

Van Aelbrechtsberg tot Wijdenes

Een inventarisatie van de kastelen tot de heerschappij van Floris V met bijbehorend onderzoek naar het verband tussen kasteel, landschap en samenleving in het Noord-Holland van de dertiende eeuw

Sander Erades

Begeleider: prof.dr.ir. Th. Spek (Rijksuniversiteit Groningen)

Tweede lezer: dr. M. Schepers (Rijksuniversiteit Groningen)

Van Aelbrechtsberg tot Wijdenes

Een inventarisatie van de kastelen tot de heerschappij van Floris V met bijbehorend onderzoek naar het verband tussen kasteel, landschap en samenleving in het Noord-Holland van de dertiende eeuw

Masterscriptie Landschapsgeschiedenis – Rijksuniversiteit Groningen

Sander Erades

Groningen, augustus 2023

sander.erades99@gmail.com

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: Inleiding	1
1.1 Aanleiding tot het onderzoek	1
1.2 Stand van onderzoek	1
1.3 Theoretisch kader	3
1.4 Probleemstelling	4
1.5 Afbakening van het onderzoek	4
1.6 Onderzoeksthema's en onderzoeksvragen	5
1.7 Bronnen en onderzoeksmethoden	5
Hoofdstuk 2: Landschap en samenleving van Noord-Holland in de dertiende eeuw	7
2.1 Inleiding	7
2.2 Landschappelijke context	7
2.3 Historische context	11
2.4 Conclusie	20
Hoofdstuk 3: Inventarisatie	21
3.1 Inleiding	21
3.2 Lijst van geïnterpreteerde kastelen	21
3.3 Inventarisatie	23
3.4 Ligging, periodisering en ruimtelijke clustering van de kastelen	61
3.5 Conclusie	62
Hoofdstuk 4: Plaatsing van de kastelen in landschap en samenleving	63
4.1 Inleiding	63
4.2 Groep 1: Kastelen op de strandwallen	63
<i>4.2.1 Paleogeografische ligging</i>	63
<i>4.2.2 Militair</i>	64
<i>4.2.3 Economisch</i>	64
<i>4.2.4 Juridisch-administratief</i>	65
<i>4.2.5 Religieus</i>	66
4.3 Groep 2: Kastelen op de kleigronden	67
<i>4.3.1 Paleogeografische ligging</i>	67
<i>4.3.2 Militair</i>	67
<i>4.3.3 Economisch</i>	68
<i>4.3.4 Juridisch-administratief</i>	68
<i>4.3.5 Religieus</i>	69
4.4 Groep 3: Kastelen rondom de West-Friese Omringdijk	70

4.4.1 Paleogeografische ligging	70
4.4.2 Militair	70
4.4.3 Economisch	71
4.4.4 Juridisch-administratief	71
4.4.5 Religieus.....	72
4.5 Analyse: Kastelen in groter verband.....	73
4.6 Conclusie	73
Hoofdstuk 5: Conclusie	74
5.1 Conclusie hoofdstuk 2	74
5.2 Conclusie hoofdstuk 3	74
5.3 Conclusie hoofdstuk 4	74
5.4 Eindbesluit	74
5.5 Discussie.....	75
Bibliografie	76
Bijlage: Kastelenkaart van Noord-Holland.....	83

Hoofdstuk 1: Inleiding

Dese pine ende dit ghepens, sendic u, heer grave Florens, dat ghi sien moghet ende horen, waen dat ghi sijt gheboren, ende bi wat redenen ghi in hant, hebbet Zeelant ende Hollant, ende bi wat redenen dat ghi soect, Vrieslant, dat u so sere vloect.

Melis Stoke, *Rijmkroniek van Holland*, boek I.

1.1 Aanleiding tot het onderzoek

Bevlogen vertelt de dichter Melis Stoke in zijn Rijmkroniek van Holland over hoe graaf Floris V zint op wraak tegen de West-Friezen; graaf Floris, die zijn vader, de Rooms-koning Willem II, zou wreken nadat diens vader in 1256 door het ijs zakte en -al dan niet opzettelijk- vermoord werd. In het vervolg van zijn latere jaren zou het leven van Floris bestaan uit het verslaan van de West-Friezen. De middelen waarmee Floris dit grotendeels gedaan zou hebben waren diens dwangburchten die hij in West-Friesland bouwde om de West-Friezen te bedwingen. De locaties van deze dwangburchten waren zorgvuldig vooraf door Floris V bepaald en maakten uit van diens 'grand strategy'. Zo luidt althans de traditionele opvatting die bijvoorbeeld De Graaf hanteert.¹ Nieuw onderzoek trekt deze opvatting echter in twijfel. In een recent onderzoek van Rob Gruben en Nancy de Jong-Lambregts uit 2020 blijkt dat vier van de vijf dwangburchten van Floris V voortgekomen zijn uit eerdere voorgangers.² De dwangburchten worden in historisch en landschappelijke context geplaatst waaruit blijkt dat enerzijds de locaties van de versterkingen vrijwel volledig landschappelijk bepaald blijken te zijn op strategische plaatsen in het landschap en anderzijds dat deze kastelenbouw van Floris V overeenkomt met dat van de Engelse koning Eduard I. Uit hun onderzoek blijkt bovendien dat de karakterisering van kastelen als louter een hoofdburcht niet houdend is en dat hierdoor bestaande inzichten verworpen moeten worden. Dit onderzoek wilt een bijdrage leveren aan het onderzoek van Gruben en De Jong-Lambregts door de kastelen in Noord-Holland in een breed landschappelijk perspectief te beschouwen.

1.2 Stand van onderzoek

Allereerst een overzicht van het voorgaande onderzoek dat zich om dit onderwerp bekommerde. Het vroegste werk dat zich bezighield met Noord-Hollandse kastelen was de boekenreeks *Merkwaardige Kasteelen in Nederland* van Jacob van Lennep en Willem J. Hofdijk.³ In totaal publiceerden zij zes delen tussen 1854 en 1861, waarin zij zich niet uitsluitend richtten op Noord-Holland. Bij de beschrijvingen van de kastelen wisselden zij literaire lofdichten af met analyses naar de architectuur en de bewoningsgeschiedenis van de kastelen. Van Lennep en Hofdijk omschreven kastelen als strategische bouwwerken die door de Romeinen in Nederland geïntroduceerd waren en benaderden kastelen zodoende voornamelijk vanuit een militair-functioneel oogpunt.

De studie van Nederlandse kastelen is in de naoorlogse periode sterk beïnvloed door Jaap G.N. Renaud. Hij publiceerde maar liefst 291 artikelen en boeken, waarvan een groot deel over kastelen ging. Renaud hield zich onder andere bezig met de kastelen in Noord-Holland. Hij verrichte

---

¹ R. de Graaf, *Oorlog om Holland 1000-1375* (Hilversum 2004) 237 en 239.

² R. Gruben en N. De Jong-Lambregts, 'Dwangburchten voor West-Friesland of een oostelijke kustgordel voor het graafschap Holland?' in: J. Roefstra (red.) *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 220-247.

³ J. van Lennep en W.J. Hofdijk, *Merkwaardige kasteelen in Nederland* (Amsterdam 1854) Serie I.

opgravingen in de jaren '40 van de vorige eeuw en ontdekte daarbij funderingen van verschillende kastelen in de provincie.⁴ Renaud publiceerde zelf geen typologie, hoewel hij wel een vormontwikkeling aanhield gedurende zijn colleges kastelenkunde. Enkele oud-studenten, waaronder R. Gruben, publiceerden een samenvatting van zijn colleges in *De Delftse colleges Kastelenkunde van prof. Dr. Jaap Renaud*.⁵ Hierin wordt duidelijk dat Renaud drie soorten kastelen onderscheid, namelijk het mottekasteel, de ronde waterburcht en het rechthoekige kasteel. Uit dit werk blijkt tevens dat Renaud als een van de eerste van mening was dat kastelen interdisciplinair benaderd moesten worden om zodoende het kasteel in zijn totaliteit te begrijpen.

In de jaren '80 van de vorige eeuw onderzocht B. Rozema de ontwikkeling in de kasteelbouw en hoe de sociale status van de bewoners zich in de kasteelbouw weerspiegelde.⁶ Hij deed vergelijkend onderzoek naar kastelen door heel Holland heen, met af en toe een uitstap naar kasteelontwikkelingen in Zeeland. In zijn onderzoek ging Rozema in op de archeologie, bouwstijlen en de grotere ontwikkelingen in de maatschappij. Het onderzoek heeft wat weg van een chronologie waarin wordt onderzocht hoe en wanneer bepaalde typen kastelen in Holland zijn ontstaan. Rozema maakt daarbij onderscheid tussen mottekastelen, waterburchten, vierkante kastelen en woontorens.

Het eerste werk dat volwaardige aandacht besteedde aan de plaats van het kasteel binnen het omringende landschap was *De sporen van Floris V in het landschap van West-Friesland* van Gerald P. Alders en Ceciel Nyst uit 2011.⁷ Het werk richt zich op schriftelijke overleveringen, archeologie en het landschap. Het onderzoek beschouwt het kasteel in verhouding tot verschillende landschappelijke elementen, zoals de ondergrond, nabijgelegen dorpen en waterwegen. Door kastelen in een bredere perspectief te plaatsen op basis van landschappelijke ligging, politieke context in de bredere samenleving en archeologische gegevens geven Alders en Nyst de onderlinge verbondenheid weer die de kastelen in Noord-Holland toentertijd hadden.

Verschillende studenten van de eerdergenoemde Renaud betraden diens voetsporen in het kastelenonderzoek en zette zijn werk voort. Een van deze studenten is Jean Roefstra. Zijn onderzoek richt zich op de ontwikkelingen van verschillende kastelen in Noord-Holland – in het bijzonder kastelen in Heemskerk en Beverwijk - aan de hand van archeologische en historische gegevens, zoals de funderingen van kastelen en afbeeldingen van burchten in manuscripten.⁸ Roefstra spant zich in het bijzonder in voor het verkrijgen van inzichten over de bouw van kastelen uit eerder gebouwde vronhoven.⁹ Hij is een van de weinigen die zich in dit opzicht richt op de groei van een kasteel uit een eerder bestaande institutie.

De breedste landschappelijke benadering tot op heden is ondernomen door D. Spiekhout. In haar proefschrift onderzocht Spiekhout de samenhang tussen kasteelterreinen, het landschap en de samenleving in het Oversticht.¹⁰ Het landschap deelde zij op in drie aspecten, namelijk het fysieke landschap, sociale landschap en het mentale landschap. Het onderzoek benaderde Spiekhout niet enkel vanuit de hoofdburcht, maar schonk daarbij ook aandacht aan nabijgelegen bijgebouwen. Aan de hand van de bijgebouwen op het gehele kastelenterrein onderzocht Spiekhout de militaire,

---

⁴ R. Gruben, A. Wielinga, M. Saan, *De Delftse colleges Kastelenkunde van prof. dr. Jaap Renaud* (Wijk bij Duurstede 2008)

⁵ Ibidem.

⁶ B. Rozema, 'Burchten en Kastelen in Holland', *Middeleeuwse hofcultuur* 93 (1985) 22-44.

⁷ G. Alders en C. Nyst, *De sporen van Floris V in het landschap van West-Friesland* (Alkmaar 2011).

⁸ J. Roefstra, 'Prof. dr. J.G.N. Renaud en het kasteelterrein Oud Haerlem', *Heemskring* 54 (2015) 7-13.

⁹ J. Roefstra, 'Van curtis tot kasteel', *Historisch genootschap Midden-Kennemerland en museum Kennemerland* 26 (2002) 24-34.

¹⁰ D. Spiekhout, *Het middeleeuwse kastelenlandschap van het Oversticht* (Groningen 2020).

economisch, juridische en religieuze functies van het kasteel. Spiekhout was een van de eersten die een dergelijk, holistisch landschapsonderzoek ondernam.

Een andere student die het werk van Renaud voortzet is Rob Gruben. Zoals in paragraaf 1.1 vluchtig werd omschreven heeft Gruben gezamenlijk met Nancy de Jong-Lambregts en Ferry van den Oever de West-Friese dwangburchten onderzocht. Zij maakten hierbij gebruik van geofysisch onderzoek.¹¹ Met behulp van magnetometrie (MAG), grondradar (GPR) en elektromagnetische inductie (EMI) gaven zij het terrein in en rondom het kasteel weer. De resultaten werden vervolgens met behulp van archeologische, landschappelijke en historische gegevens in een bredere historische context geplaatst en gaven dusdanige nieuwe inzichten dat verschillende oudere aannames aan de tand worden gevoeld. Tot op heden zijn Gruben en De Jong-Lambregts met een duo-dissertatie bezig die kastelen vanuit een breed historisch perspectief zal benaderen.

Uit de historiografie is een verschuiving te zien in het onderzoek. Aanvankelijk lag de aandacht van het kastelenonderzoek enkel op de ontwikkeling van de hoofdburcht en werd er zelden aandacht besteed aan omliggende gebouwen of het landschap. De functie van het kasteel zag men enkel vanuit een militair oogpunt; het kasteel als verdedigingswerk. Vanaf Renaud vond een verandering plaats in de gehele studie van Nederlandse kastelen dat niet enkel aan Noord-Holland was gebonden. Men ging geleidelijk aan het kasteel in diens bredere landschappelijke en historische context beschouwen. Er kwam aandacht voor de eigenaren, de bredere politieke context en het omringende landschap. Het kasteel was niet langer een object dat zelfstandig bestudeert werd, maar het werd een actieve speler die onderdeel was van de samenleving en het landschap waarin het toentertijd gebouwd was.

1.3 Theoretisch kader

Het onderzoek naar kastelen wordt beïnvloed door wat de onderzoeker verstaat onder het begrip kasteel. Het is om deze reden gepast om de definitie van een kasteel te geven dat in dit onderzoek wordt gehanteerd. Het kasteel is een gebouw dat vele functies kon vervullen door de tijd heen. Het is daarom ook lastig gebleken voor historici om een eenduidige definitie te geven van een kasteel. De definitie van Diana Spiekhout is mijns inziens daarentegen verrassend compleet en zal om deze reden aangehouden worden als de definitie van een kasteel in dit onderzoek. Een kasteel is zodoende: *een middeleeuws bouwwerk met een vorm van militair-functionele of symbolische verdedigingsarchitectuur dat één of meer van de volgende functies bezit: de functie van een militairgarnizoen of controlepost; representatieve woon- of verblijfplaats; juridisch en bestuurlijk-administratief centrum; economisch centrum of bescherming van naburige economische activiteiten.*

Aanvullend daarop loont het te vermelden wat er onder een kasteellandschap of kasteelterrein verstaan wordt. In navolging van de definitie van Spiekhout wordt het volgende bedoeld met een kasteellandschap: *de totaliteit van invloedssferen waarbinnen de interactie tussen kasteel en het fysieke, sociale en mentale landschap plaatsvindt.* Een kasteel kon daarin verschillende functies vervullen, namelijk (1) militair, (2) economisch, (3) juridische en administratief en (4) religieus. Dit is schematisch weergegeven in afbeelding 1.2.

---

¹¹ R. Gruben, en N. de Jong-Lambregts, 'Dwangburchten voor West-Friesland of een oostelijke kustgordel voor het graafschap Holland?' in: J. Roefstra (red.) *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019 (2020)* 220-247.

1.4 Probleemstelling

Het huidige kasteelonderzoek in Noord-Holland heeft veel interessante resultaten opgeleverd, maar het is veelal verspreid onderzoek dat zich richt op enkele specifieke kastelen en hun omringende landschap. Het kasteel wordt met name benaderd vanuit de hoofdburcht, zonder nadrukkelijke aandacht te besteden aan bijgebouwen of het omringende landschap. Het nadrukkelijk richten op de militaire functie van het kasteel maakt dat er een gebrek is aan kennis over de economische, juridische en religieuze functies die de kastelen vervulden. Een dergelijke benadering zoals Diana Spiekhout had in haar proefschrift mist voor Noord-Holland en kan waardevolle inzichten geven over de samenhang tussen kasteel, landschap en samenleving. Dit onderzoek zal zich toelagen op het maken van een vernieuwde inventarisatie waarin de verspreide gegevens samengevoegd worden en vervolgens geplaatst worden in het landschap en de samenleving waaruit zij voortkwamen. Dit onderzoek hoopt daarbij een bijdrage te leveren aan de werkhypothese over de kastelen van Willem II en Floris V in Noord-Holland in de dertiende eeuw die Gruben en De Jong-Lambregts in hun recente onderzoek publiceerden. De hoofdvraag van dit onderzoek luidt daarom als volgt:

Welke kastelen zijn onder Willem II en Floris V ontstaan gedurende de strijd tegen de West-Friezen in de huidige provincie Noord-Holland in de dertiende eeuw?

1.5 Afbakening van het onderzoek

Geografische afbakening

Het onderzoeksgebied in dit onderzoek wordt gevormd door de huidige provincie Noord-Holland. Vanzelfsprekend bestonden de huidige provinciale grenzen niet in het graafschap Holland van de dertiende eeuw. De gebied van de huidige provincie Noord-Holland is daarentegen het meest relevant voor het onderzoek dat zich richt op kastelen die gebouwd zijn gedurende de strijd tegen de West-Friezen. De kans dat relevante kastelen in die strijd binnen de huidige provincie grenzen vallen is simpelweg het grootst en vormt daarom een bruikbare geografische afbakening.

Chronologische afbakening

Het onderzoek zal zich hoofdzakelijk richten op de heerschappijen van Willem II (1234-1256) en Floris V (1256-1296). Dit zijn de vorsten die de meeste kastelen bouwden in de dertiende eeuw en daardoor het meest relevant voor dit onderzoek. Bovendien komen deze vorsten overeenkomen met het recente werk van Gruben en De Jong-Lambregts. Voor de inventarisatie is gekozen om alle bekende kastelen op te nemen die bestonden gedurende de heerschappij van Willem II en Floris V. Dit houdt in dat er ook kastelen zijn opgenomen die door vroegere vorsten zijn gesticht. De vroegste kastelen die zijn opgenomen dateren uit de heerschappij van Floris II (1084-1121). De keuze om alle tot op heden bekende kastelen op te nemen die in de dertiende eeuw bestonden geeft een completer beeld. Zeker aangezien Willem II en Floris V oudere kastelen vernieuwden.

Thematische afbakening

Dit onderzoek richt zich op de kastelen die onder Willem II en Floris V gedurende de strijd tegen de West-Friezen ontstaan zijn. De twee vorsten bouwden de meeste kastelen gedurende de periode dat zij in strijd waren met de West-Friezen. Floris V bouwde zijn bekende dwangburchten om de West-Friezen te bedwingen. Om deze reden is gekozen de kastelen van deze vorsten gedurende hun strijd met de West-Friezen te onderzoeken. Daarbij geldt wederom dat er kastelen zijn opgenomen in de inventarisatie die voor deze strijd zijn gesticht. Die betrekking van deze kastelen in de inventarisatie maakt de inventarisatie completer.

1.6 Onderzoeksthema's en onderzoeksvragen

De hoofdvraag zal beantwoord worden aan de hand van drie onderzoeksthema's:

Onderzoeksthema 1: Historische en landschappelijke context van de dertiende eeuw.

Het eerste onderzoeksthema dient ter verduidelijking van de brede historische en landschappelijke context waarin de kastelen in de dertiende eeuw ontstaan zijn. De onderzoeksvraag die centraal staat in dit onderzoeksthema is;

- Hoe zag de historische context en de landschapsopbouw eruit van het huidige Noord-Holland in de dertiende eeuw?

Onderzoeksthema 2: Inventarisatie van de kastelen uit de dertiende eeuw in Noord-Holland.

Het tweede onderzoeksthema is de inventarisatie van de kastelen. De kastelen zullen geïnventariseerd worden en ze worden aangegeven op een bijbehorende kaart.

In hoofdstuk twee zullen de Noord-Hollandse kastelen geïnventariseerd worden en zullen ze worden aangegeven op een bijbehorende kaart. Vervolgens wordt de ligging van de kastelen op de kastelenkaart geïnterpreteerd. De onderzoeksvraag die centraal staat in dit onderzoeksthema is;

- Is het mogelijk om de Noord-Hollandse kastelen te inventariseren en karteren en welke algemene strekkingen kunnen hieruit worden gehaald?

Onderzoeksthema 3: Locatiekeuzefactoren van de dertiende eeuwse kastelen in Noord-Holland.

Het derde onderzoeksthema gaat nader in op het verband tussen de locatiekeuze en de militaire, economische, juridische en religieuze functies van de kastelen. De kastelen worden in dit onderzoeksthema geplaatst in het landschap en de samenleving. De onderzoeksvraag die centraal staat in dit onderzoeksthema is;

- Wat vertelt de locatiekeuze van de geïnventariseerde kastelen in het landschap over de functie van de desbetreffende kastelen?

1.7 Bronnen en onderzoeksmethoden

Om een zo compleet mogelijk beeld te krijgen van het kasteel en het omringende landschap is het noodzakelijk om zoveel mogelijk bronnen met elkaar te combineren. Om deze reden zal er in dit onderzoek gebruik gemaakt worden van bronnen afkomstig uit de mediëvisitiek, bouwgeschiedenis, archeologie en fysische geografie.

De informatie over de historische en landschappelijke context is doormiddel van literatuurstudie bemachtigd. De literatuur in dit hoofdstuk richt zich voornamelijk op de geschiedkunde en landschapskunde en minder op bouwkunde en archeologie.

Met het maken van de inventarisatie zijn verschillende bronnen met elkaar gecombineerd. Er is in dit onderzoek gekozen om de vorm van de inventarisatie van Diana Spiekhout in haar proefschrift *Het middeleeuwse kastelenlandschap van het Oversticht* aan te houden. Het overzicht dat zij hanteert in haar werk is bondig, doch informatief, en om deze reden goed bruikbaar om de informatie in dit onderzoek duidelijk over te brengen. Ten eerste is er informatie verzameld uit voorgaand onderzoek uit de geschiedkunde, bouwkunde, landschapsgeschiedenis en toponymie

doormiddel van literatuurstudie. Voor het achterhalen van de archeologische gegevens is gebruik gemaakt van Archis, waarop onder meer archeologische waarnemingen en monumenten staan geregistreerd. Met behulp van ArcMaps en de gegevens uit de inventarisatie zijn vervolgens de kastelen op een kaart van Peter Vos geplaatst die de fysisch-geografisch beeld weergeeft van Noord-Holland in de dertiende eeuw. Voor het achterhalen en plaatsen van de noord-zuidroute op de kastelenkaart is gebruik gemaakt van de stadskarten van o.a. Haarlem en Alkmaar van Jacob van Deventer.

De informatie over de locatiekeuzefactoren van de dertiende eeuwse kastelen is hoofdzakelijk gebaseerd op de informatie uit de inventarisatie en de kastelenkaart. Ontbrekende informatie is aangevuld met literatuurstudie waar nodig. De locaties van de kerken en kapellen die beschreven zijn in het hoofdstuk zijn afkomstig uit de uitstekende studies van Elizabeth den Hartog en A.M. Numan.

Hoofdstuk 2: Landschap en samenleving van Noord-Holland in de dertiende eeuw

2.1 Inleiding

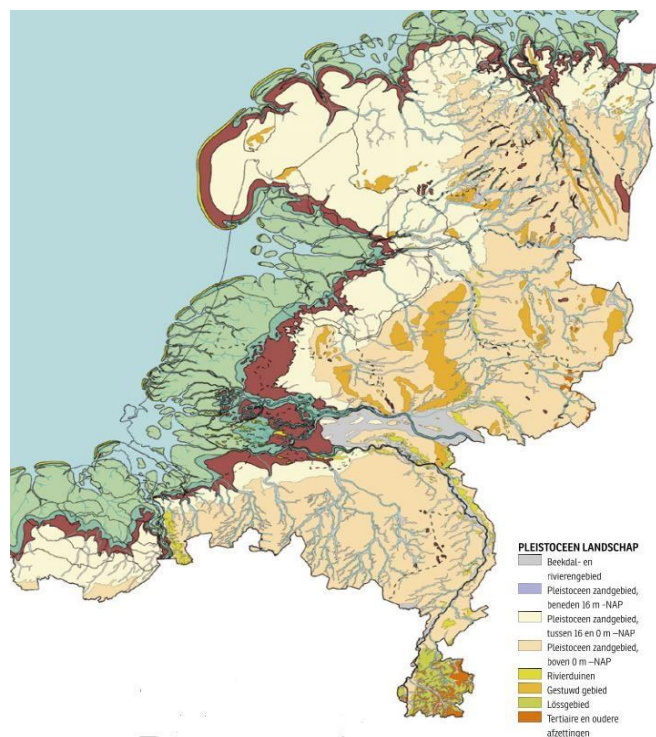
Dit hoofdstuk zal met grote stappen door de geschiedenis lopen om een beeld te schetsen van enerzijds de landschapsopbouw en anderzijds de historische context van en de aanloop naar de dertiende eeuw van het hedendaagse Noord-Holland. Het hoofdstuk dient als inleiding op de navolgende hoofdstukken waarin de kastelen in de besproken thema's van dit hoofdstuk geplaatst zullen worden. Zowel de landschapsopbouw, als de historische context van de dertiende eeuw, is onderverdeeld in verschillende, opgedeelde aspecten. Het loont daarentegen om te realiseren dat deze opgedeelde aspecten vroeger een geheel vormden en zodoende niet los van elkaar gezien kunnen worden. Alles beïnvloedden elkaar en vormden samen een geheel. Door zoveel mogelijk van deze invloedsfactoren te onderzoeken probeert het hoofdstuk een zo volledig mogelijk beeld aan te reiken van de landschapsopbouw en de dertiende eeuw van het hedendaagse Noord-Holland. De deelvraag van dit hoofdstuk is; *Hoe zag de historische context en de landschappelijke context eruit van Noord-Holland in de dertiende eeuw?*

2.2 Landschappelijke context

Allereerst zal een korte landschapsbiografie worden gegeven van het Hollandse kustgebied. Hierbij zal in het bijzonder speciale aandacht worden besteed aan de landschappelijke vorming van West-Friesland.

Doggerland

Het begin van het huidige Holland ontstond gedurende het Weichselien. Noord-Europa was bedekt onder een zware deken van ijs die omstreeks 12.000 jaar geleden begon te smelten. De Noordzee was destijds een droge poolwoestijn waarover jagers en verzamelaars te voet van Bergen naar Engeland konden lopen. Dit droge, lage Noordzeebekken staat ook wel bekend als Doggerland. Toen het gletsjerijs begon te smelten vulde deze vlakte zich betrekkelijk snel met smeltwater, waardoor de kustlijn over de eeuwen heen steeds dieper landinwaarts kwam te liggen tot aan het huidige Kampen. Dit gebied strekte zich uit over het geheel van de huidige provincies Noord- en Zuid-Holland en had veel weg van het huidige Waddengebied, bestaande uit prielen en schorren.¹²

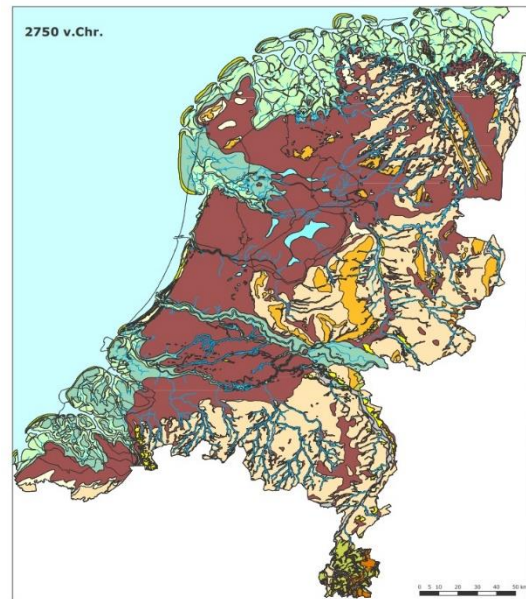

Afb. 2.1. De kustlijn van Nederland omstreeks 5500 v.chr. na het smelten van het gletsjerijs.

¹² C. Dekkers, G. Dorren en R. Van Eerden, *Het land van Hilde. Archeologie in het Noord-Hollandse kustgebied* (Haarlem 2006) 12-13.

Strandwallen

Tussen 4.000 en 3.000 v.chr verzwakte de zeespiegelstijging en vormden zich hierdoor strandwallen. De ijskappen waren omstreeks 4000 v.chr. vrijwel geheel gesmolten, waardoor de zee de mogelijkheid kreeg om zandbanken op te werpen en de zogenaamde 'kustbarrière' vorm kreeg: de zandbanken groeiden over millennia heen uit tot strandwallen waarop op den duur lage duintjes ontstonden.¹³ De vorming van strandwallen zorgde ervoor dat de kustlijn geleidelijk aan weer naar het westen terugschroef. Deze kustuitbreiding ging hand in hand met de vorming van een nieuwe strook strandwallen met lage duinen. Tussen deze nieuwe strandwal en de oude strook strandwallen vormden zich strandvlakten: lagergelegen gebieden waarin op den duur veenvorming plaatsvond. Dit proces herhaalde zich in de loop van enkele millennia, waardoor een reeks evenredig aan elkaar gelegen strandwallen naar het westen gevormd werd. Op deze wijze ontstonden strandwallen, waarbij de jongste strandwallen het meest westelijk liggen en de oudste het meest oostelijk.¹⁴ De eerste bewoning in Noord-Holland concentreerde zich vanaf het eind van de Steentijd op de strandwallen.¹⁵ Dit bleef zo het geval tot aan de dertiende eeuw, waarna men door de intensivering van de veenontginningen gedurende de Grote Ontginningen ook op het veen ging wonen.¹⁶ De strandwal zelf was in de dertiende eeuw in gebruik als bouwland, die ook wel bekend staan als geestgronden. Op de grens van bouwland en grasland lagen wegen waaraan nederzettingen lagen.¹⁷

Afb. 2.2. De kustlijn van Nederland omstreeks 2750 v.chr. met vormende kustbarrière (geel) en veen (bruin).

Veen

Door de matiging van de invloed van de zee door de strandwallen vond veenvorming plaats. Door de vorming van de strandwallen ontstond een groot, laaggelegen gebied met slechte waterafvoer. In dit gebied vormden zich dikke pakketten veen (afb.3). Na 3000 v.chr. was het gebied achter de strandwallen zo dichtgepakt met veen dat het aanvankelijke waddenachtige gebied verdween en het gebied van eigenschappen veranderde. De vele

Afb. 2.3. Het hedendaagse Fochteloërveen geeft een soortgelijk beeld van het veenlandschap dat in Noord-Holland bestond voordat het ontgonnen werd.

¹³ A. Blonk-van den Bercken, 'De ondergrond van West-Friesland' in: A. Blonk-van den Bercken e.a. (red.), *Schatrijk West-Friesland* (2023) 16-26, aldaar 18.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ H. Baas et al., 'De geesten van Holland. Stand van kennis over de oude akkercomplexen op de strandwallen van Holland', *Rapportage Onderzoek Nederland Cultuurlandschap* 8 (2020) 131-150, aldaar 131.

¹⁶ F. Beekman, 'Duinlandschap' in: S. Barends et al. (red.), *Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering* (2010) 46-61, aldaar 50.

¹⁷ Ibidem.

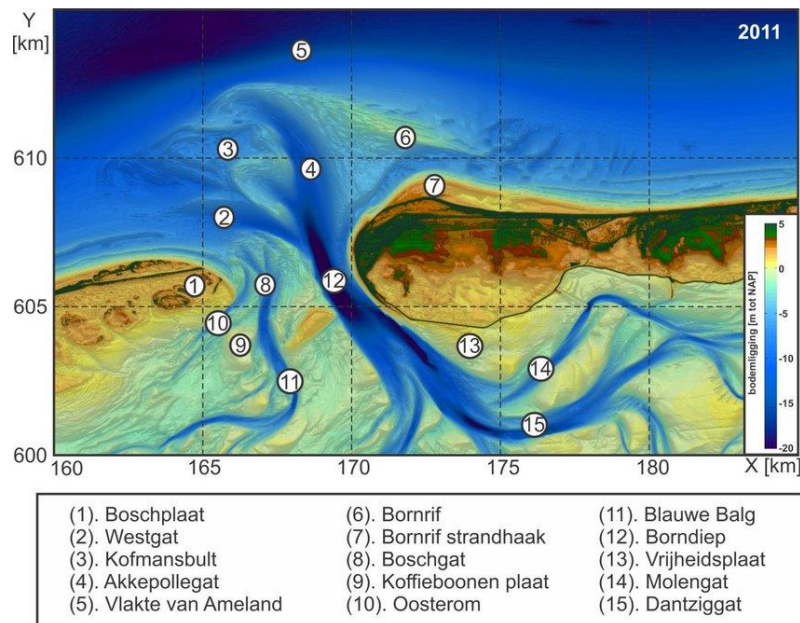
hoeveelheden veenkreekjes waterden af in grotere rivieren, zoals het Oer-IJ, die vervolgens uitmondde in zee. Het aanvankelijke waddenachtige gebied was zodoende door het veen veranderd in een estuarium.¹⁸

Zeegaten

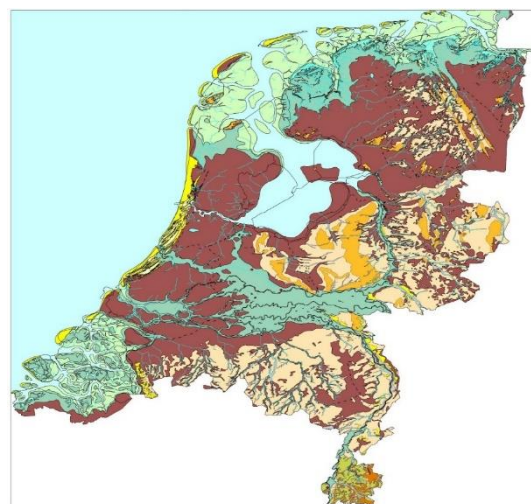
De kustbarrière van strandwallen werd onderbroken door enkele grote riviermondingen waar rivieren, zoals het Oer-IJ, op de Noordzee uitmondde. Deze zogenoemde zeegaten stonden onder invloed van eb en vloed, waardoor tweemaal per dag de zee naar binnen rolde. Verder van de monding vandaan kreeg het zand en klei de mogelijkheid om te bezinken en langs zijgeulen en krekken uit te groeien tot oeverwallen. Door de sterk afgenomen stijging van het zeepeil werd het uiteindelijk steeds kalmer in de zeegaten, waardoor ze geleidelijk aan lichtelijk verzandden en veranderden in strandmeren. Naarmate de zeegaten verzandden vormden zich langs de monding van de rivieren en op de oeverwallen kleine nederzettinkjes.¹⁹ De zeegaten verplaatsen zich door de eeuwen heen onder invloed van wind en stroming. Het zeegat van het Oer-IJ 'wandelde' zodoende van Velsen naar Beverwijk en later van Heemskerk naar Castricum.²⁰

Klimaat

Samenhangend met alle eerder besproken ontwikkelingen was het klimaat. Vanaf omstreeks 300 n.chr. tot de dertiende eeuw wisselde het klimaat af tussen vochtigere, koudere periodes en drogere, warmere periodes. Het klimaat veranderde geleidelijk over de eeuwen heen in koudere en warmere fases die ieder op eigen manier de landschapsontwikkeling beïnvloedden. De koude periode tussen 300 en 900 n.chr. droeg bij aan de vorming van veen, nadat de strandwallen de invloed

Afb. 2.4. Overzicht van het hedendaagse Amelandse zeegat. Een dergelijk, kleiner zeegat werd ook gevormd in Noord-Holland door de afwatering van het Oer-IJ in de Noordzee.

Afb. 2.5. De kustlijn van Nederland omstreeks 800 n.chr met volwassen strandwallen. zoals het er mogelijk uitzag gedurende de beschrijving in de *Vita Adalberti*.

¹⁸ Dekkers, *Het land van Hilde* 13-15 en P. Vos, J. De Koning en R. Van Eerden, 'Landscape history of the Oer-IJ tidal system, Noord-Holland (The Netherlands)', *Netherlands Journal of Geosciences* 94:4 (2015) 295-332, aldaar 295-296.

¹⁹ Dekkers, *Het land van Hilde* 24.

²⁰ Blonk-van den Bercken, 'De ondergrond van West-Friesland' 18.

van de zee matigden (afb.5). In dit koele en vochtige klimaat zwollen de venen uit tot hoge kussens door veel regenval en weinig verdamping. Een combinatie van droogte, overbeweiding en ontbossing zorgden er daarentegen voor dat de negende en tiende eeuw gekenmerkt werden door stuivende duinen.²¹ Deze warmere eeuwen drukten hun stempel op het stuivende duingebied dat beschreven wordt in het heiligenleven de *Vita Adalberti* uit de tiende eeuw:

*Ook een andere keer gebeurde er iets zeer wonderbaarlijks. Zoals degenen die het strand wel eens hebben gezien of er in de buurt wonen weten, waaien er bij langdurige storm vanuit zee grote massa's zand aan op de kust. Deze worden door het aanhoudend geweld van de wind tot zulke grote hopen opgestuwd, dat ze de hoogste bergen evenaren.*²²

Deze ontwikkeling stond ten grondslag van de vorming van de jonge duinen (afb.6). Meters zand verstoven over de oude duinen op de strandwallen, waardoor nieuwe zogenaamde jonge duinen gevormd werden.²³ Het klimaat dreef veel landschapontwikkelingen aan of beïnvloedde deze, waardoor het klimaat een belangrijke rol speelde in de landschapsvorming.

Afb. 2.6. Voorbeeld van jonge duinen. De vorming van dergelijke duinen wordt omschreven in de *Vita Adalberti*.

West-Friesland

De landschapontwikkeling van West-Friesland onderscheidt zich in een bepaald opzicht van de rest van Noord-Holland. In de Bronstijd tussen 1800 en 1700 v.chr. begon het oostelijke gedeelte van West-Friesland zich te onderscheiden van het westelijke gedeelte. Het is onduidelijk wat de aanleiding was voor de landschappelijke verandering in het oosten, maar waarschijnlijk werd het veroorzaakt door een stormvloed die een getijdegeul blokkeerde. Het gebied veranderde namelijk in een wad- en kweldergebied met veel sedimentatie. Het aanvankelijke reliëfrijke gebied met diens hoger gelegen kwelderwallen werden overdekt met zand en klei. De hoogteverschillen werden zodoende genivelleerd, waardoor een relatief vlak landschap ontstond. Dit proces van opslibbing stopte rond 1700 v.chr. Wat achterbleef was een groot voormalig kweldergebied dat min of meer vlak was en als zoetwatergebied kan worden beschouwd, doordat het gebied buiten de invloed van de zee was geraakt door opslibbing. Dit gebied werd vanaf de

Afb. 2.7. Een voorstelling van het voormalige, vlakke kweldergebied van West-Friesland kan mogelijk gemaakt worden door een vergelijking met het hedendaagse kweldergebied De Slufter op Texel.

²¹ H. Schoorl, *Kust en kaart* (Schoorl 1990) 84-85.

²² Rupert von Mettlach, *Vita Sancti Adalberti Confessoris* (Vert. G.N.M. Vis) in: P.H.D. Leupen e.a. (red.), *Nederlandse historische bronnen 7* (Den Haag 1987) caput 12: *Alio quoque tempore res miranda satis evenit. Ex marine siquidem tempestatis eruptione continua, sicut hiis cognitum est qui mans vel viderunt vel inhabitant contigua, plurimaw litoribusx arenarum subvehitur copia, quey perurgente vi ventorumz tantis cumulaturaa acervis, ut montibus videatur altissimis coequari.*

²³ Schoorl, *Kust en kaart* 84.

Bronstijd intensief bewoont en was een van de dichtstbevolkte gebieden van West-Europa.²⁴ Omstreeks 1000 v.chr. werd dit gebied daarentegen onbewoonbaar en vond hier opnieuw veenvorming plaats. Pas tijdens de ontginningen vond een dergelijke bewoonbaarheid van West-Friesland opnieuw plaats. Het westelijke gedeelte van West-Friesland stond wel onder invloed van de getijdegeul en ondervond deze verandering dus niet. Hier concentreerde de bewoning zich, net als elders in Noord-Holland, voornamelijk op de strandwallen.²⁵

2.3 Historische context

De dertiende eeuw vloeide voort uit de ontwikkelingen van de voorgaande eeuwen. Omdat het ondoenlijk is om alle gebeurtenissen uit deze eeuwen te beschrijven is ervoor gekozen om enkele belangrijke gebeurtenissen uit de voorgeschiedenis uit te lichten die verband houden met de ontwikkelingen in de dertiende eeuw. Verschillende aspecten van de dertiende eeuw zullen onderzocht worden, alvorens de voorgeschiedenis behandeld te hebben waaruit deze aspecten voortkwamen.

Negende en tiende eeuw

De Gerulfingen

De vroege geschiedenis van het graafschap Holland begon met de Gerulfingen. De late negende en vroege tiende eeuw werden gekenmerkt door interne strijd tussen het West- en Oost-Frankische rijk en door een externe dreiging van Noormannen. In een poging om de plunderende Noormannen in toom te houden beleende de West-Frankische keizer Karel de Dikke de Deense krijgsheer Godfried de Deen met het hedendaagse Hollandse kustgebied dat destijds bekend stond als West-Frisia. Het was de bedoeling dat Godfried zijn mede-Noormannen buiten de deur hield, maar al snel brak er onenigheid uit tussen keizer Karel en zijn Deense vazal. Godfried werd uit de weg geruimd door de Frankische keizer, waardoor er een machtsvacuüm ontstond in West-Frisia. Dit machtsvacuüm werd gevuld door Gerulf, een Friese leenman van Godfried de Deen. Gerulf wist, evenals overige graven destijds, een machtspositie op te bouwen ten koste van het afnemende koninklijke gezag. De nazaten van Gerulf, Dirk I en Dirk II, breidden de machtspositie van de Gerulfingen in de tiende eeuw in West-Frisia allengs uit doormiddel van diplomatie en veroveringen.²⁶

Afb. 2.8. Bezittingen in West-Frisia en Vlaanderen onder de kleinzoon van Gerulf, Dirk II, rond 969 n.chr.

²⁴ Blonk-van den Bercken 'De ondergrond van West-Friesland' 21-22.

²⁵ Ibidem.

²⁶ K. Nieuwenhuijsen, *Strijd om West-Frisia* (Utrecht 2016) 15-24.

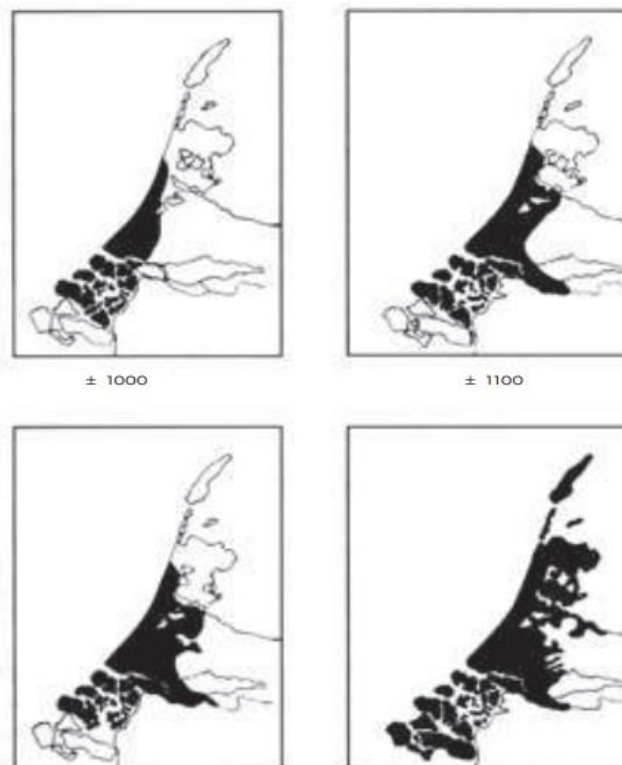
De elfde eeuw

Oorlog met Utrecht

De elfde eeuw werd gekenmerkt door oorlogen met het bisdom Utrecht. De Roomskoning Hendrik II voerde een rijkspolitiek die de koninklijke macht moest vergroten ten koste van de adel en ten gunste van de bisschoppen.²⁷ Hendrik joeg met deze politiek verschillende graven tegen zich het harnas in, waaronder de vroeg-Hollandse²⁸ graaf Dirk III. Onder het bewind van Dirk III en zijn opvolger Dirk IV werd het Merwedegebied, ten oosten van Vlaardingen, ontgonnen. Hierdoor kwamen de beide Dirken in strijd met de bisschop van Utrecht die hulp vroeg bij Rooms-koningen Hendrik II en Hendrik III. De aanvankelijke veldslagen die tegen Dirk III gevoerd werden wist de graaf van zich af te slaan. Zijn opvolger Dirk IV sneuvelde daarentegen tijdens een volgende veldslag die aangevoerd werd door Godfried III met de Bult en daarmee vrijwel heel West-Frisia in nam. De opvolger van Dirk IV, Dirk V, en Robert de Fries wisten het graafschap daarentegen te redden.

Vorming van Holland

De elfde eeuw werd ook gekenmerkt door het uit elkaar groeien van Holland en het overige West-Friesland - destijds aangeduid als 'Westflinge'.²⁹ In de loop van de elfde eeuw verstevigde het grafelijk gezag en de maatschappelijke organisatie in het latere graafschap Holland. Dit werd eind tiende eeuw al in de gang gezet onder de zoon van Dirk II, Arnulf, die uiteindelijk stierf tijdens een veldslag tegen 'opstandige Friezen'. Hoogstwaarschijnlijk gaat het hier om een opstand tegen de grafelijke macht in het graafschap zelf.³⁰ In de eeuwen daarna ondernamen

Afb. 2.9. Uitbreiding van Holland tot 1300 n.chr.

verschillende graven veldtochten tegen de Friezen, maar zij lieten zich niet schikken onder grafelijk gezag. Als gevolg hiervan ontstond in Holland het streven zich te onderscheiden met een eigen identiteit, ten opzichte van het heerloze Frisia. Deze tegenstellingen werden aangescherpt door een verder onderscheid in cultureel opzicht, zoals in taal en recht. Graaf Floris II de Vette, de zoon van Dirk V, verschijnt daarom met de titel '*comes de Hollant*' in een bisschoppelijke oorkonde uit 1101.

²⁷ D.J. Henstra, *Friese graafschappen tussen Zwin en Wezer* (Assen 2012) 83-84, 112-113.

²⁸ Om verwarring tussen West-Frisia en West-Friesland te voorkomen zijn de graven van West-Frisia met 'vroeg-Hollands' omschreven.

²⁹ Letterlijk; het gebied ten weste van het Vlie. Dit besloeg de huidige provincie Noord-Holland behalve Amstelland en Het Gooi. Henstra, *Friese graafschappen* 113, noot 82.

³⁰ D.P. Blok, 'Holland und Westfriesland', *Frühmittelalterliche Studien* 3:1 (1969) 347-361, aldaar 356-357.

De twaalfde eeuw

Staufen en Welfen

Een belangrijke politieke gebeurtenis in de twaalfde eeuw was de strijd om de troonsopvolging van Rooms-koning Hendrik IV tussen de Staufen en de Welfen die duurde van 1197 tot 1212. Het midden van de twaalfde eeuw vormde de aanloop van de troonstrijd toen Frederik Barbarossa van het zuidwestelijk Duitse, adellijke geslacht van Hohenstaufen en Hendrik de Leeuw van het adellijke, Saksische geslacht van de Welfen met elkaar in onmin raakten. Na de vroegtijdige dood van Hendrik IV -de zoon van Frederik Barbarossa- in 1197 ontwikkelde deze onmin zich tot een heuse troonstrijd tussen de Staufen en Welfen met een internationaal karakter. Beide partijen kozen en kroonden elk een eigen kandidaat als nieuwe Rooms-koning en werden daarbij gesteund door de Engelse en Franse koningen; de Staufen, gesteund door de koning van Frankrijk, kozen Filips van Zwaben en de Welfen, gesteund door de koning van Engeland, Otto van Brunswijk. De inmenging van de Engelse en Franse koning kan gezien worden in het kader van de Frans-Engelse oorlog die tevens in de twaalfde eeuw gaande was. De Duitse troonstrijd eindigde in 1212 toen de zoon van de overleden, Staufische Rooms-koning Hendrik IV, Frederik II, meerderjarig werd en algemeen erkend werd als Rooms-koning.³¹ Het conflict tussen de Staufen en Welfers wakkerde daarentegen rond 1245 opnieuw aan.

Strijd West-Friezen voortgezet

In een conflict tussen een graaf van Holland en diens jongere broer was het in de twaalfde eeuw voor de jongere broer traditie geworden om zich aan te sluiten bij de opstandige West-Friezen. Dit vond in die eeuw twee keer plaats onder enerzijds Dirk VI en Floris de Zwarte en anderzijds onder Dirk VII en Willem I. In het eerste geval ontstond er rivaliteit tussen de twee broers na het overlijden van hun vader graaf Floris II. De jongst broer, Floris de Zwarte, kwam meerdere malen in opstand tegen Dirk VII, waaronder in 1131 met steun van de West-Friezen die hem de heerschappij aanboden.³² Eenzelfde scenario vond plaats toen Willem I terugkwam van een kruistocht en genoodzaakt was in de schaduw te blijven van zijn broer Dirk VII. De onderlinge spanningen werden zo groot dat Willem I met steun van de West-Friezen Alkmaar aanviel en ook hij de heerschappij over de West-Friezen aangeboden kreeg.³³ Deze twee voorbeelden zijn beeldend voor het belang van West-Friesland in het politieke spel van Holland.

---

³¹ W. Blockmans en P. Hoppenbrouwes, *Eeuwen des onderscheids* (Amsterdam 2016) 184-186.

³² D.E.H. de Boer en E.H.P. Cordfunke, *Graven van Holland* (Zutphen 2010) 53.

³³ Ibidem 61. en Henstra, *Friese graafschappen* 141-142.

Dertiende eeuw

Willem II: Rooms-koning

Gedurende zijn regeerperiode speelde Willem II een belangrijke rol in de opnieuw aangewakkerde troonstrijd tussen de Staufen en Welfen. Na de dood van tegenkoning Hendrik IV Raspe werd er gezocht naar een nieuwe Rooms-koning door de Welfische partij. Aanvankelijk kwam de oom van Willem II, Hendrik II van Brabant, hiervoor in aanmerking, maar hij weigerde het verzoek en schoof in plaats daarvan zijn neefje naar voren als kandidaat. Willem II werd zodoende in 1257 als Rooms-koning gekozen door de Welfische partij. Het is dan ook niet verrassend dat Willem aanvankelijk grote moeite had zich erkend te krijgen in Duitsland. Zowel de kroningsstad Aken als de kroningsinsignia in Trifels moesten veroverd worden op de Staufen. Willem II ondervond voornamelijk steun uit kerkelijke kringen, waaronder van de aartsbisschop van Keulen. Dit was van groot belang, omdat de aartsbisschop van belang was bij de kroning van Willem II tot Rooms-koning. De kroning was daarentegen niet volledig geldig zolang Willem II niet gekroond werd met de officiële symbolen van de koninklijke macht, namelijk de rijkskroon, het rijkszwaard en de rijksappel. Na de dood van de Stauer Koenraad IV en de bemachtiging van de kroningsinsignia werd Willem II in 1254 algemeen erkend als Rooms-koning.³⁴

Willem II: Strijd met West-Friesland

Graaf Willem II was inmiddels uitgegroeid tot een machtig vorst. Hij werd uitgenodigd door de paus om zich tot keizer te laten kronen. Willem II ging in op dit verzoek, maar vertrok in 1256 eerst naar Holland om voor eens en altijd met de altijd opstandige West-Friezen af te rekenen. Aan het hoofd van zijn krijgsschare reed hij daarentegen te ver vooruit en zakte met zijn paard door het ijs, waarna hij door de West-Friezen werd doodgeslagen. De West-Friezen begroeven, nadat zij ontdekten dat zij hun koning hadden vermoord, in schrik het lijk van Willem onder een hardplaat in een boerderij te Hoogwoud. Zijn zoon Floris V vond het stoffelijk overschot van zijn vader ruim 26 jaar later terug, waarna Willem II werd bijgezet in de abdijkerk van Middelburg.³⁵

Afb. 2.10. Voorstelling van Willem II uit portrettenreeks van Hendrik van Heessel uit 1456.

³⁴ De Boer, *Graven van Holland* 79-80.

³⁵ Ibidem 80-81.

Floris V: Jeugd

De dood van Willem II had grote invloed op de jeugd en het latere leven van zijn zoon Floris V. Floris was anderhalf jaar oud toen zijn vader overleed. Hij leerde van jongs af aan verschillende talen en ontwikkelde een belangstelling voor literatuur en geschiedenis. Hij liet een wereldgeschiedenis schrijven door Jacob van Maerlant, namelijk de Spiegel Historiae, en de geschiedenis van het graafschap Holland op rijm door Melis Stoke. Het wreken van de dood van Willem II wordt tegenwoordig daarentegen als een van de belangrijkste opgaven gezien in het leven van Floris. In tegenstelling tot de dood van Willem II, was ook zijn leven van grote invloed op het leven van Floris. Van jongs af aan was de jonge graaf namelijk doordrongen van het feit dat hij een koningszoon was en zou zich hierdoor een gelijke hebben gevoeld van grote vorsten uit zijn tijd, zoals de Engelse Eduard I en de Franse Filips IV.³⁶

Floris V: Wraak

Het wreken van zijn vaders dood en het vinden van zijn lichaam was in het leven van Floris V een belangrijke opgave. In 1272 begon Floris de zoektocht naar zijn vaders graf. Met een leger wilde hij via Alkmaar naar Oudorp via een haastig aangelegd dijkje. Deze veldtocht liep uit op een mislukking. Twee jaar later brak een opstand uit onder de Kennemers aangevoerd door Gijsbrecht van Amstel. Floris wist deze opstand af te weren en wist daarmee ook het Nedersticht in handen te krijgen. In de zomer van 1282 ondernam hij opnieuw een veldtocht tegen de West-Friezen, dit maal met meer succes. Hij zamelde een krijgsschare bijeen en zond een vloot bestaande uit troepen uit Holland, Gelre en Kleef naar Wijdenes, van waaruit hij West-Friesland veroverde en daarbij het lichaam van zijn vader vond.³⁷

Floris V: Engeland en Frankrijk

De periode waarin Floris V regeerde werd gekenmerkt door toenemende vijandigheden tussen Engeland en Frankrijk. Beide landen zochten naar bondgenoten. Floris V koos hierin voor een bondgenootschap met Engeland uit overweging van handelsbelangen en omdat hij van Edward I steun verwachtte in zijn conflict met Vlaanderen om het gezag over Zeeland bewester Schelde. Bovendien legde Floris aanspraak op de troon van Schotland en verwachtte daarbij Engelse steun te ontvangen. De band tussen Floris V en Eduard I was zeer warm: ze onderhielden correspondentie waarin Floris persoonlijke details deelde en ze stemden mogelijk ook elkaars bouwwerken op elkaar af. Zo vertoont het Binnenhof grote overeenkomsten met Westminster Hall. Uit politieke overweging besloot Floris V in 1295 daarentegen een bondgenootschap te sluiten met de Franse vorst Filips IV. De Engelse koning was furieus en beraamde een plan om Floris naar Engeland te ontvoeren. Dit plan ondervond steun bij een aantal hoge edelen in Holland en werd zodoende door onder andere de heren Van Amstel, Van Woerden en Gerard van Velsen uitgevoerd. Na een poging van een groep Gooilanders om Floris te bevrijden werd graaf Floris V door Gerard van Velsen vermoord nabij de

Afb. 2.11. Voorstelling van Floris V uit de portrettenreeks van Hendrik van Heessel.

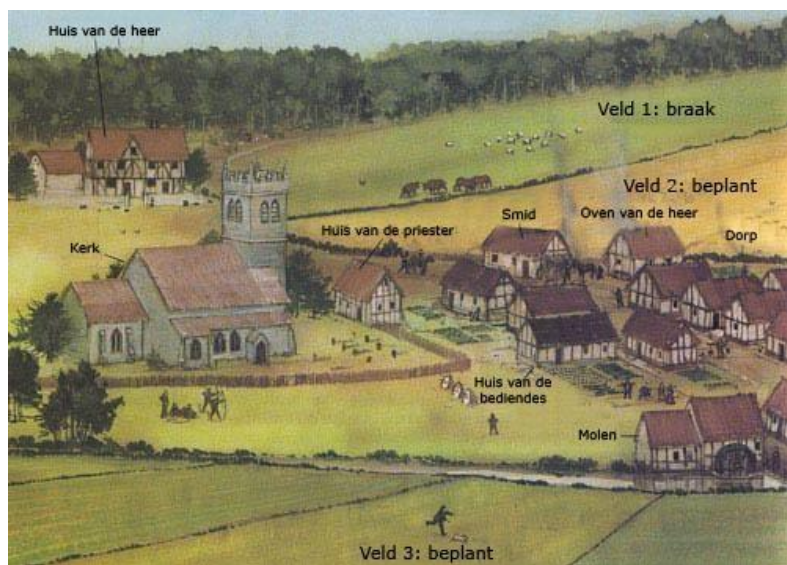
³⁶ Ibidem 85.

³⁷ Ibidem 85-87.

Muiderberg. Floris werd aanvankelijk begraven in Alkmaar, maar werd later opnieuw bijgezet in de abdijkerk te Rijnsburg.³⁸

Hoven

De hoven blijken voor verschillende ontwikkelingen in de dertiende eeuw een belangrijke factor te spelen. Het woord 'hof' heeft daarentegen meerdere betekenissen.³⁹ De domeinhoven waren bestuurlijke en economische eenheden die in de eerste plaats als exploitatievorm van landbouwgrond dienden. Vanuit een centrale vronhoeve werd een deel van het omringende land bewerkt door horigen die op dat land woonden. Zij dienden een deel van de opbrengsten van het land aan de hofheer, of vron, in te leveren en diensten uit te voeren in ruil voor bescherming en bestaansmogelijkheid.⁴⁰ De domeinhoven vervulden daarentegen nog een tweede functie: zij konden ook als verblijfplaats dienen van de graaf. Tot ver in de middeleeuwen trok de graaf door het graafschap om zijn macht te bestendigen. Hij verbleef hiervoor met zijn gevolg vaak in kloosters, bij leenmannen of op zijn eigen domeinhoven.⁴¹ Tegen het eind van de twaalfde eeuw liep de agrarische functie van de domeinhoven op z'n retour en nam de functie van de hof als verblijfplaats toe. Dit maakte dat sommige domeinhoven zich ontwikkelden tot steden en kastelen in de twaalfde en dertiende eeuw respectievelijk.⁴²

Afb. 2.13. Voorstelling van een domeinhof.

Verstedelijking

De dertiende eeuw was een bloeiperiode van de verstedelijking. Graven en bisschoppen hielden zich in deze eeuw bewust bezig met het opzetten en ontwikkeling van nieuwe steden door het verlenen van stadsrecht en het stichten van nieuwe steden. De ontwikkeling van steden komt enerzijds voort uit politieke overwegingen en het afbakenen van territoria en anderzijds uit economische motieven.⁴³ Een stad was met diens muntslag, tolwezen en markt namelijk een winstgevende inkomstenbron voor de hoge adel en bisschoppen. Steden konden enerzijds geheel nieuw opgericht worden. Het klassieke voorbeeld hiervan is 's Hertogenbosch. Deze steden werden vroeger zeer

³⁸ Ibidem. 88-89.

³⁹ De oorspronkelijke betekenis van een 'hof' besloeg het geheel aan mensen dat de vorst omgaf. Later is de betekenis van 'hof' een synoniem geworden met *curia*, in de betekenis van 'verblijfplaats' of 'domein'. Om deze reden zal er om domeinhoven gesproken worden als het om de *curia* gaat. Naar: M. Mostert, 'De graaf van Holland, het grafelijke hof en de hoven van de graaf (tot het einde van de 13^e eeuw)', in: T. De Ridder, E. Bult en E. Beukers (red.), *Westerheem. Special 2014: Graven in Holland* (Veghel 2014) 7-14, aldaar 7-9.

⁴⁰ Cordfunke, *Begraven verleden* 29

⁴¹ J. Besteman, 'Het grafelijk huis Aelbertsberg te Bloemendaal' in: T. de Ridder, E. Bult en E. Beukers (red.), *Westerheem. Special 2014: Graven in Holland* (Veghel 2014) 72-90, aldaar 72.

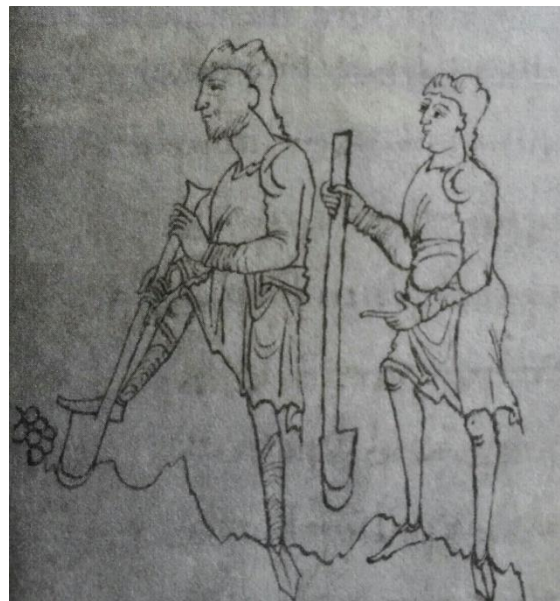
⁴² J. Bouwmeester, 'Graven in de stadsontwikkeling' in: T. de Ridder, E. Bult en E. Beukers (red.), *Westerheem. Special 2014: Graven in Holland* (Veghel 2014) 15-31, aldaar 25-26.

⁴³ Bouwmeester, 'Graven in de stadsontwikkeling' 23.

stelselmatig opgebouwd en beleend met allerlei privileges door de graaf die de stad stichtte, zoals belastingvrijheid. Deze steden waren in het bijzonder aantrekkelijk doordat nieuwe inwoners vrij werden verklaard en op deze wijze een vrijbrief was voor horigen of dienstleden. De opkomst van de steden droeg in de dertiende eeuw dan ook bij aan de sociale mobiliteit en het afnemende belang van de domeinhoven. Steden konden anderzijds ook ontwikkeld worden door bestaande nederzettingen uit te breiden met bijvoorbeeld een marktplaats of te verlenen met stadsrechten. Deze ontwikkeling uitte zich in Noord-Holland voor Haarlem, Alkmaar en Beverwijk.⁴⁴ Het verlenen van een nederzetting met stadsrechten was daarentegen geen waarborg voor het uitgroeien van een nederzetting tot stad, desondanks het wel een belangrijke impuls kon geven. Tegen het eind van de dertiende eeuw komen ook steeds meer steden tot stand nabij kastelen van een lokale heer. De aanzet voor deze groei kon bij de heer zelf liggen, bij de lokale bevolking of een wisselwerking tussen de twee.⁴⁵ De verstedelijking in de dertiende eeuw vond zodoende op verschillende manieren plaats.

Ontginningen

De dertiende eeuw was getuige van een lange traditie van voorgaande ontginningen die intensiverde met de Grote Ontginningen, of cope-ontginningen. Vanaf het begin van de negende eeuw werd in Medemblik aangevangen met het systematisch ontwateren van het West-Friese veenlandschap door het graven van slootjes, zodat men op het veen kon wonen en daar graan kon verbouwen. De ontginningen begonnen in dit gebied aan de randen van het veen vanaf de oevers van veenriviertjes.⁴⁶ In de loop van de negende en tiende eeuw werden overige, grote delen het gebied benoorden het IJ ontgonnen en bewoond. Tegen 1200 was nagenoeg al het oorspronkelijke veen in het huidige Noord-Holland ontgonnen.⁴⁷ Deze

Afb. 2.14. Detail uit het Cædmon Manuscript (930-960). Met dergelijke houten spades werden de Grote Ontginningen uitgevoerd.

ontginningen vergden veel overleg en organisatie, waardoor het aannemelijk is dat deze omvangrijke klus door een kleine elite van bovenaf aangestuurd werd.⁴⁸ In het gebied bezuiden het IJ begon in de elfde eeuw onder Dirk III de ontginning van het Merwedegedebied en werden mensen hier 'cijnsplichtig' gehouden.⁴⁹ Deze belasting of huur van een stuk veengrond wordt als het begin van de cope-ontginningen gezien. In de dertiende eeuw spitste deze ontwikkelingen zich met name toe in de Grote Ontginningen, waarbij er een ontginningswedloop plaatsvond tussen het graafschap Holland en het bisdom Utrecht. Deze ontginningen waren grootschaliger dan voorheen en werden onder grafelijk of bisschoppelijk gezag aangevoerd. De organisatie van de ontwateringen lag in de handen van de 'copers' -of *locatores* in het Latijn-, die verantwoordelijk waren voor de correcte afmetingen van de te ontginnen percelen,

⁴⁴ J.K. de Cock, *Bijdrage tot de historische geografie van Kennemerland in de Middeleeuwen op fysisch-geografische grondslag* (Groningen 1965)

⁴⁵ Bouwmeester, 'Graven in de stadsontwikkeling' 25-26.

⁴⁶ G. Alders en C. Nyst, *De sporen van Floris V in het landschap van West-Friesland* (Alkmaar 2011) 27.

⁴⁷ Alders, *De sporen van Floris V* 28 en Nieuwenhuijsen, *Strijd om West-Frisia* 127

⁴⁸ Nieuwenhuijsen, *Strijd om West-Frisia* 128

⁴⁹ Ibidem 130.

de werving van kolonisten en de eventuele aanloopkosten die hierbij om de hoek kwamen zetten.⁵⁰ Domeinhoven speelden een belangrijke rol in de levering van arbeidskracht, waarbij sommige nederzettingen die bij belangrijke domeinhoven lagen uitgroeiden tot steden.⁵¹ Niet alle ontginningen in de dertiende eeuw waren daarentegen cope-ontginningen waarbij men cijnsplichtig was. Andere vormen van ontginningen, zoals veenontginning en rooien -het ontginnen van boslanden- vonden ook plaats. De dertiende eeuw heeft zodoende een verscheidenheid aan ontginningen gekend.

Bedijking

Afb. 2.15. Omvang van de omringdijk (zwart).

De ontginningsprojecten gingen hand in hand met bedijkingen. Er bestonden dijken voor verschillende doeleinden; kleinschalige dijkjes als bekading van kavels, grotere rivier-, zee-, schinkel-, en heidijken en zijdedinden als bescherming tegen het rijzende water en grensdijken als landsscheidingen tussen graafschappen.⁵² Deze dijken werden gevormd en onderhouden door waterschappen die bestonden uit een samenwerkingsverband van lokale dorpjes.

De organisatie op bovenlokaal niveau was toebedeeld aan de hoogheemraadschappen, waarbij een dijkgraaf de dijken kwam schouwen -controleren-.⁵³ Een bijzonder bedijkingsproject die in dit onderzoek niet kan missen is de West-Friese Omringdijk. Dit bouwwerk was een aaneenschakeling van verschillende inlaagdijken die werden opgeworpen tegen de bodemdaling die de ontginningen in West-Friesland met zich meebrachten. De Omringdijk is een samenwerking geweest van verschillende dorpsgemeenschappen -die ambachten worden genoemd- op bovenlokaal niveau dat een grote organisatiegraad vereiste om op te werpen en te onderhouden. Hierdoor is het mogelijk dat evenals de ontginningen, ook de bedijkingen in West-Friesland door een kleine elite is aangestuurd.⁵⁴ De Omringdijk werd in het midden van de dertiende eeuw met zekerheid voltooid en zou als afbakening gaan dienen van wat men voortaan als West-Friesland beschouwde, waardoor de Omringdijk in feite zowel als waterwering en als grens diende.⁵⁵ De Omringdijk is als een van de vele dertiende eeuw bedijkingen nog immer te zien in het Nederlandse landschap.

⁵⁰ P. Hoppenbrouwers, 'Van waterland tot stedenland. De Hollandse economie ca. 975-ca.1570' in: T. de Nijs en E. Beukers (red.) *Geschiedenis van Holland tot 1572. Deel 1.* 107

⁵¹ Bouwmeester, 'Graven in de stadsontwikkeling' 22.

⁵² Hoppenbrouwers, 'Van waterland tot stedenland' 114.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Alders, *De sporen van Floris V* 34.

⁵⁵ Ibidem 30.

Grafelijke kastelen en kastelenpolitiek

Kenmerkend voor de dertiende eeuw is de intrede van de vierhoekige kastelen. Dit type kasteel kwam in de dertiende eeuw tot ontwikkeling in Frankrijk. In de dertiende eeuw werden er daarentegen verschillende soorten kastelen gebruikt en gebouwd; mottekastelen, ronde of veelhoekige kastelen en zelfs nog voor de dertiende eeuw archaische ringwalburchten.⁵⁶ Over het algemeen wordt aangenomen dat het vierhoekige kasteeltype onder Floris V is geïntroduceerd in Nederland met de bouw van een reeks dwangburchten van dit type tegen de West-Friezen.⁵⁷ Aldaar in West-Friesland liet hij verschillende kastelen bouwen waarvan alle kastelen, met uitzondering van de Middelburg, een vierkant grondplan hebben.⁵⁸

Afb. 2.16. Mottekasteel van het type *motte-and-bailey* die voor de komst van het vierhoekige kasteel gangbaar was.

Kastelen, zoals de dwangburchten, dienden voor het beschermen en controleren van strategische punten en het handhaven en uitoefenen van de heerschappij. Kastelen waren daarentegen niet uitsluitend fortificaties met een militair doel. Ze dienden ook als economisch, administratief, juridisch en cultureel middelpunt, waarvan de administratieve en juridische functie in de tweede helft van de dertiende eeuw in belang toenamen.⁵⁹ Daarbij dienden ze ook vaak als residenties voor de graaf of andere edellieden.⁶⁰ Deze multifunctionaliteit is van belang om te realiseren bij het onderzoeken van kastelen.

Het toepassen van kastelen bij het vormen en uitoefenen van de wereldlijke macht wordt kastelenpolitiek genoemd. In de dertiende en veertiende eeuw nam het doelbewuste gebruik van de kastelenpolitiek toe. Het was hiervoor van belang dat de graaf over eigen kastelen beschikte. Deze kastelen kon hij vervolgens in leen geven aan een vazal, die bij de graaf in militaire dienst stond en het kasteel in bruikleen had. Middels het openingsrecht of *ius aperturae* was de vazal verplicht de graaf kosteloos te ontvangen als de graaf het kasteel als verblijfplaats of in oorlogstijd als uitvalsbasis wilde gebruiken.⁶¹ Dit was een groot voordeel voor de graaf, aangezien hij op deze manier een strategisch punt bezat zonder de kosten hiervan te hoeven dragen. Daarnaast konden kastelen ook in onderpand worden gegeven in het geval er een som geld geleend was bij een andere heer. Het kasteel werd zodoende teruggegeven als de schuld was terugbetaald. Indien dit niet gebeurde was het kasteel voorgoed eigendom van de heer waaraan het kasteel verpand was.⁶² Kastelen vervulde zodoende een belangrijke politieke functie.

⁵⁶ H.L. Janssen, J.M.M. Kylstra-Wielinga en B. Olde Meierink, *1000 jaar kastelen in Nederland* (Utrecht 1996) 34-35, 37 en 45.

⁵⁷ Ibidem. 56.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ W.R. Berns, *Burgenpolitik und Herrschaft des Erzbischofs Balduin von Trier (1307-1354)* (Sigmaringen 1980) 22-24.

⁶⁰ Bouwmeester 'Graven in de stadsontwikkeling' 25-28 en D. Spiekhout, *Het middeleeuwse kastelenlandschap van het Oversticht* (Groningen 2020) 169.

⁶¹ Spiekhout, *Het middeleeuwse kastelenlandschap* 170.

⁶² Ibidem.

2.4 Conclusie

Met het samenvoegen van alle losse aspecten van de landschappelijke en historische context kunnen wij een beeld scheppen van het Noord-Holland van de dertiende eeuw: het is een beeld van een volgroeid duinlandschap bestaande uit strandwallen met jonge duinen en strandvlakten met veen. De meeste bewoning concentreerde zich op de strandwallen dat zich uitte in nederzettinkjes aan de randen van de strandwallen. Sommige van deze nederzettingen groeiden uit tot steden, zoals Haarlem, Beverwijk en Alkmaar. Vanaf hoven en nederzettingen aan de rand van de strandwallen of oeverwallen waren veenontginningen op te merken aan de slootjes die zij groeven en dijkjes die zij opwierpen. Andere nederzettingen die reeds eerder aan de ontginningen begonnen waren lagen verder in het veengebied, herkenbaar aan de kerken die in het veenlandschap goed te zien waren. Naarmate men meer naar het noord-noordoosten kwam trof men een soortgelijk veengebied aan met veel veenstroompjes en hevige bedijking. Het landschap zelf was omringt door de West-Friese Omringdijk. Vele veennederzettingen lagen verspreid door het landschap met aan de kust nederzettingen die stedelijke kenmerken vertoonde, zoals markten. Wat dit beeld wilt vertellen is dat alle ontwikkelingen in de dertiende eeuw met elkaar vervlochten waren en voortkwamen uit en bouwden op ontwikkelingen uit voorgaande eeuwen.

Hoofdstuk 3: Inventarisatie

3.1 Inleiding

Dit hoofdstuk bevat een inventarisatie van de kastelen in Noord-Holland die gebouwd zijn tot en met de heerschappij van graaf Floris V. De informatie in de inventarisatie is gebaseerd op de literatuur die is vermeld onder het kopje 'Literatuurreferentie', tenzij anders aangegeven met voetnoten. Aan het einde van dit hoofdstuk wordt de ligging van de kastelen geïnterpreteerd. De deelvraag van dit hoofdstuk luidt: *Welke kastelen zijn tot en met de heerschappij van graaf Floris V in Noord-Holland gebouwd en welke ruimtelijke verspreiding en periodisering van deze kastelen kan hieruit worden afgeleid?*

3.2 Lijst van geïnventariseerde kastelen

Alvorens de eigenschappen van alle individuele kastelen wordt uitgewerkt, geven we hieronder allereerst een overzicht van alle 34 kastelen, gerangschikt per streek waarin ze lagen (tabel 3.1):

Tabel 3.1. Overzicht van de geïnventariseerde kastelen

Kennemerland	Waterland
1. <u>Aelbrechtsberg</u>	26. Edam
2. Adrichem	27. <u>Swanenburg</u>
3. Akersloot	
4. Assumburg	Amstelland
5. <u>Banjaert</u>	28. Amsterdam
6. Brederode	29. Bosch
7. <u>Cronenburg</u>	30. Muiden
8. <u>Haalkenstein</u>	
9. Huis ter Kleef	West-Friesland
10. <u>Marquette</u>	31. <u>Nuwendoorn</u>
11. <u>Merestein</u>	32. Medemblik
12. Middelburg	33. Wijdenes
13. Nieuwburg	
14. Oosterwijk	
15. <u>Oudburg</u>	
16. <u>Oud-Haerlem</u>	
17. <u>Rolland</u>	
18. Slot op den Hoef	
19. <u>Sparenwoude</u>	
20. Huis te Lane	
21. Torenburg	
22. Uitgeest	
23. Huis te Velsen	
24. De Vlotter	
25. Huis te Vogelenzang	

Afb. 3.1. Locaties van de kastelen. Oudburg (15) staat niet weergegeven, wegens onbekende standplaats.

3.3 Inventarisatie

Kennemerland

1. Aelbrechtsberg

Geografische coördinaten: 102,253.512 / 491,745.955

Plaats: Bloemendaal

Gemeente: Bloemendaal

Toponiem: Huis te Bloemendaal, Albertsberg

Type: Versterkte residentie, mogelijk eerder een motte.

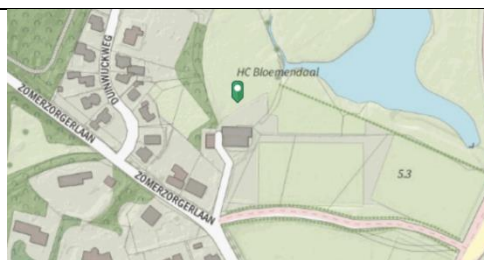
Datering: 12de eeuw, waarschijnlijk het eerste kwart daarvan.

Oudst bekende functie: Bestuurlijk centrum en grafelijk zetel.

Oorspronkelijke bouwheer: Floris II de Vette wordt in verschillende bronnen genoemd als bouwheer.

Archeologische opgravingen vermoeden echter dat de bouw aanving tijdens de heerschappij van Floris III

(*Grafelijk gezag: Floris II de Vette [1091-1121] óf Floris III [1157-1190]*).

Gezicht op Aelbrechtsberg vanaf het zuidwesten door R. Roghman (1647). Naar: Besteman, 'Het grafelijk huis Aelbertsberg te Bloemendaal' 84.

Locatie in het landschap: Horst in omliggend lagergelegen veengebied langs de Oude Duinen.

Archis zaakidentificatie: 4589326100, 3158371100

Archis objectnummer: 1196844, 1110369

Archeologische gegevens: Sporen aanwezig van funderingen van een poortgebouw, een gebouw met kelder, een toren en een waterput. Ook sporen aanwezig van paalfunderingen en een gracht. Verder vonden aangetroffen van verschillende soorten aardewerk, waaronder Siegburgs, Pingsdorf, Andenne, proto-steengoed, roodbakkend geglazuurd, grijsbakkend gedraaid. Ook dakleien en plavuis gevonden. Een opvallend vondst is de geribde hoge, glazen kelk die gevonden is en gedateerd wordt op de veertiende eeuw.

Opmerkingen: Mogelijk uit een domeinhof ontstaan. Was een kapel aan het kasteel verbonden; het St. Petronellakapel, evenals een schuur met kelder en twee waterputten.

Literatuurreferenties:

1. Bertram, C., *Noord-Hollands Arcadia. Ruim 400 Noord-Hollandse buitenplaatsen in tekening* (Alphen aan den Rijn 2005).
2. Besteman, J., 'Het grafelijk huis Aelbertsberg te Bloemendaal', *Westerheem special 3* (2014) 72-90.
3. Cordfunke, E.H.P., *Begraven verleden. Hoven en kastelen in Kennemerland [850-1350]* (Zutphen 2018).
4. Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).
5. Gruben, R., en J. Roefstra, 'Kastelenonderzoeker Jaap Renaud (1911-2007) in Noord-Holland' in J. Roefstra (red.), *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 188-205.

2. Adrichem

Geografische coördinaten: 106,373.098 / 500,209.198

Plaats: Beverwijk

Gemeente: Beverwijk

Toponiem: Adrichem

Type: Veelhoekig kasteel, mogelijk eerdere een ronde burcht.

Datering: 1249

Oudst bekende functie: Controleren en beschermen noord-zuidroute tegen aanvallen over water en land.

Mogelijke latere ambachtshuis van Beverwijk.

Oorspronkelijke bouwheer: Simon (II) van Haarlem

(*Grafelijk gezag: Willem II*).

Ets van H. de Leth (1703-1766). Naar: Bertram, *Noord- Hollands Arcadia* 20.

Locatie in het landschap: Op een strandwal.

Archis zaakidentificatie: 3170294100, 3038823100, 3038815100.

Archis objectnummer: 1076325, 1076321, 1076324.

Archeologische gegevens: Sporen aanwezig van een bakstenen fundering en palen die zich voor het fundament bevinden. Ook sporen van pleisterwerk, daklei en ongeglazuurd plavuis. Verder vondsten aangetroffen van Pingsdorf, Siegburgs, Raerens, Westerwalds en roodbakkend geglazuurd aardewerk, evenals proto-steengoed. Ook zijn er schelpen gevonden.

Opmerkingen: Mogelijk bewoond geweest door Gerard van Velsen.

Literatuurreferenties:

1. Bertram, C., *Noord-Hollands Arcadia. Ruim 400 Noord-Hollandse buitenplaatsen in tekening* (Alphen aan den Rijn 2005).
2. Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).
3. Koene, B., J. Morren en F. Schweitzer, *Midden-Kennemerland in de vroege en hoge middeleeuwen* (Hilversum 2003).
4. Roefstra, J., 'Onderzoek naar een bodemreliëf te Heemskerk', *Castellogica* 2 (1998) 335-342.
5. Roefstra, J., 'Op zoek naar Adrichem', *Historisch genootschap Midden-Kennemerland* 26 (2002) 71-75.

3. Akersloot

Geografische coördinaten: 110,365.358 / 508,532.894

Plaats: Akersloot

Gemeente: Castricum

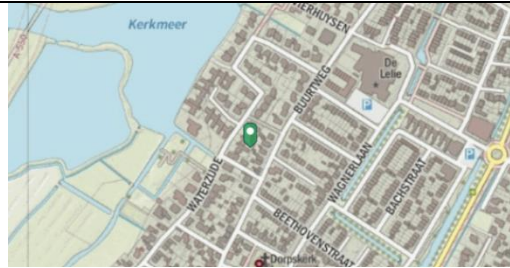
Toponiem: Huis van Akersloot

Type: Woontoren op motte.

Datering: eerste helft 13de eeuw.

Oudst bekende functie: Onbekend

Oorspronkelijke bouwheer: Mogelijk Gerard Bartoud van Akersloot (*Grafelijk gezag: Willem II*).

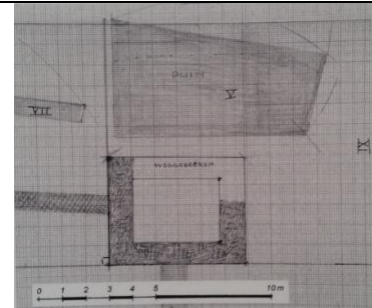

Locatie in het landschap: Op een strandwal

Archis zaakidentificatie: -

Archis objectnummer: -

Archeologische gegevens: Archis laat geen vondsten zien op de plaats van het kasteel. Wellicht omdat dit heden ten dage een woonwijk is. Het toont wel dat het gelegen was in de nabijheid van de oude stadskern van Akersloot.

Opmeting van resten van Akersloot in 1957. Naar: Hermans, *Middeleeuwse woontorens in Nederland. Band 2* 19.

Opmerkingen: Uit de literatuur blijkt dat er een gracht en muurresten zijn gevonden, evenals leisteen, huisraad en stenen kogels.⁶³ De afbeelding hierboven laat een opmeting zien van de resten die gevonden waren in 1957.⁶⁴ Deze vondsten zijn niet te zien met behulp van Archis.

Literatuurreferenties:

1. Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).
2. Gruben, R., en N. De Jong-Lambregts, 'Dwangburchten voor West-Friesland of een oostelijke kustgordel voor het graafschap Holland?' in: J. Roefstra (red.) *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 220-247.
3. Gruben, R., en J. Roefstra, 'Kastelenonderzoeker Jaap Renaud (1911-2007) in Noord-Holland' in J. Roefstra (red.), *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 188-205.
4. Hermans, T., *Middeleeuwse woontorens in Nederland. Band 2: Catalogi en bijlagen* (Hilversum 2016).

⁶³ T. Hermans, *Middeleeuwse woontorens in Nederland. Band 2: Catalogi en bijlagen* (Hilversum 2016) 19-20.

⁶⁴ RCE, inv.nr. 1992-00175, detail. Uit: T. Hermans, *Middeleeuwse woontorens in Nederland. Band 2: Catalogi en bijlagen* (Hilversum 2016) 19.

4. Assumburg

Geografische coördinaten: 107,334.803 / 502,167.771

Plaats: Heemskerk

Gemeente: Heemskerk

Toponiem: Assenburch, Hoogwerf

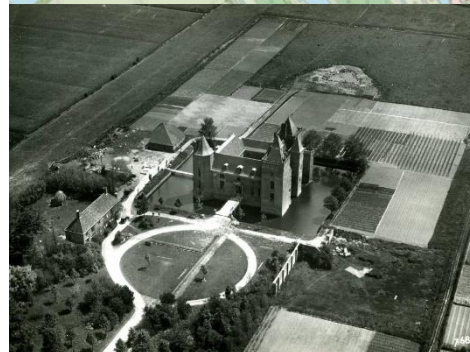
Type: Woontoren op motte, later vierhoekig kasteel.

Datering: 1250

Oudst bekende functie: Controleren en beschermen noord-zuidroute tegen aanvallen over water en land.

Oorspronkelijke bouwheer: Wouter van Egmond

(*Grafelijk gezag: Willem II*).

Luchtfoto van Assumburg omstreeks 1932. Naar: Orsel, *Bouw- en tuinhistorische opname: Kasteel 'Assumburg' Heemskerk* 71.

Locatie in het landschap: Op een strandwal.

Archis zaakidentificatie: 3030382100, 2917056100, 3051483100, 2798108100.

Archis objectnummer: 1071675, 1111880, 1078658, 1055462.

Archeologische gegevens: Sporen van funderingen en gracht aanwezig en restanten van een ophogingslaag. Verder vonden runderbotten gevonden, bakstenen en onbepaald aardewerk.

Opmerkingen: Geofysisch onderzoek toonde met een EMI-meting een ronde structuur aan dat als de voormalige plaats van de woontoren is geïdentificeerd.⁶⁵

Literatuurreferenties:

1. Alders, G.P., 'Archeologische waarnemingen rond kasteel Assumburg, 1983-1987', *Ledenbulletin Historisch Genootschap Midden-Kennemerland* 27 (2003) 33-36.
2. Bertram, C., *Noord-Hollands Arcadia. Ruim 400 Noord-Hollandse buitenplaatsen in tekening* (Alphen aan den Rijn 2005).
3. Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).
4. Jong-Lambregts, N. de, en F. van den Oever, 'Kasteel Assumburg', *Archeologische kroniek Noord-Holland 2021* (2022) 71-73.
5. Orsel, E.D., en J. Kamphuis, *Bouw- en tuinhistorische opname: Kasteel 'Assumburg' Heemskerk* (Den Haag 1999).
6. Roefstra, J., 'Onderzoek naar een bodemreliëf te Heemskerk', *Castellogica* 2 (1998) 335-342.

⁶⁵ N. de Jong-Lambregts en F. van den Oever, 'Kasteel Assumburg', *Archeologische kroniek Noord-Holland 2021* (2022) 71-73, aldaar 71-72. Afbeelding van het geofysisch onderzoek ook naar: De Jong-Lambregts, 'Kasteel Assumburg'.

5. Banjaert

Geografische coördinaten: 105,479.373 / 499,963.691

Plaats: Beverwijk

Gemeente: Beverwijk

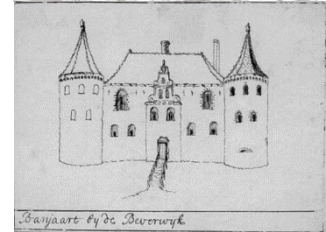
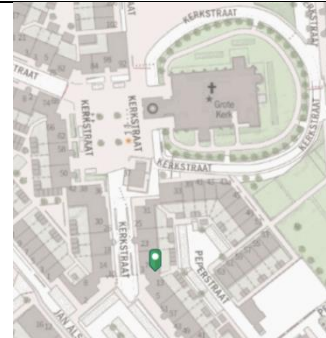
Toponiem: Banjaert

Type: Mogelijk een versterkte residentie

Datering: 12de eeuw. Einddatum 1204.

Oudst bekende functie: Onbekend

Oorspronkelijke bouwheer: Albert Banjaert (I)
(*Grafelijk gezag: Willem I*).

Fantasietekening van kasteel Banjaert door A. Schoemaker circa 1700. Naar: Roefstra, 'Wie was Albert Banjaert' 14.

Locatie in het landschap: Op een strandwal

Archis zaakidentificatie: 2776943100

Archis objectnummer: 1046599

Archeologische gegevens: Vondsten van Pingsdorf, Andenne en Paffrath aardewerk, eveneens als een kogelpot.

Opmerkingen: Er is lange tijd discussie geweest over de standplaats van het kasteel. Volgens Jean Roefstra moet het kasteel Banjaert in de directe nabijheid van de kerk van Beverwijk gevonden worden. Ook Bert Koene lijkt deze theorie te bevestigen. In de directe nabijheid is tevens ook een woontoren gevonden in de Breestraat onder de C&A te Beverwijk. Deze woontoren lijkt echter van later datum te dateren.⁶⁶

Literatuurreferenties:

1. Gruben, R., en N. De Jong-Lambregts, 'Dwangburchten voor West-Friesland of een oostelijke kustgordel voor het graafschap Holland?' in: J. Roefstra (red.) *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 220-247.
2. Koene, B., J. Morren en F. Schweitzer, *Midden-Kennemerland in de vroege en hoge middeleeuwen* (Hilversum 2003).
3. Roefstra, J., 'Onderzoek naar een bodemreliëf te Heemskerk', *Castellogica 2* (1998) 335-342.
4. Roefstra, J., 'Op zoek naar Albert Banjaert en zijn huis te Beverwijk (Sint Agathenkerk)', *Castellogica 2/3* (1997) 279-284.
5. Roefstra, J., 'Op zoek naar het kasteel van Albert Banjaert, deel II. Een eerste poging tot gericht archeologisch onderzoek naar Banjaert', *Historisch Genootschap Midden-Kennemerland 29* (2006) 41-58.
6. Roefstra, J., 'Wie was Albert Banjaert en waar stond zijn kasteel?', *Historisch genootschap Midden-Kennemerland Ledenbulletin 24* (2000) 14-27.

⁶⁶ A. van Soest, 'Huis van Hilde zet verdwenen kastelen in het zonnetje', [https:// onh.nl/nieuws/huis-van-hilde-zet-verdwenen-kastelen-in-het-zonnetje](https://onh.nl/nieuws/huis-van-hilde-zet-verdwenen-kastelen-in-het-zonnetje) (17 oktober 2019).

6. Brederode

Geografische coördinaten: 102,988.259 / 493,335.043

Plaats: Santpoort-Zuid

Gemeente: Velsen

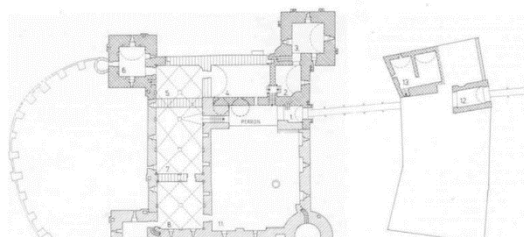
Toponiem: Brederode

Type: Woontoren, later vierhoekig kasteel

Datering: mogelijk omstreeks 1250, of 1280-1290.

Oudst bekende functie: Controleren en beschermen noord-zuidroute tegen aanvallen over water en land.

Oorspronkelijke bouwheer: Mogelijk Dirk van Teijlingen of zijn zoon Willem I van Brederode (Grafelijke gezag: Floris IV of Willem II resp.).

Opmeting van A.J. Allan. Naar: Kamphuis en Hermans, 'De ruïne van Brederode' 3.

Locatie in het landschap: Op een uitloper van een strandwal. Aan drie zijde omgeven door veen.

Archis zaakidentificatie: 2053482100

Archis objectnummer: 1076364

Archeologische gegevens: De funderingen en restanten van de weermuren en (poort)torens zijn nog zichtbaar.⁶⁷ Vondsten gevonden van plavuiz, daklei en vensterglas. Ook vondsten van koper, ijzeren spijkers en muurhaak, verschillende soorten aardewerk; Andenne, proto-steengoed, roodbakkend geglazuurd, maar ook Maastrichts industrieel wit en Fayence. Verschillende munten gevonden uit de 20^e eeuw.

Opmerkingen: In de buurt van het kasteel werd een groot stuk gerooid bos ontgonnen. Het is mogelijk dat, tevens gezien de naam van het kasteel, dit kasteel betrokken was bij de ontginningen aldaar of hieruit voortkomt.

Literatuurreferenties:

1. Allan, C., T. Hermans en J. Kamphuis, *Ruïne van Brederode. Hollands kasteel met een bewogen verleden* (Utrecht 2020)
2. Ginkel, E. van, *Willem en Hillegonda van Brederode. De edelste adel van Holland* (Castricum 2022).
3. Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).
4. Gruben, R., 'Brederode en de kruislaag', *Kasteel & Buitenplaats* 18:52 (2016) 25.
5. Kamphuis J. en T. Hermans, 'De ruïne van Brederode', *KNOB Bulletin* 4 (1990) 2-25.
6. Roefstra, J., 'Kasteel Oud Haerlem te Heemskerk' in: T. Hermans en R. Gruben (red.), *'Die hofstat daer dat huys op plach te staan'. Recent onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen* (Zwolle 2022) 167-205.

⁶⁷ Luchtfoto naar: Allan, Hermans en Kamphuis, *Ruïne van Brederode* 78 en 79.

7. Cronenburg

Geografische coördinaten: 107,093.875 / 506,058.949

Plaats: Castricum

Gemeente: Castricum

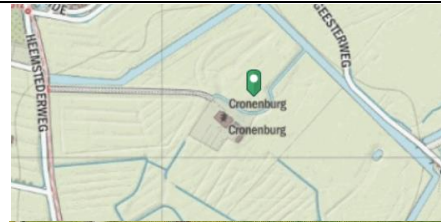
Toponiem: Huis te Castricum, Kroonenburch, Cronenborch

Type: Vierhoekig kasteel, mogelijk eerder een mottekasteel.

Datering: Omstreeks 1250. Mogelijk eerdereind 11de, begin 12de eeuw.

Oudst bekende functie: Controleren en beschermen noord-zuidroute tegen aanvallen over water en land.

Oorspronkelijke bouwheer: Simon (II) van Haarlem (Grafelijk gezag: Willem II).

Weerstandmeting van kasteelterrein Cronenburg. Naar: Van Kempen en Hom, *Verborgene kastelen* 85.

Locatie in het landschap: Op een strandwal.

Archis zaakidentificatie: 2026500100

Archis objectnummer: 1064914

Archeologische gegevens: Geofysisch onderzoek in 1996 lieten zien dat de rechthoekige fundamente van het kasteel nog aanwezig zijn. Tevens is een slotgracht ontdekt met achter de gracht een aarden wal. Ten noordwesten van de resten van kasteel Cronenburg is een verhoging aanwezig die ook omgracht is geweest. Dit wijst mogelijk op een motte. De nog bestaande boerderij Cronenburg bevat een gewelfde kelder die mogelijk als bijgebouw diende voor het 13de eeuwse kasteel Cronenburg. Verder zijn er vondsten aangetroffen van Pingsdorf aardewerk en baksteenpuin.⁶⁸

Luchtfoto uit 1959. Naar: Van Weenen, 'Kasteel Kronenburg' 11.

Opmerkingen: -

Literatuurreferenties:

1. Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).
2. Gruben, R. en N. De Jong-Lambregts, 'Dwangburchten voor West-Friesland of een oostelijke kustgordel voor het graafschap Holland?' in: J. Roefstra (red.) *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 220-247.
3. Kempen, P. van en C. Hom, *Verborgene kastelen in zicht. Archeologisch onderzoek en inrichting van kasteelterreinen* (Amsterdam 2005).
4. Roefstra, J., 'Kasteel Oud Haerlem te Heemskerck' in: T. Hermans en R. Gruben (red.), *'Die hofstat daer dat huys op plach te staan'. Recent onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen* (Zwolle 2022) 167-205.
5. Weenen, J.C. van, 'Kasteel Kronenburg', *Jaarboek Oud Castricum* 2 (1979) 3-15.

⁶⁸ Archis zaakidentificatie 2026500100.

8. Haalkenstein

Geografische coördinaten: 109,050.144 / 520,854.763

Plaats: Bergen

Gemeente: Bergen

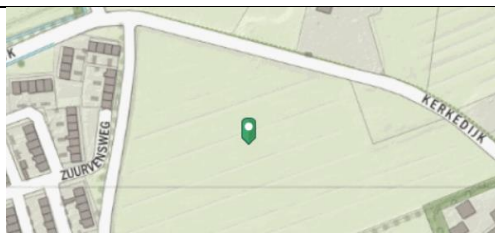
Toponiem: Janswerf

Type: Mogelijk woontoren op motte

Datering: eind 13de eeuw.

Oudst bekende functie: Onbekend.

Oorspronkelijke bouwheer: Mogelijk Jan van Bergen (*Grafelijk gezag: Floris V*).

Locatie in het landschap: Op een strandwal.

Archis zaakidentificatie: 3157950100, 2949895100

Archis objectnummer: 1070117, 1025903

Archeologische gegevens: Sporen aanwezig van een ophogingslaag dat tot het binnenterrein behoorde. Er zijn ook palen en planken gevonden die mogelijk op een versterkt huis wijzen. Om het terrein zijn verschillende grachten gevonden en spitsporen ten oosten van de voormalige oostgracht. Verder vondsten gevonden van grijsbakkend en roodbakkend geglazuurd aardewerk, Siegburgs steengoed en een kogelpot. Zijn verschillende dierlijke botresten gevonden en fragmenten van vensterglazen.

Opmerkingen: Uit een rapport van een veldonderzoek blijkt dat ten zuiden van de Kerkedijk 'resten van het kasteel van Jan van Bergen' zijn gevonden.⁶⁹

Literatuurreferenties:

1. Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).
2. Médard, A., 'Inventariserend veldonderzoek in de vorm van boringen, museum Kranenburgh, Hoflaan 26, Bergen', *Hollandia* 258 (2009) 4-23.

⁶⁹ Médard, A., 'Inventariserend veldonderzoek in de vorm van boringen, museum Kranenburgh, Hoflaan 26, Bergen', *Hollandia* 258 (2009) 4-23, aldaar 7.

9. Huis ter Kleef

Geografische coördinaten: 103,872.499 / 490,043.672

Plaats: Haarlem

Gemeente: Haarlem

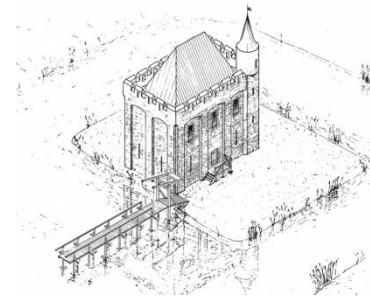
Toponiem: Huis te Schoten, Ter Cleve

Type: Zaaltoeren, later vierhoekig kasteel.

Datering: Eerste helft 13de eeuw, mogelijk omstreeks 1250.

Oudst bekende functie: Onbekend.

Oorspronkelijke bouwheer: Onbekend (*Grafelijk gezag: Willem II*).

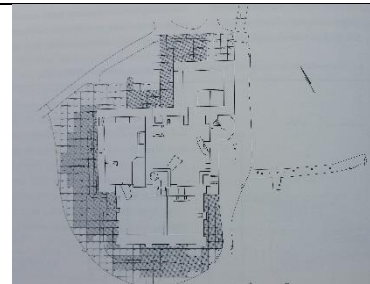
Reconstructietekening Kleef 13de eeuw. Naar: Kamphuis, Temminck en Numan, *Huis ter Kleef* 39.

Locatie in het landschap: Op de westflank van een strandwal.

Archis zaakidentificatie: 2946873100, 2994841100, 2994858100.

Archis objectnummer: 1062329, 1036702, 1058474.

Archeologische gegevens: Sporen aanwezig van funderingen van het kasteel en voorhof, bestaande uit paalgaten, een stenen gebouw en een waterput. Verder vonden gevonden van gedraaid aardewerk en een uitgehouwen hoofdje uit Namense steen.

Plattegrond van kasteel Kleef. Tekening: A.M. Numan. Naar: Kamphuis, Temminck en Numan, *Huis ter Kleef* 70.

Opmerkingen: -

Literatuurreferenties:

1. Gruben, R. en N. de Jong-Lambregts, 'Dwangburchten voor West-Friesland of een oostelijke kustgordel voor het graafschap Holland?' in: J. Roefstra (red.) *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 220-247.
2. Gruben, R. en J. Roefstra, 'Kastelenonderzoeker Jaap Renaud (1911-2007) in Noord-Holland' in J. Roefstra (red.), *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 188-205.
3. Janssen, H.L., *1000 jaar kastelen in Nederland* (Utrecht 1996).
4. Kampshuis, J., J.J. Temminck, A.M. Numan, *Huis ter Kleef. Het enige kasteel van Haarlem* (Haarlem 1995).
5. Kuipers-Verbuijs, M.J., H. Klomp, N.C.M. Maes, J. Michels, A.G. Schulte, A. De Vries en R.J. Wielinga, *Ruïnes in Nederland* (Zwolle 1997).

10. Marquette

Geografische coördinaten: 106,174.707 / 503,940.110

Plaats: Heemskerk

Gemeente: Heemskerk

Toponiem: Huis te Heemskerk

Type: Ronde waterburcht, later vierhoekig kasteel.

Datering: 1252

Oudst bekende functie: Controleren en beschermen noord-zuidroute tegen aanvallen over water en land.

Oorspronkelijke bouwheer: Simon (II) van Haarlem
(*Grafelijk gezag: Willem II*).

Aangezicht van binnenin het rondeel. Tekening C. Pronk (1691-1759). Naar: De Jong-Lambregts, Van den Oever, 'Heemskerk | Kasteel Marquette' 43.

Locatie in het landschap: Op een strandwal.

Archis zaakidentificatie: 2820714100, 3094470100, 4886264100.

Archis objectnummer: 1058814, 1043849, 1227001.

Archeologische gegevens: Archeologische gegevens: Sporen aanwezig van 1m brede funderingen van een ringburcht op hetzelfde omgrachte terrein direct naast waar het huidige kasteel staat. Zijn daar tevens naast bakstenen ook vondsten van Pingsdorf, Siegburgs en Paffrath aardewerk, proto-steengoed en kogelpotten aangetroffen. Naast het omgrachte terrein zijn tufstenen bakstenen, daklei en funderingen gevonden die mogelijk wijzen op bijgebouwen.

GPR-data, boven zonder annotatie en onder met. Naar: 'Heemskerk | Kasteel Marquette' 43.

Opmerkingen: Geofysisch onderzoek naar het kasteelterrein laat duidelijk de ligging van de oude waterburcht zien, die niettemin voorzien was van een vierkante toegangstoren.⁷⁰

Literatuurreferenties:

1. Gulick, F.W. van, *Nederlandse kastelen en landhuizen* (Voorburg 1960).
2. Jong-Lambregts, N. de, F. van den Oever, 'Heemskerk | Kasteel Marquette, voormalige waterburcht' in: J. Roefstra en N. van Kuijeren, *Archeologische kroniek Noord-Holland 2020* (2021) 41-43.
3. Reijen, P.E. van, *Middeleeuwse kastelen in Nederland* (Bussum 1979).
4. Roefstra, J., 'Kasteel Oud Haerlem te Heemskerk' in: T. Hermans en R. Gruben (red.), *'Die hofstat daer dat huys op plach te staan'. Recent onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen* (Zwolle 2022) 167-205.

⁷⁰ Jong-Lambregts, N. de, F. van den Oever, 'Heemskerk | Kasteel Marquette, voormalige waterburcht' in: J. Roefstra en N. van Kuijeren, *Archeologische kroniek Noord-Holland 2020* (2021) 41-43, aldaar 41-43.

11. Merestein

Geografische coördinaten: 106,892.368 / 501,043.005

Plaats: Heemskerk

Gemeente: Heemskerk

Toponiem: Meresteyn, de Schans

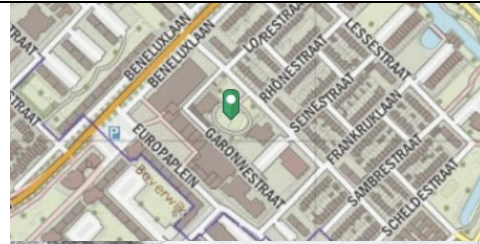
Type: Woontoren

Datering: 1250

Oudst bekende functie: Controleren en beschermen noord-zuidroute tegen aanvallen over water en land.

Oorspronkelijke bouwheer: Simon (II) van Haarlem

(*Grafelijk gezag: Willem II*).

Merestein door R. Roghman (1646-1647). Naar: Hermans, *Middeleeuwse woontorens* 295.

Locatie in het landschap: Aan de rand van een strandwal.

Archis zaakidentificatie: 3102780100

Archis objectnummer: 1057681

Archeologische gegevens: Sporen aanwezig van een gracht die in de 15^e eeuw is opgevuld. In de gracht zijn scherven roodbakend geglazuurd aardewerk gevonden die gedateerd zijn tot de 15^e eeuw. Verder zijn er ook vondsten van leisteen gevonden.

Opmerkingen: -

Literatuurreferenties:

1. Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).
2. Hermans, T., *Middeleeuwse woontorens in Nederland. Band 2: Catalogi en bijlagen* (Hilversum 2016).
3. Roefstra, J., 'Kasteel Oud Haerlem te Heemskerk' in: T. Hermans en R. Gruben (red.), *Die hofstat daer dat huys op plach te staan'. Recent onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen* (Zwolle 2022) 167-205.
4. Roefstra, J., 'Onderzoek naar een bodemreliëf te Heemskerk', *Castellogica* 2 (1998) 335-342.
5. Roefstra, J., 'Van curtis tot kasteel', *Ledenbulletin historisch genootschap Midden-Kennemerland museum* 26 (2002) 24-34.

12. Middelburg

Geografische coördinaten: 112,839.347 / 516,746.166

Plaats: Oudorp-Alkmaar

Gemeente: Alkmaar

Toponiem: Middelburg

Type: Vierhoekig kasteel

Datering: 1272 / 1289

Oudst bekende functie: Beheersen van doorgangsdijk en vaart tussen Zwijnsmeer en Vroonermeer.

Oorspronkelijke bouwheer: Willem II, later door Floris V vernieuwt.

(*Grafelijk gezag: Willem II, later Floris V*).

Reconstructie van de Middelburg door R. Cevat.
Naar: Gruben, 'Houten kasteelstructuren in Nederland' 62.

Locatie in het landschap: Strandwal nabij polder. Gelegen aan de dijk de Munnikenweg.

Archis zaakidentificatie: 5025964100 en 3089821100.

Archis objectnummer: 1110079 en 1247657.

Archeologische gegevens: Sporen van omwalling en poort door geofysisch onderzoek. Verder overige scherven keramiek gevonden van overwegend roodbakkerend geglaazuurd keramiek en steengoed (Rijnlands en Siegburg). Tevens sporen van houten palen gevonden.

Opmerkingen: Recente geofysisch onderzoek van De Jong-Lambregts en Van den Oever toonde naast sporen van de hoofdburcht en gracht ook sporen aan van overige baksteen structuren ten oosten van de hoofdburcht dat mogelijk wijst op funderingspoeren voor een ringmuur en andere constructies.⁷¹ Beschikte tevens over een barbacane.⁷²

Literatuurreferenties:

1. Cordfunke, E.H.P., 'De Middelburg. Steunpunt in het Zes Wielengebied bij Alkmaar' in: T.J. Hoekstra, H.L. Janssen, I.W.L. Moerman (red.), *Liber Castellorum* (1981) 34-39.
2. Dijkstra, B., 'De Middelburg en Nieuwburg. De 13de-eeuwse versterkingen onder de rook van Alkmaar', <https://www.dwangburchten.nl/nieuwb/midnie.htm#top> (12 januari 2022).
3. Gruben, R., 'Houten kasteelstructuren in Nederland gedurende de periode 1250-1450' in: T. Hermans, R. Gruben (red.), *'Hier wonen wij! Is het niet prachtig!' Recent onderzoek op het gebied van kastelen en buitenplaatsen* (Zwolle 2020) 53-78.
4. Gruben, R., en N. De Jong-Lambregts, 'Dwangburchten voor West-Friesland of een oostelijke kustgordel voor het graafschap Holland?' in: J. Roefstra (red.) *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 220-247.
5. Renaud, J.G.N., 'Graaf Floris V als burchtenbouwer', *Berichten Rijksdienst voor Oudheidkundig bodemonderzoek* (1957/58) 159-171.

⁷¹ N. de Jong-Lambregts en F. Van den Oever, 'Het geheim van kasteel de Middelburg: verrassende nieuwe inzichten dankzij geofysisch onderzoek en historisch-archeologisch onderzoek' in: J. Roefstra (red.) *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 211-219.

⁷² Ibidem.

13. Nieuwburg

Geografische coördinaten: 113,408.805 / 517,039.753

Plaats: Oudorp-Alkmaar

Gemeente: Alkmaar

Toponiem: *Nijenburg, Nuburch, Niwe borch.*

Type: Mogelijk eerst ommuurd kampement, later vierhoekig kasteel.⁷³

Datering: 1254, 1288-1289

Oudst bekende functie: Mogelijk eerst een legerbasis. Beheersing uitvalsweg Alkmaar tussen Vronermeer en Zwijnsmeer.

Oorspronkelijke bouwheer: Willem II, later uitgebreid door Floris V (*Grafelijk gezag: Willem II, later Floris V*).

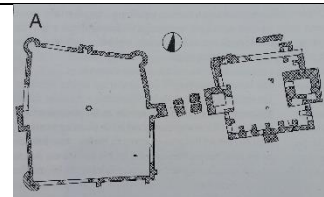
Reconstructie van de Nieuwburg door R. Cevat. Naar: Dijkhuis, 'De Middelburg en Nieuwburg'.

Locatie in het landschap: Strandwal nabij polder. Gelegen aan de dijk de Munnikenweg.

Archis zaakidentificatie: 5164133100 en 3218716100

Archis objectnummer: 1274708 en 1037005

Archeologische gegevens: Sporen aanwezig van fundering, een waterput, een houten ophaalbrug en twee grachten. Verder vondsten gevonden van roodbakkerend geglazuurd keramiek, Rijnlands en Siegburgs steengoed, bakstenen en mondstuk van een blaasbalg.

Plattegrond van de Nieuwburg. Naar: Janssen, *1000 jaar kastelen in Nederland* 62.

Opmerkingen: De oude hoofdburcht van Willem II ging dienen als voorburcht van het nieuwe kasteel van Floris V. De oude hoofdburcht van Willem II was mogelijk (gebouwd op) een eerdere West-Friese versterking.

Literatuurreferenties:

1. Dijkstra, B., 'De Middelburg en Nieuwburg. De 13de-eeuwse versterkingen onder de rook van Alkmaar', <https://www.dwangburchten.nl/nieuwb/midnie.htm#top> (12 januari 2022).
2. Gruben, R. en N. de Jong-Lambregts, 'Dwangburchten voor West-Friesland of een oostelijke kustgordel voor het graafschap Holland?' in: J. Roefstra (red.), *De archeologische kroniek van Noord-Holland 2019* (2020) 220-247.
3. Janssen, H.L., J.M.M. Kylstra-Wielinga, B. Olde Meierink, *1000 jaar kastelen in Nederland* (Utrecht 1996).
4. Oosten, R.M.R. van en R. Gruben, 'Floris V en zijn ommuurd kampement van de monding van de Amstel' in: T. Hermans, R. Gruben, C. Gietman, J. Kamphuis, H. Koot en F. Vogelzang (red.) *'Die hofstat daer dat huys op plach te staan'. Recent onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen* (2022) 133-155.
5. Renaud, J.G.N., 'De Nieuwburg bij Oudorp. Opgravingen en historische achtergronden', *Alkmaars jaarboekje* (1971) 51-66.

⁷³ De reconstructie van R. Cevat is ontleend aan: B. Dijkhuis, 'De Middelburg en Nieuwburg. De 13de eeuwse versterking onder de rook van Alkmaar' (januari 2022) <http://www.dwangburchten.nl/nieuwb/midnie.htm#top>

14. Oosterwijk

Geografische coördinaten: 106,599.077 / 500,738.006

Plaats: Beverwijk

Gemeente: Beverwijk

Toponiem: Ter Wijk, Foreest

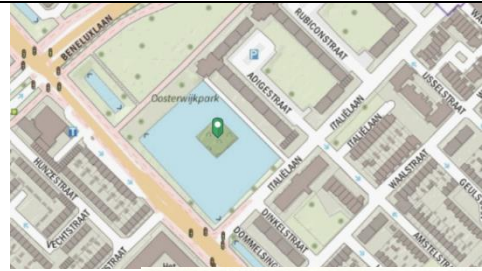
Type: Eerst woontoren, later vierhoekig kasteel.

Datering: 1250

Oudst bekende functie: Controleren en beschermen noord-zuidroute tegen aanvallen over water en land.

Oorspronkelijke bouwheer: Wouter van Egmond (... - 1272)

(*Grafelijk gezag: Willem II*).

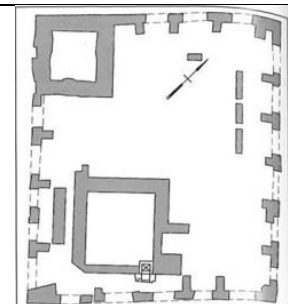
Ruïne van Oosterwijk door R. Roghman (1647). Naar: Weber, 'Terug naar Oosterwijk' 37.

Locatie in het landschap: Op een strandwal.

Archis zaakidentificatie: 2070516100

Archis objectnummer: 1027435

Archeologische gegevens: Sporen aanwezig van een rechthoekige ommuring met zware hoektorens en een gracht. Verder sporen van roodbakend geglazuurd aardewerk, proto-steengoed, Siegburgs aardewerk en een kogelpot met bezemveeg versiering. Verder uitbraaksleuven van vierkante torenbouw aanwezig en palen die behoorden tot een brugconstructie.

Plattegrond van Oosterwijk. Tekening M. Hulst. Naar: Weber, 'Terug naar Oosterwijk' 38.

Opmerkingen: -

Literatuurreferenties:

1. Gruben R., en J. Roefstra, 'Kastelenonderzoeker Jaap Renaud (1911-2007) in Noord-Holland' in J. Roefstra (red.), *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 188-205.
2. Renaud, J.G.N., 'Oosterwijk in Kennemerland; relaas van een onderzoek', *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 10-11 (1961) 508-525.
3. Roefstra, J., 'Kasteel Oud Haerlem te Heemskerk' in: T. Hermans en R. Gruben (red.), '*Die hofstat daer dat huys op plach te staan*'. *Recent onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen* (Zwolle 2022) 167-205.
4. Roefstra, J., 'Onderzoek naar een bodemreliëf te Heemskerk', *Castellogica* 2 (1998) 335-342.
5. Weber, E., 'Terug naar Oosterwijk', *Historisch genootschap Midden-Kennemerland Ledenbulletin* 26 (2002) 35-41.

15. Oudburg

Geografische coördinaten: Onbekend

Plaats: Mogelijk Heiloo

Gemeente: Mogelijk Heiloo

Toponiem: Alburch

Type: Onbekend

Datering: Eerste helft van de 13de eeuw.

Oudst bekende functie: Onbekend

Oorspronkelijke bouwheer: Onbekend (*Grafelijk gezag: onbekend*)

Locatie in het landschap: Onbekend

Archis zaakidentificatie: 4673290100, 2820755100

Archis objectnummer: 1196007, 1057803.

Archeologische gegevens: In de woonwijk nabij de Oudburgerlaan te Heiloo laat Archis geen archeologische vondsten zien. Nabij Oesdom zijn daarentegen een redelijk hoeveelheid vondsten van vroeg middeleeuws handgevormd, gedraaid en Badorf aardewerk te vinden (zes vondsten) en vier vondsten handgevormd aardewerk uit de late middeleeuwen met objectnummer 1057803. Nabij de Korte Kapellaan en de Westeweg zijn sporen gevonden van een greppel.

Opmerkingen: Er bestaan weinig gegevens over de Oudburg. De vroegste bron vermeld 'Alburch' in 889 als schenking aan graaf Gerulf door Koning Arnulf. Verdere aanwijzingen over het bestaan van Oudburg betreft vermeldingen van een 'Oudburgerlaan' in Heiloo en vroeger 'Outburghelant' en een 'Outburghervenne' nabij Oesdom in Heiloo.⁷⁴ In de 11^e eeuw kregen een aantal gehuchten, waaronder het gehucht 'Oudburg' een centraal gelegen kapel.⁷⁵

Literatuurreferenties:

1. Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).
2. Gruben, R., en N. De Jong-Lambregts, 'Dwangburchten voor West-Friesland of een oostelijke kustgordel voor het graafschap Holland?' in: J. Roefstra (red.) *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 220-247.

⁷⁴ J.W. Groesbeek, *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981) 183-184.

⁷⁵ A. Médard, 'Inventariserend veldonderzoek in de vorm van boringen, museum Kranenburgh, Hoflaan 26, Bergen', *Hollandia* 258 (2009) 4-23, aldaar 7.

16. Oud-Haerlem

Geografische coördinaten: 107,535.895 / 501,671.287

Plaats: Heemskerk

Gemeente: Heemskerk

Toponiem: Woning van Emeskercke, Huis te Haerlem

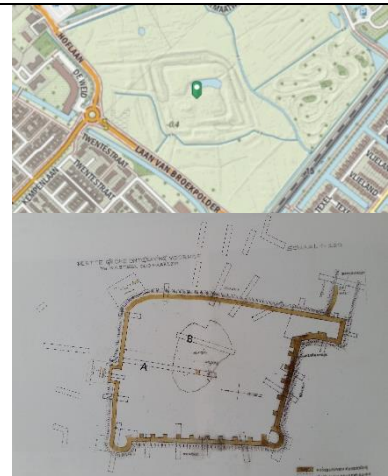
Type: Mogelijk eerst ommuurd kampement, later vierhoekig kasteel

Datering: 1248

Oudst bekende functie: Mogelijk eerst een legerbasis.

Controleren en beschermen noord-zuidroute tegen aanvallen over water en land.

Oorspronkelijke bouwheer: Simon (II) van Haarlem (*Grafelijk gezag: Willem II*).

Plattegrond van Oud-Haerlem door J.G.N. Renaud. Naar: Roefstra, 'Kasteel Oud Haerlem te Heemskerk' 186.

Locatie in het landschap: Aan de rand van een strandwal.

Archis zaakidentificatie: 2912099100, 3089813100, 3051475100, 3181748100.

Archis objectnummer: 1107012, 1027694, 1078656, 1074259.

Archeologische gegevens: Sporen gevonden van puinbanen van een voorburcht, omwalling en grachten.⁷⁶ Verder vondsten gevonden van handgevormd aardewerk uit de IJzertijd, brons vaatwerk, Siegburgs steengoed, kogelpot met bezemveeg versiering en bakstenen.

Opmerkingen: Oud-Haerlem was een zwaar kasteel met uitzonderlijke verdedigingswerken.⁷⁷

Literatuurreferenties:

1. Gruben R. en J. Roefstra, 'Kastelenonderzoeker Jaap Renaud (1911-2007) in Noord-Holland' in J. Roefstra (red.), *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 188-205.
2. Jong-Lambregts, N. de, R. Gruben, F. Van den Oever, 'Heemskerk | Kasteelterrein Oud Haerlem' in: J. Roefstra en N. Van Kuijeren, *Archeologische kroniek Noord-Holland 2020* (2021) 44-46.
3. Oosten R.M.R. van en R. Gruben, 'Floris V en zijn ommuurd kampement van de monding van de Amstel' in: T. Hermans, R. Gruben, C. Gietman, J. Kamphuis, H. Koot en F. Vogelzang (red.) *'Die hofstat daer dat huys op plach te staan'. Recent onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen* (2022) 133-155.
4. Roefstra, J., 'Kasteel Oud Haerlem te Heemskerk' in: T. Hermans en R. Gruben (red.), *'Die hofstat daer dat huys op plach te staan'. Recent onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen* (Zwolle 2022) 167-205.

⁷⁶ Afbeelding van de grondradar door Saricon BV. Naar: Roefstra, 'Kasteel Oud Haerlem te Heemskerk' 194.

⁷⁷ J. Roefstra, 'Kasteel Oud Haerlem te Heemskerk' in: T. Hermans en R. Gruben (red.), *'Die hofstat daer dat huys op plach te staan'. Recent onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen* (Zwolle 2022) 167-205, aldaar 174.

18. Slot op den Hoef

Geografische coördinaten: 105,367.193 / 515,168.666

Plaats: Egmond aan den Hoef

Gemeente: Bergen

Toponiem: Egmond

Type: Aanvankelijk woontoren op motte, later ronde waterburcht en vierhoekig kasteel.

Datering: 12de eeuw en 13de eeuw.

Oudst bekende functie: Controleren en beschermen noord-zuidroute van Kennemerland.

Oorspronkelijke bouwheer: Mogelijk Wouter (I) van Egmont [1145-1208] (*Grafelijk gezag: Dirk VII en Willem I*).

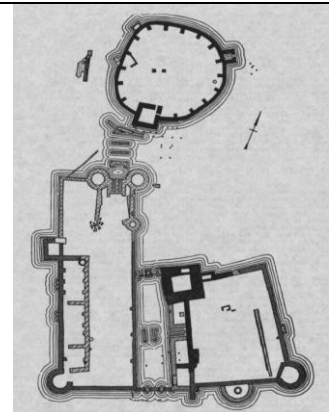
Het Slot op den Hoef omstreeks 1990. Naar: Gruben, 'Kastelenonderzoeker Jaap Renaud' 191.

Locatie in het landschap: Op een strandwal.

Archis zaakidentificatie: 2798984100

Archis objectnummer: 1037009

Archeologische gegevens: Sporen van paalgaten aanwezig. Verder verschillend vroeg en laat middeleeuws aardewerk gevonden, waaronder twee kogelpotten, proto-steengoed en Siegburgs steengoed. Ook een medisch instrument gevonden van glas, twee loden spillen met draak erop, een wijnfles, een bijl en degen.

Plattegrond van het kasteel Egmond. Naar Rozema, 'Burchten en kastelen in Holland' 27.

Opmerkingen: Het kasteel heeft over de jaren veel aanpassingen doorstaan. Rond 1175 werd te Egmond een houten motte-kasteel door brand verwoest, waarna aldaar een ronde waterburcht gebouwd werd begin 13de eeuw. Later in de 13^e eeuw is onder Floris V een zware donjon met muurgedeelten toegevoegd aan het kasteel.⁷⁹

Literatuurreferenties:

1. Graaf, R. de, *Oorlog om Holland* (Hilversum 2004).
2. Gruben R., en J. Roefstra, 'Kastelenonderzoeker Jaap Renaud (1911-2007) in Noord-Holland' in J. Roefstra (red.), *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 188-205.
3. Gulick, F.W. van, *Nederlandse kastelen en landhuizen* (Voorburg 1960).
4. Kuipers-Verbuijs, M.J., H. Klomp, N. C. M. Maes, J. Michels, A. G. Schulte, A. De Vries en R. J. Wielinga, *Ruïnes in Nederland* (Zwolle 1997).
5. Reijen, P.E. van, *Middeleeuwse kastelen in Nederland* (Bussum 1979).
6. Rozema, B., 'Burchten en kastelen in Holland', *Groniek* 93 (1985) 22-44.

⁷⁹ B. Rozema, 'Burchten en kastelen in Holland', *Groniek* 93 (1985) 22-44, aldaar 24-26.

19. Sparenwoude

Geografische coördinaten: 107,898.447 / 491,085.041

Plaats: Spaarnwoude

Gemeente: Haarlemmerliede en Spaarnwoude

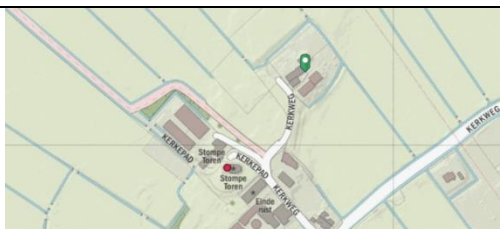
Toponiem: Sparwoude

Type: Mogelijk een woontoren of een versterkte residentie

Datering: Mogelijk omstreeks 1274

Oudst bekende functie: Onbekend

Oorspronkelijke bouwheer: Mogelijk Jan Persijn van Velsen [1255-1282] (*Grafelijk gezag: Floris V*).

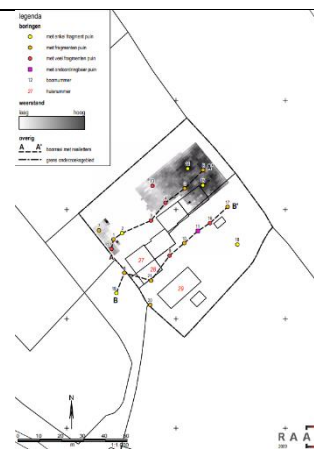
Locatie in het landschap: Op een strandwal

Archis zaakidentificatie: 2230694100

Archis objectnummer: 1088853

Archeologische gegevens: Vondsten gevonden van verschillend soorten aardewerk uit verschillende perioden, waaronder Dorestad VIII/Mayen, Limburgs witbakkend geglazuurd, grijsbakkend gedraaid aardewerk, roodbakkend geglazuurd aardewerk en een kogelpot.

Opmerkingen: Over het kasteel Sparenwoude is niet veel bekend. Er is een geofysisch onderzoek uitgevoerd om achter funderingen van het kasteel te komen. Men vond de fundering van een kelder dat het restant is van middeleeuwse behuizing. De aard van deze behuizing kan uiteenlopen van een versterkt gebouw, zoals in de vorm van een woontoren, tot een representatieve boerderij.⁸⁰

Weerstandsmeting op het terrein van Sparenwoude. Naar: Jordanov, 'Kasteel te Spaarnwoude' 12

Literatuurreferenties:

1. Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).
2. Jordanov, M. en M. Rietkerk, 'Kasteel te Spaarnwoude', *RAAP-Rapport 1974* (2009) 4-49.

⁸⁰ M. Jordanov en M. Rietkerk, 'Kasteel te Spaarnwoude', *RAAP-Rapport 1974* (2009) 4-49, aldaar 5.

20. Huis te Lane

Geografische coördinaten: 105,759.095 / 495,365.357

Plaats: Velsersbroek

Gemeente: Velsen

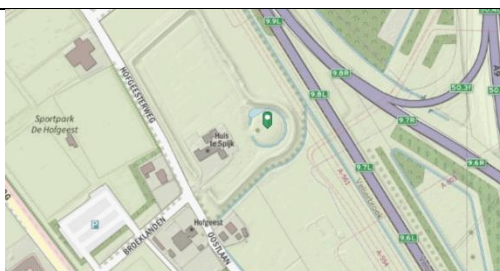
Toponiem: Huis te Spijk, Endelgeest, Huis te Hulft, het Torentje, Raetenhuisgen

Type: Woontoren op een motte

Datering: 1227-1230, mogelijk reeds omstreeks 1213 of vroeger.

Oudst bekende functie: Onbekend

Oorspronkelijke bouwheer: Onbekend (*Grafelijk gezag: Floris IV of Willem II*).

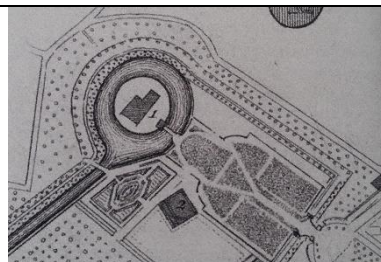
Het Huis te Lane vanuit het zuidwesten door C. Pronk. Naar: Hermans, *Middeleeuwse woontorens* 286.

Locatie in het landschap: In een strandvlakte op voormalig veen.

Archis zaakidentificatie: 3131908100, 2916862100

Archis objectnummer: 1032524, 1037058

Archeologische gegevens: Sporen aanwezig van funderingen van muren en grachten.

Het Huis te Lane op een kaart door H. de Leth uit 1732. Naar: Hermans, *Middeleeuwse woontorens* 286.

Opmerkingen: Het bouwjaar van Huis te Lane is niet zeker. In een oorkonde uit 1213 wordt een Isbrandus de Lane vermeld. In oorkonden uit 1227-1230 wordt een Dirk van der Laen vermeld wier huis hem in vrije eigendom toebehoorde.⁸¹ Dit slaat hoogstwaarschijnlijk op het Huis te Lane.

Literatuurreferenties:

1. Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).
2. Hermans, T., *Middeleeuwse woontorens in Nederland. Band 2: Catalogi en bijlagen* (Hilversum 2016).
3. Morren, J., 'Het huis te Spijk', *Velisena* 1 (1992) 12-20.

⁸¹ J.W. Groesbeek, *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981) 93.

21. Torenburg

Geografische coördinaten: 112,131.014 / 516,260.801

Plaats: Alkmaar

Gemeente: Alkmaar

Toponiem: Torenburg

Type: Mogelijk vierhoekig kasteel.

Datering: 12de eeuw.

Oudst bekende functie: Grafelijke grensvesting dat Holland en West-Friesland scheidde.

Oorspronkelijke bouwheer: Willem II (*Grafelijk gezag: Willem II*).

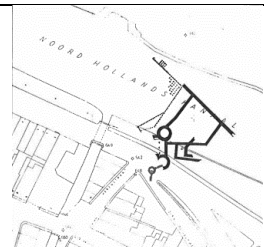
Torenburg volgens A. Rademaker (18^e eeuw).
Naar: Cordfunke, 'Torenburg, het kasteel en zijn bewoners' 147.

Locatie in het landschap: Op een strandwal.

Archis zaakidentificatie: 2968208100

Archis objectnummer: 1071600

Archeologische gegevens: Vondsten van tufsteenpuin.⁸²

Opmerkingen: Funderingen van de Torenburg zijn in 1821 en 1835 bij de afgraving van het Noord-Hollands Kanaal gevonden. Het kasteel vertoont een onregelmatige vorm, waardoor een aantal bouwfasen aanwezig lijken. Hoe de Torenburg er precies heeft uitgezien is onbekend, al lijkt het een forse burcht te zijn geweest die gelijkenissen vertoont met de afbeelding van het kasteel van Rademaker.⁸³

Literatuurreferenties:

1. Cordfunke, E.H.P., 'Torenburg, het kasteel en zijn bewoners' in: E.H.P. Cordfunke (red.), *Alkmaar van boerderij tot middeleeuwse stad* (Alkmaar 1972) 138-150.
2. Dijkhuis, B., 'De Torenburg in de 13^e eeuw. Versterking bij Alkmaar', <https://www.dwangburcht.nl/torenburg/torb13.htm#top> (09 februari 2016).
3. Dijkhuis, B., 'Rebellie, bloed en bakstenen. Floris V en zijn strijd tegen de West-Friezen', *Historisch West-Friesland* 3 (2004) 13-16.
4. Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).
5. Gruben, R., N. de Jong-Lambregts, 'Dwangburchten voor West-Friesland of een oostelijke kustgordel voor het graafschap Holland?' in: J. Roefstra (red.), *De archeologische kroniek van Noord-Holland 2019* (2020) 220-247.

⁸² Plattegrond van de funderingen van de Torenburg. Naar: Cordfunke, 'Torenburg' 145.

⁸³ E.H.P., Cordfunke, 'Torenburg, het kasteel en zijn bewoners' in: E. H. P. Cordfunke (red.), *Alkmaar van boerderij tot middeleeuwse stad* (Alkmaar 1972) 138-150, aldaar 146.

22. Uitgeest

Geografische coördinaten: 108,547.074 / 504,642.378

Plaats: Uitgeest

Gemeente: Uitgeest

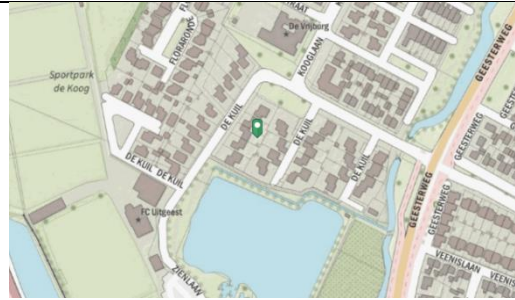
Toponiem: Uitgeest

Type: Woontoren op motte

Datering: 10de – 11de eeuw.

Oudst bekende functie: Controleren en beschermen noord-zuidroute tegen aanvallen over water en land.

Oorspronkelijke bouwheer: Onbekend (*Grafelijk gezag: onbekend*)

Locatie in het landschap: Op een oeverwal

Archis zaakidentificatie: 2776821100 en 3134184100.

Archis objectnummer: 1043149 en 1042916.

Archeologische gegevens: Sporen van een gracht en/of greppel. Verder vondsten van Pingsdorf aardewerk en overig steengoed.

Overzichtstekening van onderzoeksresultaten van archeologisch onderzoek dat mogelijk de vorm van de burcht toont. Naar: Salomons, *Archeologisch bureauonderzoek* 24.

Opmerkingen: Mogelijk uit een domeinhof ontstaan. Op basis van het type aardewerk (Pingsdorf en Rijnlands steengoed) dat gevonden is bij het archeologische onderzoek te Uitgeest wordt de burcht het vroegst gedateerd tussen de 10de en 11de eeuw.⁸⁴

Literatuurreferenties:

1. Groen, A., 'Een grafelijk curtis te Uitgeest', *Westerheem* 30 (1981) 23-30.
2. Groen A., en F. Zonneveld, 'Archeologisch onderzoek naar een burcht te Uitgeest', *Westerheem* 32 (1983) 371-375.
3. Roefstra, J., 'Kasteel Oud Haerlem te Heemskerk' in: T. Hermans en R. Gruben (red.), *'Die hofstat daer dat huys op plach te staan'*. *Recent onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen* (Zwolle 2022) 133-154. noot 35
4. Salomons, K.T., 'Archeologisch bureauonderzoek plangebied De Koog in Uitgeest, gemeente Uitgeest (NH)', *Hollandia* 707 (2018) 7-30.
5. Woltering, P.J., 'Uitgeest 2', *Jaarverslag van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 1981 (1983) 122.

⁸⁴ K.T., Salomons, 'Archeologisch bureauonderzoek plangebied De Koog in Uitgeest, gemeente Uitgeest (NH)', *Hollandia* 707 (2018) 7-30, aldaar 24.

23. Huis te Velsen

Geografische coördinaten: 103,921.133 / 494,967.939

Plaats: Driehuis-Santpoort-Noord

Gemeente: Velsen

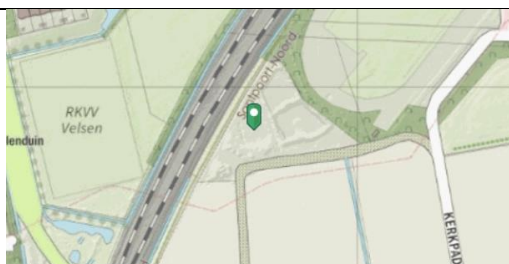
Toponiem: 't Huis te Velzen

Type: Woontoren

Datering: eerste helft 13de eeuw.

Oudst bekende functie: Controleren en beschermen noord-zuidroute tegen aanvallen over water en land.

Oorspronkelijke bouwheer: Mogelijk Jan Persijn of Hugo van Noordwijk (*Grafelijk gezag: Floris IV of Willem II*).

Het Huis te Velsen door R. Roghman (1646-1647). Naar: Hermans, *Middeleeuwse woontorens* 331.

Locatie in het landschap: Op een strandwal

Archis zaakidentificatie: 2874078100

Archis objectnummer: 1025172

Archeologische gegevens: Sporen aanwezig van funderingen en een gracht. Verder vondsten gevonden van verschillend soorten aardewerk, waaronder Siegburgs, roodbakkend geglazuurd en grijsbakkend gedraaid.

Opmerkingen: -

Literatuurreferenties:

1. Bertram, C., *Noord-Hollands Arcadia. Ruim 400 Noord-Hollandse buitenplaatsen in tekening* (Alphen aan den Rijn 2005).
2. Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).
3. Gruben R. en J. Roefstra, 'Kastelenonderzoeker Jaap Renaud (1911-2007) in Noord-Holland' in J. Roefstra (red.), *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 188-205.
4. Hermans, T., *Middeleeuwse woontorens in Nederland. Band 2: Catalogi en bijlagen* (Hilversum 2016).
5. Roefstra, J., 'Kasteel Oud Haerlem te Heemskerk' in: T. Hermans en R. Gruben (red.), *Die hofstat daer dat huys op plach te staan'. Recent onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen* (Zwolle 2022) 133-154.

24. De Vlotter

Geografische coördinaten: 104,847.267 / 504,250.263

Plaats: Noorddorp-Heemskerk

Gemeente: Heemskerk

Toponiem: 'Banjaerts croft', Huis de Vlotter, Jagerslust.

Type: Mogelijk een versterkte residentie.

Datering: Mogelijk omstreeks 1260.

Oudst bekende functie: Controleren en beschermen noord-zuidroute.

Oorspronkelijke bouwheer: Mogelijk Simon (II) van Haarlem (*Grafelijk gezag: Willem II*).

De Vlotter door H. de Leth rond 1730. Naar: Groesbeek, *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* 160.

Locatie in het landschap: Op een strandwal

Archis zaakidentificatie: 2946670100

Archis objectnummer: 1061509

Archeologische gegevens: Archis laat geen vondsten of sporen zien nabij het huidige huis De Vlotter. Iets ten zuiden zijn daarentegen restanten van stenen muren gevonden.

Opmerkingen: De Vlotter is een twijfelgeval. Het kasteel is bekend vanaf de veertiende eeuw, maar heeft mogelijk een voorganger gehad die de toegang tot de Heemskerkergeest bewaakte en zodoende onderdeel was van de verdediging van de noord-zuidroute.⁸⁵ Het grafelijk hof op de Hoflandergeest werd in 1248 verkocht aan de Van Haarlems, maar het is onduidelijk of het land waar De Vlotter op ligt hier ook toe behoorde. Het is mogelijk dat dit stuk land behoorde tot het grondgebied van kasteel Marquette en zodoende dezelfde bouwheer had als dit kasteel.⁸⁶

Literatuurreferenties:

1. Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).
2. Koene, B., J. Morren en F. Schweitzer, *Midden-Kennemerland in de vroege en hoge middeleeuwen* (Hilversum 2003).
3. Roefstra, J., 'Wie was Albert Banjaert en waar stond zijn kasteel?', *Historisch genootschap Midden-Kennemerland Ledenbulletin* 24 (2000) 14-27.

⁸⁵ B. Koene, J. Morren en F. Schweitzer, *Midden-Kennemerland in de vroege en hoge middeleeuwen* (Hilversum 2003) 151.

⁸⁶ Koene, *Midden-Kennemerland* 177.

25. Huis te Vogelenzang

Geografische coördinaten: 99,180.909 / 482,343.679

Plaats: Vogelenzang

Gemeente: Bloemendaal

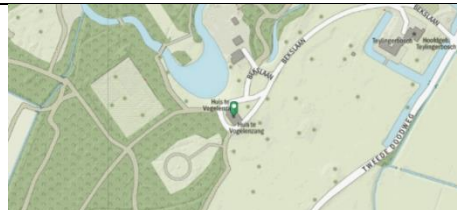
Toponiem: Voghelsanck

Type: Mogelijk een versterkte residentie.

Datering: 11de eeuw en omstreeks 1290.

Oudst bekende functie: Jachtslot.

Oorspronkelijke bouwheer: Mogelijk Floris II. Later door Floris V verbouwd tot jachtslot (*Grafelijk gezag: Floris II de Vette en Floris V*).

Vogelenzang vanaf de zuiderzijde. Schetstekening door H. Pola, in 1718. Naar: Bertram, *Noord-Hollands Arcadia* 348.

Locatie in het landschap: Op een strandwal.

Archis zaakidentificatie: 3235320100

Archis objectnummer: 1090135

Archeologische gegevens: Sporen aanwezig van middeleeuwse bakstenen. Meer informatie toont Archis helaas niet.

Opmerkingen: Er heerst discussie of het Huis te Vogelenzang tot de kastelen gerekend kan worden. Veeleer wordt Vogelenzang in een adem genoemd met Aelbrechtsberg, waarbij de laatstgenoemde een bestuurlijk centrum beschouwd wordt en Vogelenzang als een hofstede en 'grafelijk lusthuis'. In een akte uit 1409 worden daarentegen zowel de Aelbrechtsberg als het Huis te Vogelenzang als '*maisons et fortresses*' omschreven.⁸⁷

Literatuurreferenties:

1. Besteman, J., 'Het grafelijk huis Aelbertsberg te Bloemendaal', *Westerheem special* 3 (2014) 72-90.
2. Bertram, C., *Noord-Hollands Arcadia. Ruim 400 Noord-Hollandse buitenplaatsen in tekening* (Alphen aan den Rijn 2005).
3. Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).

⁸⁷ J.W. Groesbeek, *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981) 59-60.

Waterland

26. Edam

Geografische coördinaten: 131,760.019 / 502,051.617

Plaats: Edam

Gemeente: Edam-Volendam

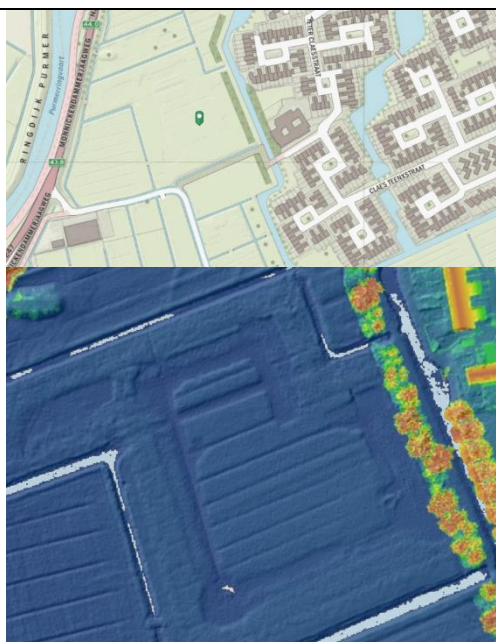
Toponiem: Edam

Type: Vierhoekig kasteel.

Datering: 1287

Oudst bekende functie: Controleren van uitvaart richting de Zuiderzee en logistiek centrum.

Oorspronkelijke bouwheer: Floris V (*Grafelijk gezag: Floris V*).

De plattegrond van het kasteel te Edam op het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) met Hillshade. Naar: Arcmap AHN.

Locatie in het landschap: Langs de Zuiderseekust en mogelijk een riviermonding.

Archis zaakidentificatie: 4745948100

Archis objectnummer: 1207422

Archeologische gegevens: Booronderzoek waaruit sporen van bakstenen of houten funderingen ontbraken. Wat opvalt is dat binnen het geboorde gebied een onveraarde toplaag veen onder het klei is aangetroffen in een veraard klei-over-veen gebied. Veen veraardt op het moment dat het veen langere tijd aan het maaiveld ligt en zodoende inklinkt. De aanwezigheid van de onveraarde veenlaag wijst mogelijk op bebouwing op het veen.

De ligging van het kasteel Edam geprojecteerd op de oudste kadastrale minuut van 1819. Naar: Van Oosten, 'Floris V en zijn ommuurd kampement' 145.

Opmerkingen: Nooit afgebouwd door overlast van de Sint Luciovloed van 1287 of de Sint Agathavloed van 1288.

Literatuurreferenties:

1. Gruben, R., N. de Jong-Lambregts, 'Dwangburchten voor West-Friesland of een oostelijke kustgordel voor het graafschap Holland?' in: J. Roefstra (red.), *De archeologische kroniek van Noord-Holland 2019* (2020) 220-247.
2. Oosten, R.M.R. van, en R. Gruben, 'Floris V en zijn ommuurd kampement van de monding van de Amstel' in: T. Hermans, R. Gruben, C. Gietman, J. Kamphuis, H. Koot en F. Vogelzang (red.) *'Die hofstat daer dat huys op plach te staan'. Recent onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen* (2022) 133-155.

27. Swanenburch

Geografische coördinaten: -

Plaats: Monnikendam

Gemeente: Waterland

Toponiem: Swaensborch

Type: Onbekend.

Datering: omstreeks 1275. Mogelijk eerste helft van de 13^e eeuw

Oudst bekende functie: Mogelijk controleren van uitvaart richting de Zuiderzee.

Oorspronkelijke bouwheer: Mogelijk Jan Persijn [1204-1222] (*Grafelijk gezag: Floris IV*).

Fantasieafbeelding van de Swanenburch door A. Rademaker omstreeks 1730. Naar: RKDimages, <https://rkd.nl/nl/explore/images/212361>

Locatie in het landschap: Mogelijk langs een riviermonding.

Archis zaakidentificatie: 2777397100, 3095831100

Archis objectnummer: 1050992, 1110238

Archeologische gegevens: Er is nabij de Kerkstraat en de Beestenmarkt beide een ophogingslaag gevonden, waarvan die op de Beestenmarkt naast een kreek gelegen lag. De locatie van de Swanenburch is onzeker. Wellicht vormen deze ophogingen mogelijk plaatsen van het kasteel.

Gevelsteen van de Swanenburch in Amsterdam rond 1600. Naar: Haag, 'Ridder Jan Persijn vernederd'.

Opmerkingen: Het kasteel was mogelijk gemaakt van hout.⁸⁸ In 1275 werd de burcht van Jan Persijn door de Waterlanders geheel tot de grond toe afgebroken en werd Persijn gedwongen om te beloven dat hij deze burcht noch in hout, noch in steen zou herbouwen.⁸⁹ De precieze locatie van het kasteel van Persijn is niet bekend.

Literatuurreferenties:

1. Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).

⁸⁸ J.W. Groesbeek, *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981) 275.

⁸⁹ J. Haag, 'Ridder Jan Persijn vernederd', <https://onh.nl/verhaal/ridder-jan-persijn-vernederd> (6 maart 2011).

Amstelland

28. Amsterdam

Geografische coördinaten: 121,488.054 / 487,666.087

Plaats: Amsterdam

Gemeente: Amsterdam

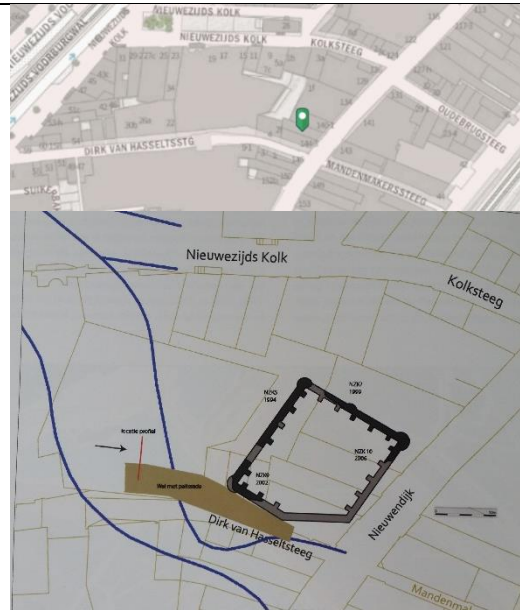
Toponiem: Kasteel van Amstel.

Type: Ommuurd kampement.

Datering: 1286

Oudst bekende functie: Legerbasis. Controleren van uitvaart richting de Zuiderzee.

Oorspronkelijke bouwheer: Floris V (*Grafelijk gezag: Floris V*).

Plattegrond van de opgegraven restanten van het kasteel te Amsterdam. Naar: Van Oosten, 'Floris V en zijn ommuurd kampement' 134.

Locatie in het landschap: Langs de monding van de Amstel.

Archis zaakidentificatie: 2106497100

Archis objectnummer: 1081386

Archeologische gegevens: Verschillende vondsten aardewerk gevonden, waaronder Siegburgs, Langerwehe, proto-steengoed, roodbakend geglazuurd. Verder schoeisel gevonden, lood en een kogelpot.

Opmerkingen: -

Literatuurreferenties:

1. Oosten, R.M.R. van, en R. Gruben, 'Floris V en zijn ommuurd kampement van de monding van de Amstel' in: T. Hermans, R. Gruben, C. Gietman, J. Kamphuis, H. Koot en F. Vogelzang (red.) *'Die hofstat daer dat huys op plach te staan'*. *Recent onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen* (2022) 133-155.
2. Baart, J.M., 'Het kasteel van Amstel, mythe of werkelijkheid?', *Spiegel Historiaal* 5 (1999) 398-401.

29. Huis ten Bosch

Geografische coördinaten: 133,750.617 / 478,256.529

Plaats: Weesp

Gemeente: Amsterdam

Toponiem: Bosch

Type: Mogelijk een woontoren.

Datering: 1226

Oudst bekende functie: Mogelijk controleren en bewaken van rivieroever.

Oorspronkelijke bouwheer: Egbert (II) van Amstel [ca. 1180-1227] (*Grafelijk gezag: Willem II*).

Tekening van het Huis ten Bosch door C.M. Boreel van Hogelanden, jaartal onbekend. Naar: Cruysheer, 'Kasteel 'Huis ten Bosch'' 25.

Locatie in het landschap: Aan de oostelijke oever van de rivier de Vecht. Nabij een waterwegsplitsing.

Archis zaakidentificatie: 2915785100

Archis objectnummer: 1111869

Archeologische gegevens: Volgens Archis betreft het een *moated site*, maar toont het verder geen vondsten of sporen.

Opmerkingen: In de dertiende eeuw gelegen nabij het gehucht Uitermeer, op een kruispunt van de Vecht en het Naardermeer.⁹⁰

Literatuurreferenties:

1. Cruysheer, A., 'Kasteel 'Huis ten Bosch' te Weesp', *Jaarboekje 2008 van het Oudheidkundig Genootschap 'Niftarlake'* (2009) 23-38.
2. Cruysheer, A., 'Kasteel 'Huis ten Bosch' te Weesp (deel 2)', *Historische kijk op Weesp* 24:2 (2009) 5-8.
3. Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).

⁹⁰ A. Cruysheer, 'Kasteel 'Huis ten Bosch' te Weesp', *Jaarboekje 2008 van het Oudheidkundig Genootschap 'Niftarlake'* (2009) 23-38, aldaar 24-25.

30. Muiden

Geografische coördinaten: 133,467.764 / 482,981.736

Plaats: Muiden

Gemeente: Gooise Meren

Toponiem: Muiderslot

Type: Ommuurd kampement, later vierhoekig kasteel.

Datering: Mogelijk 1204, later in 1285 door Floris verbouwt.

Oudst bekende functie: Uitvalsbasis en logistiek centrum.

Oorspronkelijke bouwheer: Mogelijk Willem I, later Floris V
(*Grafelijk gezag: Willem I en Floris V*).

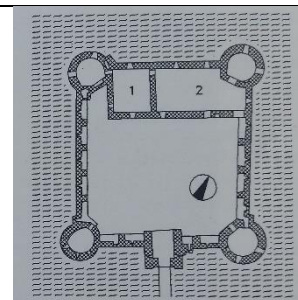
Reconstructie van de oorspronkelijke toestand van het Muiderslot als ommuurd kampement. Naar: Gruben, 'Dwangburchten voor West-Friesland' 239.

Locatie in het landschap: Langs de monding van de Vecht.

Archis zaakidentificatie: 2873957100, 2339542100

Archis objectnummer: 1027915, 1099345

Archeologische gegevens: Het kasteel is nog aanwezig in gerestaureerde toestand.⁹¹ Er zijn sporen gevonden van een beerput. Verdere vondsten bestaan uit aardewerk; roodbakend geglaazuurd en proto-steengoed, en daklei. Verder zijn er sporen van bijgebouwen die in latere tijd als soldaten vertrek zou dienen.

Opmerkingen: -

Literatuurreferenties:

1. Bakker, G., J. de Rode, K. Verborgt, 'De huus stoet up viere pylare. De betekenis van het kastelenbouwprogramma van Floris V', *Bulletin KNOB* 2:3 (2010) 50-64.
2. Cruysheer, A.T.E., 'Het Muiderslot. Een archeologische begeleiding en een historische interpretatie', *Naerdincklant Jaarboek 2005* (2006) 46-55. Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).
3. Gruben, R., 'Muiden en de poortoren', *Kasteel en Buitenplaats* 19:57 (2017) 7.
4. Gruben, R., J. Kamphuis, A. Viersen, 'Viereckige Burgen in den nördlichen Niederlanden. Eine kritische Betrachtung' in: G. Von Büren, H. H. Häffner, G. U. Grossman (red.), *Burgen und Schlösser in den Niederlanden un in Nordwestdeutschland* (2004) 147-161.
5. Gruben R., en N. de Jong-Lambregts, 'Dwangburchten voor West-Friesland of een oostelijke kustgordel voor het graafschap Holland?' in: J. Roefstra (red.) *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 220-247.
6. Kampshuis J., en A. Viersen, 'Een vergeten bijdrage tot de bouwgeschiedenis van het Muiderslot' in: T. Hermans en R. Gruben (red.), "Hier wonen wij! Is het niet prachtig!" *Recent onderzoek op het gebied van kastelen en buitenplaatsen* (2020) 155-172.

⁹¹ Afbeelding van de plattegrond van het Muiderslot naar: Janssen, *1000 jaar kastelen in Nederland* 59.

West-Friesland

31. Nuwendoorn

Geografische coördinaten: 109,310.508 / 527,822.352

Plaats: Krabbendam

Gemeente: Schagen

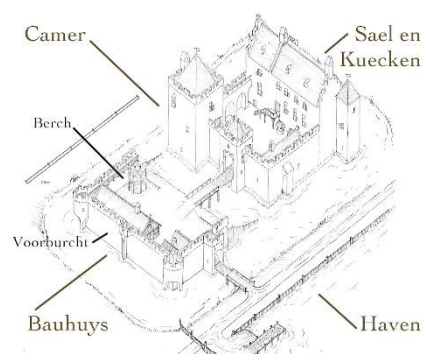
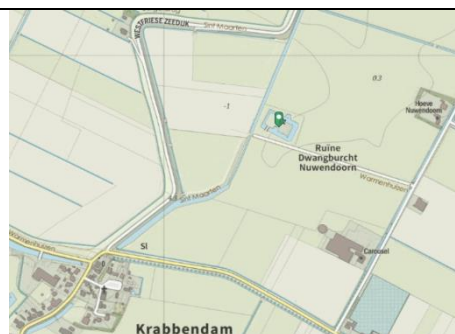
Toponiem: Eenigenburgh, Niwendueren, 'Nieuwe Deuren'

Type: Vierhoekig kasteel. Mogelijk eerst ommuurd kampement.

Datering: na 1288.

Oudst bekende functie: Beheersing van kust en riviermonding. Aanwezigheid haven.

Oorspronkelijke bouwheer: Floris V (*Grafelijk gezag: Floris V*).

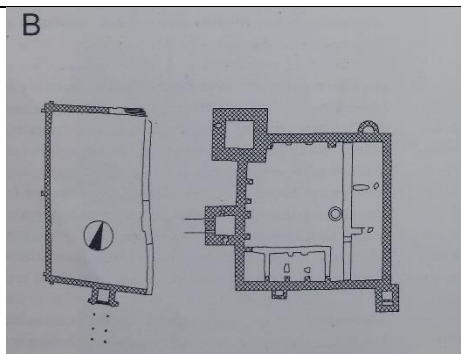
Nuwendoorn door M. Bruijn. Naar: www.mariusergoed.nl

Locatie in het landschap: Langs de monding van de veenrivier de Rekere en nabij zeearm de Zijpe.⁹²

Archis zaakidentificatie: 2874118100 en 3003806100.

Archis objectnummer: 1111044 en 1065493.

Archeologische gegevens: Sporen gevonden van de fundering van de voor- en hoofdburcht, evenals van een waterput. Verder vondsten van Siegburgs en roodbakkend geglaazuurd aardewerk, bronswerk, visfuij, mes en pijlpunten gevonden.

Plattegrond van Nuwendoorn. Naar: Janssen, *1000 jaar kastelen in Nederland* 62.

Opmerkingen: -

Literatuurreferenties:

1. Bremer, J.T., 'Floris V en de 'Nieuwe Deuren'', *Zijper Historie Bladen* 19 (2001) 16-17.
2. Dijkhuis, B., 'Huis te Nuwendoorn. Een kasteel in aanbouw in de 13^e eeuw', <https://www.dwangburchten.nl/nuwdoorn/nwdorn13.htm#top> (06 juli 2020).
3. Gruben R., en J. Roefstra, 'Kastelenonderzoeker Jaap Renaud (1911-2007) in Noord-Holland' in J. Roefstra (red.), *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 188-205.
4. Janssen, H.L., J.M.M. Kylstra-Wielinga, B. Olde Meierink, 1996: *1000 jaar kastelen in Nederland*. Utrecht.
5. Noordeloos, P., 'Eenigenburg – Nuwendoren', *Westfriesland* (1960) 133-147.

⁹² West-Friezen, later door Floris V vernieuwt 235 en Dijkhuis, Nuwendoorn

32. Medemblik

Geografische coördinaten: 136,502.729 / 531,715.305

Plaats: Medemblik

Gemeente: Medemblik

Toponiem: Radboud, Huis te Medemblik

Type: Ommuurd kampement, later vierhoekig kasteel.

Datering: 1283

Oudst bekende functie: Dwangburcht/legerbasis en controleren van uitvaart richting de Zuiderzee.

Oorspronkelijke bouwheer: Floris V (*Grafelijk gezag: Floris V*).

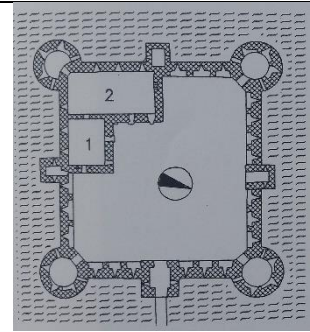
Kasteel Medemblik in de 13^e eeuw. Naar www.kasteelradboud.nl

Locatie in het landschap: Langs de Zuiderzeekust aan de monding van een veenstroom.

Archis zaakidentificatie: 4588719100, 3285144100, 2914878100.

Archis objectnummer: 1161044, 1100572, 1111853.

Archeologische gegevens: Het kasteel is nog aanwezig, zij het gerestaureerd.⁹³ Originele middeleeuwse bakstenen zijn aanwezig in de muur. Verder vonden van acht leistenen dakpannen, elf kloostermoppen en gedraaid aardewerk uit de 17e eeuw. Tevens net voor de kust een schipwrak gevonden van een middeleeuwse kogge dat mogelijk een lading vervoerde voor de bouw van het kasteel.⁹⁴

Opmerkingen: Kasteel Medemblik is in grote haast opgebouwd in de dertiende eeuw als ommuurd kampement om het krijgsvolk van Floris V te kunnen behuizen. Mogelijk gebouwd op een eerdere sterkte van de West-Friezen.

Literatuurreferenties:

1. Dijkhuis, B., 'Het aanzien van een dwangburcht. Hoe het kasteel van Medemblik, sinds de middeleeuwen onderhevig was aan uiterlijke veranderingen', *Jaaruitgave Oudheidkundige Vereniging 'Medenblick'* 15 (2006) 2-7.
2. Gruben, R., J. Kamphuis, A. Viersen, 'Viereckige Burgen in den nördlichen Niederlanden. Eine kritische Betrachtung' in: G. Von Büren, H. H. Häffner, G. U. Grossman (red.), *Burgen und Schlösser in den Niederlanden un in Nordwestdeutschland* (2004) 147-161.
3. Gruben R., en J. Roefstra, 'Kastelenonderzoeker Jaap Renaud (1911-2007) in Noord-Holland' in J. Roefstra (red.), *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 188-205.
4. Janssen, H.L., J.M.M. Kylstra-Wielinga, B. Olde Meierink, 1996: *1000 jaar kastelen in Nederland*. Utrecht.
5. Reijen, P.E. van, *Middeleeuwse kastelen in Nederland* (Bussum 1979).
6. Renaud, J.G.N., 'Graaf Floris V als burchtenbouwer', *Berichten Rijksdienst voor Oudheidkundig bodemonderzoek* (1957/58) 159-171.

⁹³ De plattegrond van het kasteel Medemblik naar: Janssen, *1000 jaar kastelen* 62.

⁹⁴ Archis zaakidentificatie 2091406100, Objectnmr 1102453; T.J. Maarleveld, *Archeologie in troebel water. Een nieuwe werkwijze voor scheepsonderzoek. Twee schepen onderzocht* (Rijswijk 1984).

33. Wijdenes

Geografische coördinaten: 139,280.898 / 515,084.849

Plaats: Wijdenes

Gemeente: Drechterland

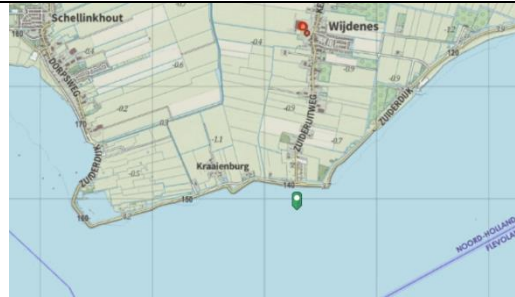
Toponiem: Widenisse

Type: Onbekend.

Datering: 1282

Oudst bekende functie: Uitvalsbasis en logistiek centrum.

Oorspronkelijke bouwheer: Floris V (*Grafelijk gezag: Floris V*).

Locatie in het landschap: Langs een riviermonding.

Archis zaakidentificatie: 3136599100.

Archis objectnummer: 1073017.

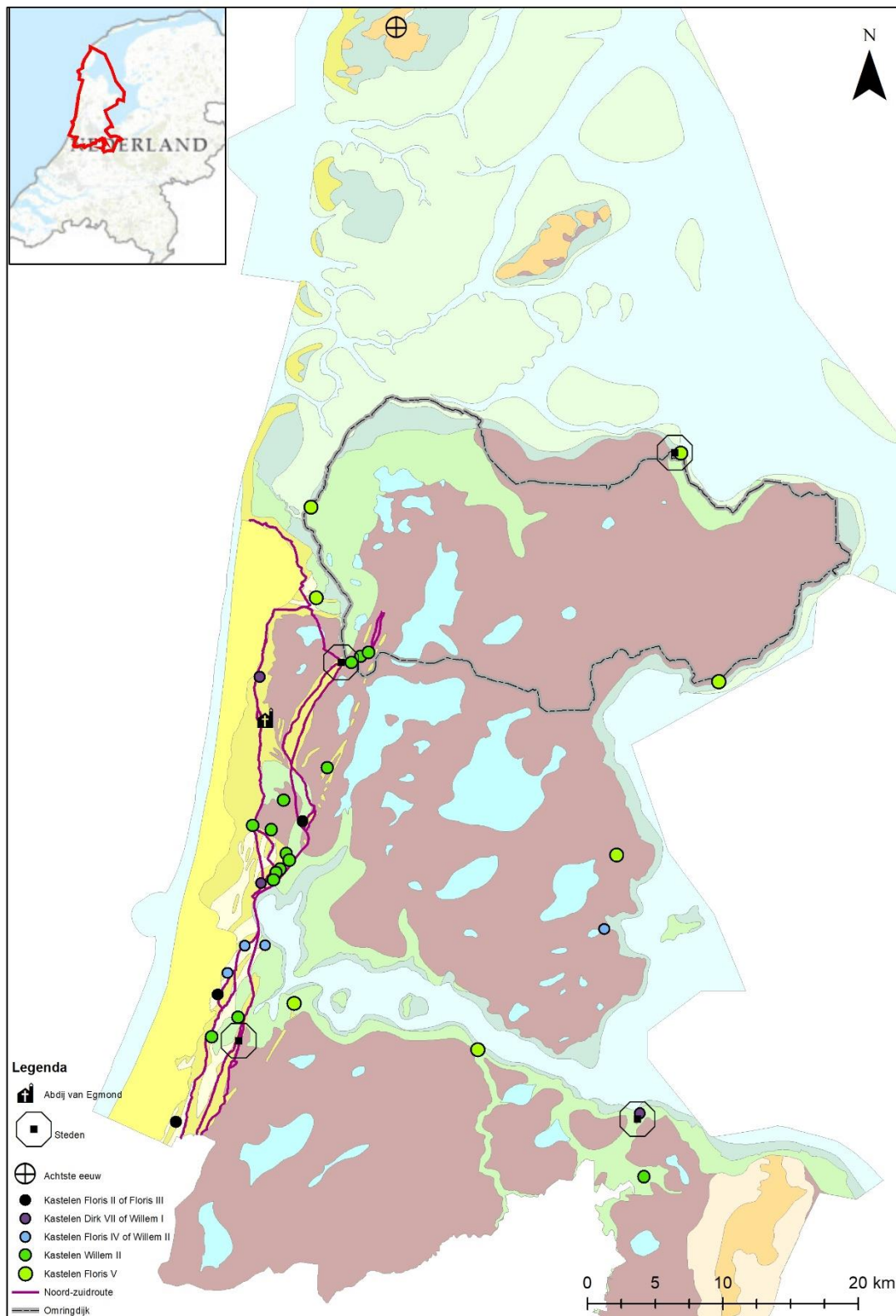
Archeologische gegevens: Net voor de voet van de West-Friese Omringdijk zijn op een zandplaat kloostermoppen gevonden die een fundering van 21 m.L x 2,5 m.B blootleggen. Met sonaronderzoek werden overige funderingen van 22 m.L x 2,5 m.B gevonden die evenredig lagen aan de eerder gevonden fundamenten.

Opmerkingen: Mogelijk gebouwd op een eerdere sterkte van de West-Friezen.⁹⁵ Gezien de eerdere bouwprojecten van Floris V zou het niet onwaarschijnlijk zijn dat Wijdenes ook een vierhoekig kasteel of mogelijk een ommuurd kampement is geweest.

Literatuurreferenties:

1. Dijkshuis, B., 'Het huis te Wijdenes. Eerste dwangburcht tegen de West-Friezen in de 13^e eeuw', <http://www.dwangburchten.nl/wijdenes/wijden13.htm#top> (26 november 2018).
2. Dijkshuis, B., 'Rebellie, bloed en bakstenen. Floris V en zijn strijd tegen de West-Friezen', *Historisch West-Friesland* 3 (2004) 13-16.
3. Gruben, R., N. de Jong-Lambregts, 'Dwangburchten voor West-Friesland of een oostelijke kustgordel voor het graafschap Holland?' in: J. Roefstra (red.), *De archeologische kroniek van Noord-Holland 2019* (2020) 220-247.
4. Reijen, P.E. van, *Middeleeuwse kastelen in Nederland* (Bussum 1979).

⁹⁵ R. Gruben, N. de Jong-Lambregts, 'Dwangburchten voor West-Friesland of een oostelijke kustgordel voor het graafschap Holland?' in: J. Roefstra (red.), *De archeologische kroniek van Noord-Holland 2019* (2020) 220-247, aldaar 232.

Afb. 3.2. Paleogeografische ligging van kasteelterreinen in Noord-Holland tot en met de heerschappij van Floris V.

3.4 Ligging, periodisering en ruimtelijke clustering van de kastelen

Ligging van de kasteelterreinen

Wanneer we een blik werpen op de kastelen kaart dan valt op dat de meeste kastelen gelegen liggen op of nabij de strandwallen in het westen van Noord-Holland. Enkele kastelen zijn gelegen op de klei- en veengronden tussen de strandwallen in. Bij gebrek aan de hoger gelegen strandwallen lijkt er een voorkeur te bestaan voor het bouwen op klei en niet voor het bouwen op veen. Dit is te zien op de ligging van de kastelen rondom de Omringdijk, waarbij de meeste kastelen op de lichtgroene vlakken liggen. Dit geldt ook voor de kastelen rechtsonder op de kaart. Wat ook opvalt is dat deze kastelen duidelijk gelegen zijn langs riviermondingen en riviertjes die op het IJ uitwateren.

Periodisering van de kastelen

Wanneer we op de kastelenkaart de hoeveelheid kastelen bekijken die door de diverse bouwheren zijn gebouwd (tabel 3.2), zien we dat veruit de meeste kastelen in oorspronkelijke staat gebouwd zijn tijdens de heerschappij van Willem II. Opvallend is dat Floris V veel minder kastelen bouwde dan zijn vader. Wel toont een blik op de inventarisatie dat Floris veel kastelen verbouwd en vernieuwd heeft en daardoor ruimte is voor een nuance in het aantal kastelen gebouwd door Floris. Zo herbouwde Floris V bijvoorbeeld het Muiderslot tot een vierhoekig kasteel, maar is het kasteel in oorspronkelijke vorm gedurende de heerschappij van Willem I gebouwd. Opvallend is ook dat Floris V niet de eerste vorst was die de vierhoekige kastelen bouwde. Hoewel Floris V wel de meeste daarvan gebouwd heeft, blijken de vroegste kastelen van dit type gebouwd te zijn door Willem II, waarvan Oud-Haerlem (1248) en Nieuwburg (1254) de vroegste representanten zijn.

Ruimtelijke groepering van de kastelen

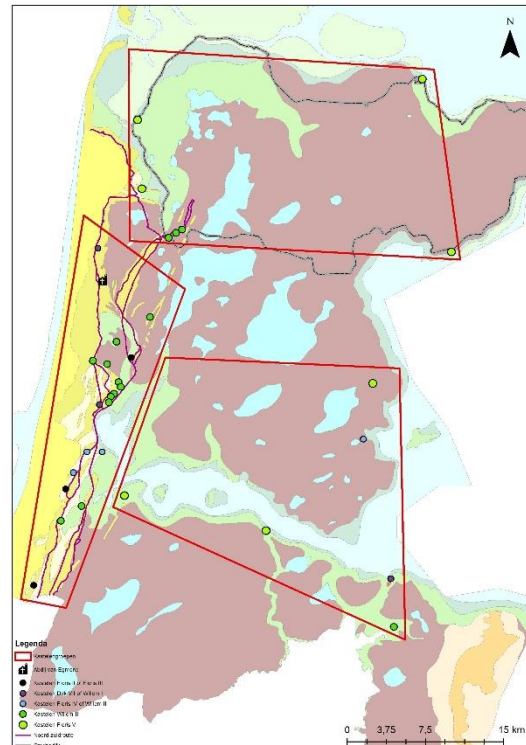
Op de kastelenkaart zijn drie groepen van kastelen aan te wijzen (afb. 3.2), namelijk:

1. een groep kastelen op de strandwallen;
2. een groep kastelen op de kleigronden;
3. een groep kastelen rondom de West-Friese Omringdijk.

Het valt op dat de groep kastelen op de strandwallen op bepaalde plaatsen zeer geconcentreerd ligt, zoals rondom Heemskerk en Beverwijk. Deze groep bestaat overigens vrijwel uitsluitend uit kastelen die door Willem II gebouwd zijn, terwijl de groep rondom de Omringdijk vrijwel uitsluitend bestaat uit kastelen die gebouwd zijn door Floris V. De groep kastelen op de kleigronden ligt meer verspreid ten opzichte van elkaar, maar vormt desalniettemin wel een gezamenlijke groep.

Tabel 1. Kastelen gebouwd per oorspronkelijke bouwheer

Oorspr. Bouwheer	Hoeveel? (Totaal 33)
Floris V	7
Willem II	15
Floris IV / Willem II	4
Dirk VII / Willem I	3
Floris II / Floris III	2
Onbekend	2

Afb. 3.3. Kaart met kastelengroepen.

3.5 Conclusie

Aan het begin van het hoofdstuk werd de vraag gesteld welke kastelen er in Noord-Holland gebouwd werden en welke verspreiding en periodisering hieruit herleid kon worden. Het bleek mogelijk de inventarisatie met een veelheid aan verschillende bronnen te maken. Hieruit bleken er in totaal 33 bekende, Noord-Hollandse kastelen gebouwd te zijn tot en met de heerschappij van graaf Floris V. Daarbij viel op dat de meeste kastelen gebouwd werden ten tijde van de heerschappij van Willem II en dat onder het gezag van Willem II het ommuurde kampement geïntroduceerd werd. Over het algemeen bleek Floris V minder kastelen gesticht te hebben dan Willem II. Er blijkt ruimte voor nuance wanneer de kastelen meegeteld worden die door Floris V vernieuwd zijn. Uit de kartering van de kastelen bleek er een drietal groepen van kastelen aan te wijzen. De ligging van de kastelen op de strandwallen bleek op bepaalde plaatsen zeer geconcentreerd te zijn. De groep kastelen rondom Heemskerk-Beverwijk viel hierbij in het bijzonder op. Bij gebrek aan strandwallen bleek een voorkeur te bestaan voor bouwen op kleigrond, zoals te zien was bij de kastelengroep op de kleigronden en de kastelengroep rondom de West-Friese Omringdijk. Ook viel op dat de kastelen op de kleigronden bij riviermondingen liggen.

Hoofdstuk 4: Plaatsing van de kastelen in landschap en samenleving

4.1 Inleiding

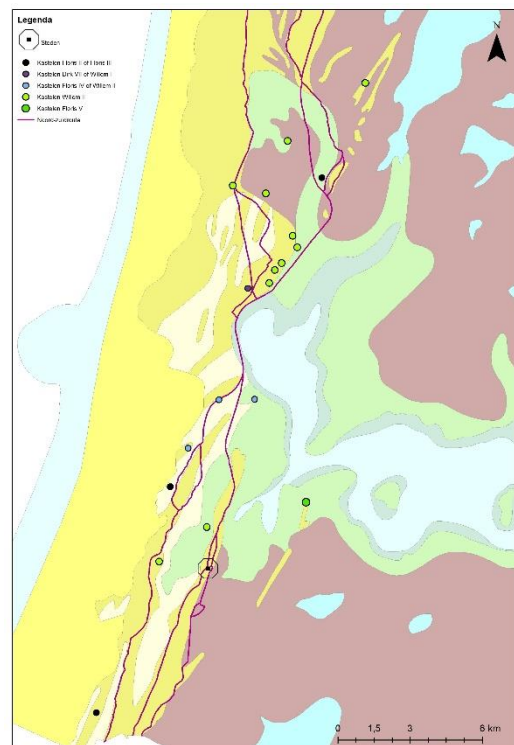
In dit hoofdstuk wordt het verband onderzocht tussen de locatiekeuze en de functie van de kastelen uit de inventarisatie. In het vorige hoofdstuk bleken er drie groepen van kastelen te onderscheiden op basis van de ondergrond waarop zij lagen. Deze kastelengroepen worden in dit hoofdstuk uitvergroot om nader in te gaan op de verschillende functies die zij vervulden. In dit hoofdstuk wordt de paleogeografische ligging onderzocht, alsmede de militaire, economisch, juridische en religieuze functies van de kastelen. Aan het einde van het hoofdstuk worden alle kastelen tezamen van een afstand beschouwd om het grotere verband tussen hen te onderzoeken. De deelvraag van dit hoofdstuk luidt als volgt: *Wat vertelt de locatiekeuze van de geïnventariseerde kastelen over de functie van de desbetreffende kastelen?*

4.2 Groep 1: Kastelen op de strandwallen

4.2.1 Paleogeografische ligging

Als de paleogeografische ligging wordt onderzocht dan valt op dat de kastelen op en rondom de hoger gelegen strandwallen geconcentreerd zijn. Deze groep wordt door de rivier het IJ gescheiden ter hoogte van de dorpen Velzen-Beverwijk. Opvallend is dat bij een gebrek aan een positionering op de strandwallen de kastelen gebouwd lijken te zijn in strandvlakten op klei- of veengrond. In de groep ten zuiden van het IJ worden het Huis ter Kleef en het Huis te Lane afgebeeld als liggende op kleigrond in de lager gelegen strandvlakte. In de literatuur wordt daarentegen vermeld dat het Huis ter Kleef op de westflank van de strandwal ligt nabij Haarlem.⁹⁶ Over de ligging van het Huis te Lane is in de literatuur niks te vinden. Een standplaats op kleigrond lijkt voor het Huis ter Lane echter niet onaannemelijk, gezien de nabijheid van het IJ (afb.1).

In de groep kastelen ten noorden van het IJ valt op dat ook daar enkele kastelen gepositioneerd lijken te zijn op klei- en veengronden. Op de kaart worden de kastelen Oud-Haerlem, Uitgeest en Cronenburg weergegeven als liggende op kleigronden en Marquette op veengrond (afb.1.). Uit de literatuur blijkt echter dat het kasteel te Uitgeest gelegen lag op een oeverwal,⁹⁷ Oud-Haerlem en Marquette langs de rand van een strandwal⁹⁸ en Cronenburg op 'hoger gelegen gebied'.⁹⁹ Wat dit ons toont is dat alle kastelen wel op

Afb. 4.1. Paleogeografische ligging van de kastelen op en nabij de strandwallen.

⁹⁶ A.M. Numan, 'Ligging in relatie tot de ondergrond' in: J.J. Temminck (red.), *Huis ter Kleef. Het enige kasteel van Haarlem* (1994) 36-37, aldaar 36.

⁹⁷ K.T. Salomons, 'Archeologisch bureauonderzoek plangebied De Koog in Uitgeest, gemeente Uitgeest (NH)', *Hollandia* 707 (2018) 7-30, aldaar 26-27.

⁹⁸ Roefstra, 'Kasteel Oud Haerlem te Heemskerk' 168.

⁹⁹ J.C. van Weenen, 'Kasteel Kronenburg', *Jaarboek Oud Castricum* 2 (1979) 3-15, aldaar 3.

hoger gelegen gebieden lagen, maar dat deze hoger gelegen gebieden zich soms in nattere, lager gelegen gebieden bevonden.

4.2.2 Militair

Als de paleogeografische ligging vanuit militair perspectief wordt onderzocht dan blijkt dat de kastelen op zeer strategische plaatsen liggen. De kastelen worden aan weerszijden beschut door duinen in het westen enerzijds en ondoordringbaar veen in het oosten anderzijds. Hierdoor vonden mogelijke invallen via land enkel vanuit het noorden plaats. Het IJ maakte daarentegen invallen per water mogelijk. De kastelen rondom de riviermondingen vormden een eerste obstakel voor mogelijke invallers (zie 4.3.2). Indien zij echter doorstootten stuitten zij op versterkingen bij Beverwijk. Volgens J. Roefstra dienden deze kastelen ter verdediging van de noord-zuidroute.¹⁰⁰ Als wij de ligging van de kastelen op [afbeelding 4.1](#) onderzoeken dan komt dit aannemelijk voor. Uit de afbeelding blijkt daarentegen ook dat het IJ een toegang vormde tot Beverwijk. De samenkomst van landwegen en waterwegen bij Beverwijk kan zodoende de grote concentratie kastelen aldaar verklaren. Het was uit strategisch oogpunt noodzakelijk dit kruispunt te verdedigen en te beheersen. De kastelen ten zuiden van het IJ liggen veel meer verspreid. Dit rijst de vraag of het gebied ten zuiden van het IJ dezelfde verdediging nodig had als het gebied ten noorden van het IJ. Volgens J. Morren dienden het Huis te Lane en het Huis te Velsen als verdedigingslinie ter bescherming van het opkomende Haarlem tegen de West-Friezen.¹⁰¹ De kastelen Brederode en Aelbrechtsberg dienden volgens hem ter beheersing van het duingebied. Hoewel dit goed mogelijk is geweest voor vroegere vorsten -zoals Willem I of Floris IV- lijkt de voornaamste verdedigingslinie ten tijde van Willem II en Floris V ten noorden van het IJ te hebben gelegen, waarbij vernieuwde, zwaar verdedigbare kastelen zoals Oud-Haarlem, Cronenburg en Marquette de toegang tot het zuiden bewaakten.

4.2.3 Economisch

In de omgeving rondom de kastelen bleken verschillende steden, markten en havens te hebben bestaan. Ten zuiden van het IJ vormde Haarlem de voornaamste stad. Vanaf 1245 ontving Haarlem stadsrechten van Willem II.¹⁰² Mogelijk was Haarlem van economisch belang voor de rondom liggende kastelen, aangezien de stad beschikte over een markt en een haven.¹⁰³ Ten noorden van het IJ op de strandwallen vormde Alkmaar de voornaamste stad. De stad beschikte over een haven en een markt.¹⁰⁴ Een kleinere markt bestond in Akersloot.¹⁰⁵ Er bestaan daarentegen aanwijzingen dat Beverwijk ook stedelijke kenmerken bezat. Beverwijk ontving officieel in 1298 stadsrecht van Jan I, maar reeds eerder ontving

Afb. 4.2. Impressie van Haarlem in de dertiende eeuw.

¹⁰⁰ Roefstra, 'Kasteel Oud Haarlem te Heemskerk' 174.

¹⁰¹ J. Morren, 'Het huis te Spijk', *Velisena* 1 (1992) 12-20, aldaar 13.

¹⁰² De Cock, *Bijdrage tot de historische geografie* 129.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Ibidem 200-202.

¹⁰⁵ Ibidem 184.

Gerard van Velzen in 1276 toestemming om aldaar een wekelijkse markt te houden.¹⁰⁶ Naast een markt bezat ook Beverwijk een haven. Haarlem, Alkmaar en Beverwijk lijken zodoende de voornaamste economische centra te hebben gevormd.

Kastelen vervulden zelf ook een economisch aspect. Van sommige kastelen is bekend dat zij een domeinhof vormde. De voornaamste inkomstenbron voor een domeinhof was landbouw.¹⁰⁷ Ten zuiden van het IJ bestaan echter ook aanwijzingen voor een andere bron van inkomsten, namelijk de aansturing van ontginningen. De aanwezigheid van de vele 'rode'-namen in de omgeving van Haarlem is een aanwijzing dat het bosland in de omgeving aldaar is ontgonnen vanuit een domeinhof. Kastelen zoals Brederode, Rolland (Rode land) en later Tetrode verwijzen naar deze ontginningen en komen hieruit voort. Het Huis ter Kleef wordt door J.K. de Cock als mogelijke organisator van de ontginningen gezien.¹⁰⁸ De Aelbrechtsberg of Vogelenzang worden daarentegen ook als mogelijke kandidaten beschouwd.¹⁰⁹ De twee bovengenoemden, het Huis ter Lane en kasteel Uitgeest vormden ook domeinhoven, waarvan de laatste ook ontginningen aanstuurde.¹¹⁰ Kastelen hoefden echter geen domeinhoven te zijn om een economische functie te vervullen. Bijgebouwen en plaatselijke vondsten kunnen ook een indicator zijn voor de aanwezigheid van economische activiteit op kasteelterreinen. Uit de inventarisatie blijkt dat op het kasteelterrein van de Assumburg dierlijke botten zijn gevonden en dat de kasteelterreinen van de Cronenburg en Marquette bijgebouwen met kelders en waterputten bevatten. De bijgebouwen van de laatsten kunnen mogelijk wijzen op schuren bestemd voor landbouwopslag, zoals bij de Aelbrechtsberg waarschijnlijk het geval was.¹¹¹ Van deze kastelen is niet bekend dat zij domeinhoven waren, maar de vondsten maken het wel aannemelijk dat er economische bedrijvigheid aanwezig was in de vorm van veehouderij of landbouw.

4.2.4 Juridisch-administratief

Een kasteel kon ook functioneren als juridisch en administratief centrum. De graaf gebruikte vaak kastelen als verblijfplaats wanneer hij door het graafschap trok om zijn macht te bestendigen en recht te spreken. Sommige kastelen beschikten om deze reden over een gevangenis of galg om de verdoemden te kunnen berechten. Rechtspraak kon ook gedelegeerd worden aan een schout die rechtsprak in naam van de graaf en voor hem door het graafschap heen trok. In sommige kastelen vaardigde de graaf ook oorkonden uit. Deze geschriften werden vaak in het kasteel zelf bewaard, tezamen met mogelijke andere administratieve documenten, zoals goederenlijsten of rentmeesterrekeningen.¹¹²

---

¹⁰⁶ Ibidem 149.

¹⁰⁷ H. Renes, 'Kastelen in het landschap' in: W.M.H. Hupperetz, J.H.M.M. van Hall, E.M. Kloek en L.H.M. Wessels (red.), *Middeleeuwse kastelen in Limburg* (1996) 50-66, aldaar 61-62.

¹⁰⁸ De Cock, *Bijdrage tot de historische geografie* 125.

¹⁰⁹ J. Besteman, 'Het grafelijk huis Aelbrechtsberg te Bloemendaal', *Westerheem special* 3 (2014) 72-90, aldaar 88.

¹¹⁰ De Cock, *Bijdrage tot de historische geografie* 176

¹¹¹ Zie inventarisatie; Aelbrechtsberg.

¹¹² Spiekhout, *Het middeleeuwse kastelenlandschap* 50.

Van de kastelen op de strandwallen is met name van de Aelbrechtsberg en Vogelenzang bekend dat ze een administratieve functie vervulden. Op de Aelbrechtsberg vaardigden verschillende graven oorkonden uit, waaronder Floris II, Dirk IV, Willem I, Willem II en Floris V. De graven onderhielden alhier ook contact met hun leenmannen door gezamenlijk de jacht te beoefenen. Uit vondsten van herten, hinden en konijnen blijkt dat het Huis te Vogelenzang ook een jachtfunctie had.¹¹³ Het Huis te Vogelenzang lijkt verder geen noemenswaardige administratieve functie te hebben gespeeld. De plek is één keer vermeld als plaats van oorkonde uitgifte tussen 1266 en 1290 onder Floris V.¹¹⁴ Over de gerechtelijke of administratieve functie van de kastelen ten noorden van het IJ op de strandwallen is weinig bekend. De gerechtelijke of administratieve functie voor de kastelen op de strandwallen is ten noorden van het IJ niet aangetoond. Het Huis de Vlotter diende in de zeventiende eeuw als jachtslot, maar had deze functie mogelijk al eerder.¹¹⁵ Specifieke aanwijzingen van administratieve of gerechtelijke functies naast de Aelbrechtsberg en Vogelenzang zijn helaas afwezig.

Afb. 4.3. Een statig hert dat als wilddoel van de graaf diende.

4.2.5 Religieus

Kastelen lagen vaak in de nabijheid van kerken of kapellen. Kastelen verzezen in een wereld waarin de Kerk een belangrijk onderdeel vormde van de samenleving en met het dagdagelijks leven was vervlochten. Het is daarom niet verwonderlijk dat veel kastelen in de nabijheid van kerken gebouwd zijn, of andersom. Het was een middel voor kasteelheren om hun zielenheil te waarborgen en extra inkomsten te ontvangen als wereldlijk beschermheer van geestelijk goed. Het was voor adellijke families daarom gebruikelijk om zich aan een kerk of kapel te verbinden. De Brederodes verbonden zich zodoende met de Engelmunduskerk te Velsen, de Van Velsens aan de Sint-Jeroenskerk te Noordwijk en de Van Haarlems aan de kerk te Heiloo.¹¹⁶ Het is voor de meerderheid van de adellijke families onbekend aan welke kerk zij zich verbonden. Het kan daarentegen wel een belangrijke indicator zijn om de locatiekeuze van bepaalde kastelen te achterhalen. Beverwijk en Heemskerk beschikten beide in de dertiende eeuw over een kerk. Het is daarom opvallend dat de kastelen Adrichem, Assumburg, Oud-Haarlem, Merestein, Oosterwijk, Cronenburg, Marquette en De Vlotter als een cirkel om deze twee kerken liggen.

Kerken en kapellen konden ook op het kasteelterrein zelf gebouwd worden. Het aantal kapellen dat op kasteelterreinen is gevonden is klein, maar niet afwezig. Op het kasteelterrein van de Aelbrechtsberg heeft namelijk een Patronellakapel gestaan. Het is onduidelijk of deze kapel gewijd was aan de heilige St. Patronella, of dat het een patronicum was van de vrouw van Floris II met dezelfde naam.¹¹⁷ Een ander kapel is bekend bij het Huis te Vogelenzang.¹¹⁸ Overige kerken of

¹¹³ Besteman, 'Het grafelijk huis Aelbertsberg' 88.

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Groesbeek, *Middeleeuwse kastelen* 158.

¹¹⁶ Numan, *Noord-Hollandse kerken* 43-44.

¹¹⁷ Besteman, 'Het grafelijk huis Aelbertsberg' 84-87.

¹¹⁸ Groesbeek, *Middeleeuwse kastelen* 59.

kapellen op kasteelterreinen uit deze kastelengroep zijn niet bekend. Het is daarentegen niet onwaarschijnlijk dat ook op deze overige kasteelterreinen eens kerken en kapellen stonden.

4.3 Groep 2: Kastelen op de kleigronden

4.3.1 Paleogeografische ligging

Als de ondergrond wordt gezien van deze groep kastelen valt op dat ze in een klei- en veenrijke omgeving gebouwd zijn. Ook in deze groep valt een onderscheid te maken tussen de kastelen ten noorden en zuiden het IJ. De kastelen ten zuiden van het IJ liggen allemaal op kleigrond. De kastelen Amsterdam, Spaarnwoude en Huis te Lane liggen allemaal langs het IJ. Alleen Spaarnwoude ligt op een strandwal, waardoor deze strikt genomen tot de eerste groep behoort.¹¹⁹ Het Muiderslot ligt eveneens op kleigrond langs de Zuiderzeekust. Het Huis ter Bosch ligt niet aan de kust, maar wel op kleigrond en langs de rivier de Vecht die via Muiden op de Zuiderzee afwaterde. Gezien de ligging van deze kastelen langs rivieren en riviermondingen is het niet onwaarschijnlijk dat deze kastelen vroeger op oeverwallen lagen. De kastelen ten noorden van het IJ lijken op het veen te liggen. Evenals de kastelen ten zuiden van het IJ liggen Edam en de Swanenburch¹²⁰ langs rivieren die op de kust afwaterden. Het is hierdoor eveneens aannemelijk dat deze kastelen niet op het veen zelf gebouwd waren, maar op oeverwallen langs de rivieren in een omringend veenrijk gebied.

Afb. 4.4. Paleogeografische ligging van de kastelen op de kleigronden.

4.3.2 Militair

R. Gruben en N. de Jong-Lambregts stelde in een recent onderzoek een werkhypothese voor dat Floris V een oostelijke kustgordel aanlegde ter verdediging en beheersing van de oostgrens van het graafschap Holland. Deze oostgrens werd gevormd door de kastelen Amsterdam, Edam, Muiderslot, Wijdenes, Medemblik, Nuwendoorn en mogelijk andere kastelen zoals de Swanenburch. Al deze burchten liggen aan strategische plekken langs het water; zij het langs rivieren en riviermondingen, zij het langs de Zuiderzeekust. Waterwegen waren in de middeleeuwen bij uitstek de manier van vervoer. Om met de historicus Fernand Braudel te spreken moeten waterwegen in de middeleeuwen, zoals de zee en rivieren, in dit licht beschouwd worden als verbindingen en niet als grenzen.¹²¹ Kastelen rond riviermondingen beheersten de scheepvaart op de desbetreffende rivier

¹¹⁹ Sommige kastelen kunnen onder meerdere categorieën ingedeeld worden. In dit onderzoek is besloten kasteel Spaarnwoude in te delen bij de kastelengroep op de klei- en veengronden vanwege de overeenstemming met de andere kastelen langs het water en riviermondingen.

¹²⁰ De precieze locatie van de Swanenburch is onbekend. Om dit kasteel alsnog in de analyse te betrekken en op de kaart te zetten is de locatie gericht op het centrum van Monnickendam. De stip wijst dus het dorp aan waarin of nabij het kasteel ooit gestaan heeft.

¹²¹ F. Braudel, *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Parijs 1949).

en controleerden de toegang tot het binnenland via rivieren en veenstroompjes. Het is daarom niet verwonderlijk dat de meeste kastelen op de kleigronden op deze strategische plekken lagen. Deze kastelen dienden daarnaast ook als vlootbasis en logistiek centrum. Muiden en Amsterdam zijn in 1282 beide als vlootbasis gebruikt bij de invasie van West-Friesland.¹²² Deze plaatsen vervulden daarna een belangrijke rol in de bevoorrading van de dwangburchten in West-Friesland. Deze kastelen worden later in het hoofdstuk uitgebreider beschreven. Het kasteel te Edam wordt ook een functie als logistiek centrum toegeschreven.¹²³

4.3.3 Economisch

De ligging aan het water was van groot economisch belang voor de kastelen op de kleigronden. Rivieren en veenstroompjes vormden de hoofdzakelijke infrastructuur in deze gebieden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de meeste plaatsen waarin de kastelen lagen beschikten over een haven. Edam, Monnickendam en Muiden beschikten alle drie over een haven.¹²⁴ Van Amsterdam en Spaarnwoude is dit niet bekend, maar gezien de nabijheid van water is dit niet onaannemelijk. Markten in de nabijheid van de kastelen zijn moeilijk te achterhalen. Over Monnickendam is bekend dat het in 1288 recht kreeg op een jaarmarkt. Voor de andere plaatsen is het ofwel uit bronnen bekend uit de veertiende eeuw, ofwel onbekend. Over Edam is bekend dat aldaar in 1342 'sciptollen' geheven werden en dat de plaats in 1357 stadsrechten kreeg.¹²⁵ Volgens De Cock ontving Edam in de dertiende eeuw al 'enkele rechten', maar welke rechten specificieert hij niet.¹²⁶ Het is gezien de eerdere bronnen aannemelijk dat Edam in de dertiende eeuw marktrechten ontving, maar allerminst zeker. Soortgelijke vermoedens kunnen opgaan voor Muiden. De plaats beschikte over een haven en een zekere allure, blijkens de vlootbasis. Met zekerheid is in ieder geval wel vast te stellen dat de kastelen nabij plaatsen lagen met stedelijke karaktereigenschappen en deze van mogelijk economisch belang waren voor de kastelen.

Over de economische functie van de kastelen zelf is niet veel bekend. Uit de inventarisatie blijkt dat van geen van de kastelen bekend is dat zij een domeinhof vormden. De meeste kasteelterreinen vertonen ook geen sporen van bijgebouwen. Enkel het Muiderslot en kasteel Sparenwoude hebben bijgebouwen: respectievelijk mogelijk soldatenvertrekken en een gebouw met kelder. In de omgeving van Spaarnwoude ligt daarentegen wel een gebied dat bekend staat als 'de Houven', wat mogelijk kan wijzen op oude domeingronden. Of Sparenwoude en andere kastelen zodoende een economische functie hebben gehad is mogelijk, maar allerminst zeker.

4.3.4 Juridisch-administratief

Sommige kastelen op de kleigrond blijken ook een zekere, gerechtelijke functie te hebben gehad. Een dergelijke functie is ten eerste bekend van de Swanenburch. Dit kasteel van Jan Persijn in

---

¹²² G. Bakker, J. de Rode, K. Verborgt, 'De huus stoet up viere pylare. De betekenis van het kastelenbouwprogramma van Floris V', *Bulletin KNOB* 2:3 (2010) 50-64, aldaar 53 en R.M.R van Oosten en R. Gruben, 'Floris V en zijn ommuurd kampement van de monding van de Amstel' in: T. Hermans, R. Gruben, C. Gietman, J. Kamphuis, H. Koot en F. Vogelzang (red.) *'Die hofstat daer dat huys op plach te staan'. Recent onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen* (2022) 133-155, aldaar 145.

¹²³ Gruben, 'Dwangburchten voor West-Friesland' 242.

¹²⁴ J.K. de Cock, 'Historische geografie van Waterland', *Holland* 7 (1975) 329-349, aldaar 341 en 345; Bakker, 'De huus stoet up viere pylare' 53.

¹²⁵ De Cock, 'Historische geografie van Waterland' 341.

¹²⁶ Ibidem.

Monnikendam diende namelijk als dwangburcht tegen de Waterlanders. Als dwangburcht zijnde dwong dit kasteel het Hollandse recht af op de omliggende bevolking, waardoor het zodoende een gerechtelijke functie vervulde. Er zijn geen aanvullende bijgebouwen bekend van de Swanenburch die een juridisch of administratief doen vermoeden. Ten tweede vervulde het kasteel van Amsterdam mogelijk ook een gerechtelijke functie. Volgens R. van Oosten is het goed mogelijk dat het kasteel van Amsterdam ook als dwangburcht heeft gediend tegen de Amsterdammers.¹²⁷ Van oorsprong was Amsterdam namelijk bezit van Gijsbrecht IV van Amstel die diens bezittingen aldaar verloor nadat hij in ongenade raakte bij Floris V. Nadat Floris V en Gijsbrecht IV verzoend waren kreeg de laatstgenoemde zijn eerder afgenomen bezittingen terug. Behalve het kasteel. Volgens Van Oosten was dit een soort verzekeringsmaatregel tegen Gijsbrecht IV. Het kasteel werd zodoende door de Amsterdammers mogelijkwijs als dwangburcht ervaren. Dit vermoeden wordt versterkt door de afbraak van het kasteel van Amsterdam direct na de dood van Floris V, ten tijde dat overige dwangburchten afgebroken of aangevallen worden, zoals Nuwendoorn, Wijdenes en Medemblik. Indien dit het geval is kan zowel aan de Swanenburch, als aan het kasteel te Amsterdam een gerechtelijke functie worden toegeschreven.

4.3.5 Religieus

Over de religieuze functie van de kastelen op de kleigronden is niet veel bekend. De kasteelterreinen van de kastelen vertonen geen sporen of aanwezigheid van religieuze bijgebouwen. Sommige kastelen bevonden zich daarentegen wel in de directe nabijheid van een kerk. In de nederzettingen Muiden en Weesp bevonden zich in de dertiende eeuw kerken. Deze kerken waren dochterkerken van de moederkerk te Nederhorst den Berg. De religieuze gebouwen hebben door hun nabijheid met het Muider slot en het Huis ten Bosch mogelijk een rol gespeeld voor deze kastelen. De Heren van Amstel waren in de dertiende eeuw verbonden met een stenen parochiekerk. Deze kerk stond in hun machtsbasis te Ouderkerk aan de Amstel en niet in Amsterdam. In de laatstgenoemde nederzetting werd pas tussen 1300 en 1306 een bakstenen kerk gebouwd.¹²⁸ Het kasteel te Amsterdam kan echter wel een verbinding hebben gehad met deze kerk. De kunsthistorica E. den Hartog stelt namelijk voor dat de Oude Kerk in Amsterdam met behulp van het afbraakmateriaal van het kasteel is gebouwd, aangezien onder andere dezelfde soort kloostermoppen gebruikt zijn in de bouw ervan en het kasteel in Amsterdam in 1304 afgebroken werd.¹²⁹ Van de overige kastelen te Edam, de Swanenburch en Sparenwoude is enkel bekend dat in de dertiende eeuw nabij kasteel Sparenwoude een kerk stond.¹³⁰ Deze was eveneens van baksteen en was een dochterkerk van de kerk te Velsen. De hier besproken kerken waren zodoende mogelijk van betekenis voor de nabijgelegen kastelen.

---

¹²⁷ R.M.R. van Oosten, en R. Gruben, 'Floris V en zijn ommuurde kampement van de monding van de Amstel' in: T. Hermans, R. Gruben, C. Gietman, J. Kamphuis, H. Koot en F. Vogelzang (red.) *'Die hofstat daer dat huys op plach te staan'*. *Recent onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen* (2022) 133-155, aldaar 151, 152.

¹²⁸ E. den Hartog, *De oudste kerken van Noord-Holland. Van kerstening tot 1300* (Utrecht 2002) 217.

¹²⁹ Ibidem 217.

¹³⁰ Ibidem 17 en Numan, *Noord-Hollandse kerken* 47.

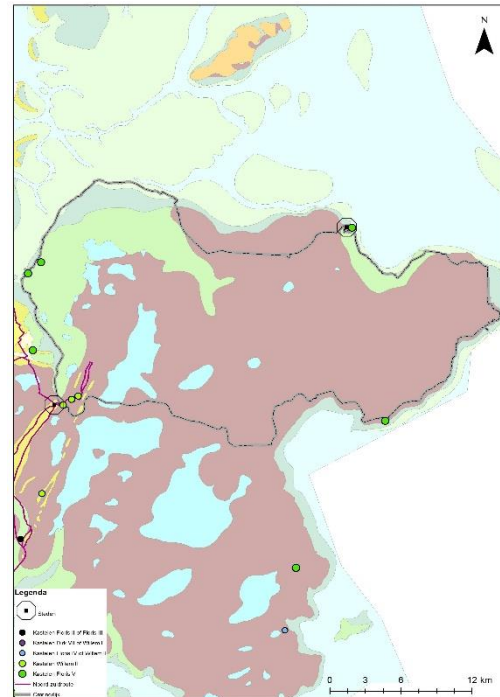
4.4 Groep 3: Kastelen rondom de West-Friese Omringdijk

4.4.1 Paleogeografische ligging

De kastelen rondom de Omringdijk kunnen in paleogeografisch perspectief in twee groepen verdeeld worden. Hoofdzakelijk liggen de meeste kastelen uit deze groep op kleigronden (afb.3.). Dit is het geval voor de kastelen te Wijdenes, Medemblik en Nuwendoorn. Deze kastelen liggen eveneens langs ofwel de Zuiderzeekust ofwel langs de rivierarm de Zijpe. De overige kastelen bevinden zich meer inlands op strandwallen en op (hoogtes in) het veen ten zuidwesten van de Omringdijk. Dit zijn de kastelen Haalkenstein, de Nieuwburg, de Middelburg en de Torenburg. Desondanks deze kastelen niet aan het open water lagen, stonden zij wel in verbinding met de Zijpe door de rivier de Rekere en met het IJ door de rivier de Die die tot aan de nederzetting Alkmaar reikten.¹³¹ De kastelengroep rondom de West-Friese Omringdijk bestaat zodoende zowel uit kastelen op kleigrond, als uit kastelen op strandwallen en veen.

4.4.2 Militair

Alle kastelen behorende tot deze groep hebben een rol gespeeld in de strijd tegen de West-Friezen. De burchten rondom Alkmaar beheersten en bewaakten de doorgangsweg naar de noord-zuidroute die Alkmaar met Haarlem en Holland ter zuiden daarvan verbond. De Middelburg en Nieuwburg dienden ter verdediging van de Munnikenweg waaraan zij gelegen waren. Dit was een dijk dat de toegangsweg vormde naar Alkmaar. De Torenburg diende als grensvesting tussen Kennemerland en West-Friesland en beheerste de toegang tot Alkmaar. Mogelijk diende kasteel Haalkenstein te Bergen een soortgelijke functie voor de toegangsweg bij Bergen. Op de kastelenkaart is te zien dat Haalkenstein op een kruispunt ligt van zowel landwegen, namelijk langs de noord-zuidroute richting Petten. Dit kasteel lag daarmee ook langs de rivier de Rekere dat Alkmaar met de Zijpe verbond.¹³² De kastelen te Wijdenes, Medemblik en Nuwendoorn liggen allen gesitueerd aan de Zuiderzeekust rondom riviermondingen. Deze kastelen waren door hun ligging aan het water gemakkelijk te bevoorraden, evenals de kastelen op de kleigronden uit groep 2, waarmee de kastelen in verbinding stonden. Dit wordt weerspiegeld in de inventarisatie door de vondst van een kogge met een lading bouw materiaal voor het kasteel dat net voor de kust van Medemblik is gevonden. Sommige kastelen rondom de West-Friese Omringdijk dienden als uitvalsbases van waaruit expedities ondernomen werden om West-Friesland te veroveren. Dit is met

Afb. 4.5. Paleogeografische ligging van de kastelen rondom de West-Friese Omringdijk.

Afb. 4.6. De Munnikenweg tussen de Middelburg en de Nieuwburg op het Algemeen Hoogtebestand Nederland (AHN). De voormalige dijk is nog goed te zien op de kaart.

¹³¹ De Cock, *Bijdrage tot de historische geografie* 202

¹³² Ibidem.

name geldend voor de kastelen te Wijdenes, Medemblik en de Nuwendoorn.¹³³ Expedities werden ook ondernomen vanuit de Torenburg.¹³⁴

4.4.3 Economisch

Aan de bijgebouwen van de kastelen rondom de West-Friese Omringdijk lijken de meeste kastelen in deze groep een economische functie te hebben gehad. Van de kastelen rondom Alkmaar is bekend dat de Middelburg bijzonder veel bijgebouwen had, namelijk een bouwhuis, bakhuis, werf met smidshuis, brouwhuis, wagenhuis, hofstedes, vetweiderijen en mogelijk een melkhuis.¹³⁵ De laatste drie wijzen op de aanwezigheid van een agrarisch bedrijf op het kasteelterrein van de Middelburg. Aanwijzingen van een agrarisch bedrijf zijn eveneens aanwezig voor kasteel Haalkenstein. Hier wijzen spitsporen en vondsten van dierlijke botresten mogelijk op de beoefening van akkerbouw en veeteelt.

Afb. 4.7. Munt geslagen in Medemblik. Voorz.: F COMES OLLANDIE. Keerz.: MONE MEDENBLEC. NUMIS-Nummer: NM-02690.

De ligging van Haalkenstein aan de Rekere doet vermoeden dat dit kasteel ook bereikbaar was via water en zodoende mogelijk beschikte over een klein haventje of aanmeerplaats. Van de Nieuwburg en de Torenburg zijn geen agrarische bedrijven bekend in de dertiende eeuw. Wel is er sprake van de 'Kooltuin' op het kasteelterrein van de Torenburg in de zestiende eeuw.¹³⁶ De kastelen lagen in de dertiende eeuw nabij Alkmaar, waar een markt en haven aanwezig was.¹³⁷ Van het kasteel Medemblik is eveneens bekend dat het naast een markt en haven lag. In de stad Medemblik lag een tolhuis, een muntplaats en er werden koninklijke tienden geheven.¹³⁸ Dit zijn allen indicatoren van succesvolle handel in de stad. De tolhuis en muntplaats waren mogelijk gevestigd in het kasteel.¹³⁹ Naast Medemblik blijkt uit de inventarisatie dat de Nuwendoorn ook over een haven beschikte. Vondsten van bronswerk, een mes en visfuik op het kasteelterrein wijzen mogelijk op een economisch functie door de beoefening van ambachten. Over de economische functie van Wijdenes is niet veel bekend. Aannemelijkerwijs beschikte dit kasteel over een haven. Alle kastelen uit deze kastelengroep waren zodoende met elkaar verbonden via waterwegen.

4.4.4 Juridisch-administratief

Van de meeste kastelen rondom de West-Friese Omringdijk is een gerechtelijke functie bekend. Ten eerste waren Wijdenes, Medemblik en Nuwendoorn dwangburchten. De West-Friese dwangburchten dwongen, evenals de Swanenburch en -mogelijk- het kasteel te Amsterdam, het Hollandse recht af op de omliggende bevolking. Het is zodoende aannemelijk dat deze kastelen bijgebouwen hadden die een gerechtelijke functie vervulden, zoals een gevangenis of galg. Voor sommige kastelen uit deze kastelengroep is de aanwezigheid van een gevangenis bekend, namelijk

¹³³ Gruben, 'Dwangburchten voor West-Friesland' 235

¹³⁴ Ibidem 225.

¹³⁵ Ibidem 227 en Groesbeek, *Middeleeuwse kastelen* 216.

¹³⁶ E.H.P. Cordfunke, 'Torenburg, het kasteel en zijn bewoners' in: E.H.P. Cordfunke (red.), *Alkmaar van boerderij tot middeleeuwse stad* (Alkmaar 1972) 138-150, aldaar 148.

¹³⁷ De Cock, *Bijdrage tot de historische geografie* 197.

¹³⁸ Groesbeek, *Middeleeuwse kastelen* 294-303.

¹³⁹ Ibidem.

de Torenburg en de Nieuwburg.¹⁴⁰ Van deze twee kastelen had voornamelijk de Torenburg in de dertiende eeuw een belangrijke gerechtelijke en administratieve functie. Het kasteel diende tot 1308 als zetel voor de baljuw en in 1289 aanvaardde graaf Floris V aldaar de onderwerping van de West-Friezen.¹⁴¹ Hij vaardigde hiervoor een keur uit.¹⁴² De Nieuwburg nam in 1308 de gerechtelijke functie over van de Torenburg, zoals blijkt uit de verhuizing van de baljuwszetel naar de Nieuwburg.¹⁴³ In het kasteel te Medemblik zetelde in de dertiende eeuw eveneens een baljuw.¹⁴⁴ Het kasteel te Wijdenes vervulde ook een zekere administratieve functie. Graaf Floris V verbleef in 1282 in het kasteel te Wijdenes na een expeditie tegen de West-Friezen in Hoogwoud te hebben uitgevoerd en vaardigde bij zijn verblijf een oorkonde uit.¹⁴⁵ De meeste kastelen rondom de West-Friese Omringdijk lijken zodoende een gerechtelijke of administratieve functie van wisselend belang te hebben gehad.

4.4.5 Religieus

In de nabijheid van de kerken rondom de West-Friese Omringdijk zijn veel religieuze gebouwen te vinden. In West-Friesland ging kerkstichting hand in hand met de ontginningen die daar vanaf de negende eeuw plaats vonden. Naarmate dorpen meer afgelegen kwamen te liggen ontstond de behoefte om een eigen kapel of kerk te bouwen.¹⁴⁶ Als gevolg was het West-Friese landschap in de dertiende eeuw rijk aan kerken. De oudste kerk van West-Friesland staat in Medemblik en wordt als eerste genoemd in 1138.¹⁴⁷ Deze kerk heeft zodoende mogelijk een rol gespeeld voor het kasteel aldaar. Te Wijdenes was ook een kerk te vinden. Langs de Rekere stonden onder andere kerken in Alkmaar, Oudorp, Vronen, Schoorl, Schagen en Sint-Maarten.¹⁴⁸ Alle kastelen rondom de West-Friese Omringdijk beschikten zodoende over de ruimtelijke nabijheid van een religieus gebouw.

Sommige kastelen beschikten echter ook over een religieus gebouw op hun kasteelterrein. Dit is bekend van de kastelen te Medemblik en de Middelburg te Alkmaar. De laatste beschikte over twee kapellen. Het is onbekend of overige kastelen in deze kastelengroep ook over kapellen beschikten op hun kasteelterreinen. Dit lijkt in het bijzonder voor de Torenburg zeer waarschijnlijk, aangezien het een grafelijke verblijfplaats was. Het kasteel lijkt in ieder geval een verbinding te hebben gehad met de abdij van Egmond, aangezien op verzoek van de abt in 1282 drie monniken gevangen werden gezet in de Torenburg.¹⁴⁹ Of andere kastelen naast het kasteel te Medemblik en de Middelburg over kapellen beschikten is daarentegen allerminst zeker.

---

¹⁴⁰ Ibidem 206 en 221.

¹⁴¹ Ibidem 221.

¹⁴² Cordfunke, 'Torenburg, kasteel en zijn bewoners' 139.

¹⁴³ Ibidem 206.

¹⁴⁴ Ibidem 296.

¹⁴⁵ Groesbeek, *Middeleeuwse kastelen* 310.

¹⁴⁶ Numan, *Noord-Holland kerken* 38-39.

¹⁴⁷ Ibidem 39.

¹⁴⁸ Den Hartog, *De oudste kerken* 227-232.

¹⁴⁹ Groesbeek, *Middeleeuwse kerken* 221.

4.5 Analyse: Kastelen in groter verband

Als de kastelen van een afstand beschouwd worden blijkt dat de kastelen verbonden zijn met het landschap en de omringende gebouwen in het landschap. De plaatsing in het fysieke landschap blijkt zowel de militaire als economische functies van de kastelen te bepalen. Dit valt in het bijzonder op voor de kastelen langs de riviermondingen op de kleigronden. Kruispunten van land- en waterwegen blijken dé plaatsen te zijn waar economische en militaire aspecten samengevoegd worden, blijkens uit de groep kastelen rondom Heemskerk-Beverwijk en Alkmaar. De plaatsing in het fysieke landschap bepaalt ook deels de economische en religieuze functies van de kastelen door de ruimtelijke nabijheid van steden met markten en kerken. Bovendien valt op de paleogeografische kaart op dat de hoogste concentratie kastelen gesticht door Willem II op de strandwallen ligt en dat de hoogste concentratie kastelen gesticht door Floris V rondom de West-Friese Omringdijk en langs de kleigronden ligt. Deze observatie sluit aan bij de werkhypothese van Gruben en De Jong-Lambregts die eerder in dit eindwerkstuk besproken werd. Het is niet moeilijk om de desbetreffende westgrens en oostelijke kustgordel te zien in de ligging van de kastelen op de paleogeografische kaarten.

4.6 Conclusie

In de inleiding werd de vraag gesteld wat de locatiekeuze van de geïnterpreteerde kastelen verteld over de functie van de desbetreffende kastelen. Uit het hoofdstuk blijkt dat de kastelen verbonden zijn met het landschap en de elementen in het landschap. De locatie in het landschap hing per definitie samen met de militaire en economische functie van de kastelen. De ligging van de kastelen rondom riviermondingen stelde hen bijvoorbeeld in staat de rivier te beheersen en de toegang tot het binnenland te controleren. Tegelijkertijd zorgde de nabijheid van een rivier of veenstroompje dat de kastelen toegankelijk waren voor de handel en in verbinding stonden met ofwel andere kastelen, ofwel steden die als afzetmarkten dienden. De militaire en economische functie hangt zodoende samen met het fysieke landschap in paleogeografische zin.

De juridische en religieuze functies bleken meer samen te hangen met het politieke en sociale landschap. De gerechtelijke functie van veel kastelen hing voor veel kastelen samen met het militaire aspect in de vorm van dwangburchten. Overige kenmerken van deze functie, zoals de aanwezigheid van een gevangenis of het uitvaardigen van oorkonden rijken direct tot in het sociale landschap. De religieuze functie van de kastelen bleek voor de meeste kastelen voornamelijk uit de ruimtelijke nabijheid met kerken.

Uit de analyse bleek overigens dat Willem II en Floris V beide werkten aan de verdediging van het graafschap door de bedrijving van actieve kastelenpolitiek. Deze analyse komt overeen met de werkhypothese van Gruben en De Jong-Lambregts die zij in een recent onderzoek voorstelde.

Hoofdstuk 5: Conclusie

Aan het begin van dit onderzoek werd de vraag gesteld welke kastelen onder Willem II en Floris V ontstaan zijn gedurende de strijd tegen de West-Friezen in de huidige provincie Noord-Holland gedurende de dertiende eeuw. Uit het onderzoek is gebleken dat een totaal van 34 kastelen geïntroduceerd kon worden, waarvan in totaal 22 gesticht zijn door Willem II of Floris V.

5.1 Conclusie hoofdstuk 2

Uit hoofdstuk twee bleek de dertiende eeuw een bruisende eeuw te zijn geweest waarin veel gebeurde. Er bleek grote samenhang te bestaan tussen de verschillende gebeurtenissen die in die eeuw en in de voorgaande eeuwen plaatsvonden. De opkomst van het graafschap, de ontginningen, de bedijking, de verstedelijking en de kastelenbouw bleken allen met elkaar en met het landschap verweven. De ontwikkelingen bouwden vanaf voorgaande eeuwen op elkaar voort en zijn zodoende niet los van elkaar te beschouwen. Dit gaat zelfs een stap verder, aangezien de ontwikkelingen in het graafschap Holland niet los te zien zijn van dat in omringende buurlanden. Zo bleek het vierhoekige kasteel geïntroduceerd te zijn vanuit Frankrijk en onderhield Floris V regelmatig contact met Eduard I van Engeland. Dit contact tussen Floris en Eduard bleek van invloed op elkaars architectuur en kastelenbouw.

5.2 Conclusie hoofdstuk 3

Uit de inventarisatie in hoofdstuk drie bleek dat Willem II en Floris V veruit de meeste kastelen gesticht en vernieuwd hadden. Aan de hand van de datering van de vroegste vierhoekige kastelen - Oud-Haerlem (1248) en Nieuwburg (1254)- bleek Willem II dit type kasteel geïntroduceerd te hebben in het graafschap Holland. De eerste vorm van het vierhoekige kasteel bleek het zogenaamde ommuurde kampement te zijn dat met name dienst deed als legerbasis en opslagplaats. Het ommuurde kampement is onder Floris V verspreid en verfijnd, resulterende in de vierhoekige kastelen.

5.3 Conclusie hoofdstuk 4

Uit hoofdstuk vier bleek dat de kastelen verbonden waren met het landschap en de elementen in dit landschap. De militaire, economisch, juridische en religieuze functies van de kastelen zijn verweven met de plaatsing van het kasteel in het fysieke en sociale landschap. De kastelen die gesticht waren door Willem II en Floris V bleken bovendien van een afstand gezamenlijk respectievelijk een westgrens op de strandwallen en een oostgrens langs de kust te vormen. Deze resultaten komen overeen met de werkhypothese van Gruben en De Jong-Lambregts.

5.4 Eindbesluit

Aan de hand van dit onderzoek komen ons een aantal inzichten toe. Om de hoofdvraag in letterlijke zin te beantwoorden blijken van de in totaal 22 gestichte kastelen van Willem II en Floris V 13 kastelen te zijn die gesticht of vernieuwd zijn door hen gedurende de strijd met de West-Friezen. Dit zijn: Nuwendoorn, Medemblik, Wijdenes, Middelburg, Nieuwburg, Torenburg, Muiden, Amsterdam, Edam, Adrichem, Akersloot, Assumburg, Cronenburg, Marquette, Merestein, Oosterwijk, Oud-Haerlem en mogelijk Haalkenstein. De kastelen Adrichem tot Oud-Haerlem zijn waarschijnlijk in de eerste plaats gesticht door Willem II om als westgrens te dienen voor het graafschap Holland en

daarmee tegelijkertijd als grensverdediging voor het Heilige Roomse Rijk. Dit sluit de mogelijkheid dat de kastelen gesticht zijn als verdediging tegen de West-Friezen niet uit, maar de bouw van de kastelen zal hoogstwaarschijnlijk niet zuiver ten doel hebben gehad om in de strijd tegen de West-Friezen te dienen. Desalniettemin zijn de kastelen strikt genomen wel gebouwd door Willem II in de tijd dat Holland en West-Friesland in strijd waren. De kastelen worden daarom meegerekend tot de resultaten van dit onderzoek.

Aanvullend daarop bleek uit het onderzoek dat alle kastelengroepen in meer of mindere mate vanuit militair, economisch, juridisch-administratief en religieus perspectief benaderd konden worden. Uit deze brede landschappelijke benadering bleek dat de kastelen een actieve speler vormden in de samenleving en het omringende landschap. Ondanks dat voor sommige kastelen directe aanwijzingen misten voor hun economische of religieuze functies bleek uit de ruimtelijke nabijheid van steden -met markten- en kerken wel een onderlinge samenhang te bestaan. Uit het onderzoek blijkt ook dat mogelijk niet ieder kasteel een juridische functie heeft gehad, maar dat dit voor enkelen wel het geval is geweest. Deze kastelen vertonen overeenkomsten met hoven, waar zij al dan niet uit voortkwamen, en werden gekenmerkt door het terplekke uitvaardigen van oorkonden, de aanwezigheid van een gevangenis en de functie van jachtslot. Tenslotte bleek dat de kastelen onderling verbonden waren doormiddel van land- en vooral waterwegen, blijkens de inval van Wijdenes vanuit Muiden en Amsterdam. Concluderend kan zodoende gesteld worden dat de kastelen niet als losse eenheden beschouwd kunnen worden, maar onderdeel vormden van de samenleving en het landschap waaruit zij voortkwamen.

5.5 Discussie

Gedurende het onderzoek doken er enkele euvels op die de resultaten van dit onderzoek beïnvloeden. In de loop der tijd is het landschap vanaf de dertiende eeuw tot heden zeer veranderd, waardoor het soms moeilijk was het correct verloop van de noord-zuidroute te achterhalen. Oorspronkelijk liep de noord-zuidroute door tot aan Schagen. Door gebrek aan aanwijzingen over het verloop van de noord-zuidroute van Alkmaar naar Schagen is gekozen om de route te laten eindigen bij Sint Pancras. Aanvullende gegevens over het meest noordelijke verloop van de route zouden een completer beeld kunnen geven op de kastelenkaart. Verder zou een apart onderzoek naar de militaire, economische, juridische en religieuze functie per kasteel meer inzicht geven over het kasteelterrein van het desbetreffende kasteel en de samenhang hiermee tot het omliggende landschap. Een dergelijk onderzoek is een monsterlijke opgave en ging ver buiten het bereik van dit onderzoek. Een dergelijk onderzoek zou echter grondige details geven over de desbetreffende kastelen en hun functies. Het huidige onderzoek is daar hopelijk een aanzet toe.

Dit onderzoek bracht een vernieuwde inventarisatie en kastelenkaart van de kastelen tot en met de heerschappij van Floris V in Noord-Holland. De huidige provinciegrenzen bestonden vanzelfsprekend niet in de dertiende eeuw. Een soortgelijk onderzoek naar de kastelen in de provincies Zuid-Holland en Zeeland zouden aanvullende informatie kunnen geven over een mogelijke samenhang in de kastelenbouw en dynastieke aspiraties in het graafschap Holland in de dertiende eeuw.

Bibliografie

Bronnen

Melis Stoke, *Rijmkroniek van Holland*, boek I.

Rupert von Mettlach, *Vita Sancti Adalberti Confessoris* (Vert. G.N.M. Vis) in: P.H.D. Leupen e.a. (red.), *Nederlandse historische bronnen 7* (Den Haag 1987).

Literatuur

Alders G., en C. Nyst, *De sporen van Floris V in het landschap van West-Friesland* (Alkmaar 2011).

Allan, C., T. Hermans en J. Kamphuis, *Ruïne van Brederode. Hollands kasteel met een bewogen verleden* (Utrecht 2020).

Baart, J.M., 'Het kasteel van Amstel, mythe of werkelijkheid?', *Spiegel Historiaal* 5 (1999) 398-401.

Baas H., B. van Snippenburg, H. Renes, R. Rentenaar, 'De geesten van Holland. Stand van kennis over de oude akkercomplexen op de strandwallen van Holland', *Rapportage Onderzoek Nederland Cultuurlandschap* 8 (2020) 131-150.

Bakker, G., J. de Rode, K. Verborgt, 'De huus stoet up viere pylare. De betekenis van het kastelenbouwprogramma van Floris V', *Bulletin KNOB* 2:3 (2010) 50-64.

Beekman, F., 'Duinlandschap' in: S. Barends et al. (red.), *Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering* (2010) 46-61.

Berns, W.R., *Burgenpolitik und Herrschaft des Erzbischofs Balduin von Trier (1307-1354)* (Sigmaringen 1980).

Bertram, C., *Noord-Hollands Arcadia. Ruim 400 Noord-Hollandse buitenplaatsen in tekening* (Alphen aan den Rijn 2005).

Besteman, J., 'Het grafelijk huis Aelbertsberg te Bloemendaal' in: T. De Ridder, E. Bult en E. Beukers (red.), *Westerheem. Special 2014: Graven in Holland* (Veghel 2014) 72-90.

Blockmans W., en P. Hoppenbrouwes, *Eeuwen des onderscheids* (Amsterdam 2016).

Blok, D.P., 'Holland und Westfriesland', *Frühmittelalterliche Studien* 3:1 (1969) 347-361.

Blonk-van den Bercken A., 'De ondergrond van West-Friesland' in: A. Blonk-van den Bercken, I. Vossen, L. Verniers, E. van Rooijen, T., Grijp (red.), *Schatrijk West-Friesland* (2023) 16-26.

Boer, D.E.H. de, en E.H.P. Cordfunke, *Graven van Holland* (Zutphen 2010).

Braudel, F., *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Parijs 1949).

Bremer, J.T., 'Floris V en de 'Nieuwe Deuren', *Zijper Historie Bladen* 19 (2001) 16-17.

- Bouwmeester, J.. 'Graven in de stadsontwikkeling' in: T. De Ridder, E. Bult en E. Beukers (red.), *Westerheem. Special 2014: Graven in Holland* (Veghel 2014) 15-31.
- Cock, J.K. de, Bijdrage tot de historische geografie van Kennemerland in de Middeleeuwen op fysisch-geografische grondslag (Groningen 1965).
- Cock, J.K. de, 'Historische geografie van Waterland', *Holland* 7 (1975) 329-349.
- Cordfunke, E.H.P., *Begraven verleden. Hoven en kastelen in Kennemerland [850-1350]* (Zutphen 2018).
- Cordfunke, E.H.P., 'De Middelburg. Steunpunt in het Zes Wielengebied bij Alkmaar' in: T.J. Hoekstra, H.L. Janssen, I.W.L. Moerman (red.), *Liber Castellorum* (1981) 34-39.
- Cordfunke, E.H.P., 'Torenburg, het kasteel en zijn bewoners' in: E.H.P. Cordfunke (red.), *Alkmaar van boerderij tot middeleeuwse stad* (Alkmaar 1972) 138-150.
- Cruysheer, A., 'Het Muiderslot. Een archeologische begeleiding en een historische interpretatie', *Naerdincklant Jaarboek 2005* (2006) 46-55. Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).
- Cruysheer, A., 'Kasteel 'Huis ten Bosch' te Weesp', *Jaarboekje 2008 van het Oudheidkundig Genootschap 'Niftarlake'* (2009) 23-38.
- Cruysheer, A., 'Kasteel 'Huis ten Bosch' te Weesp (deel 2)', *Historische kijk op Weesp* 24:2 (2009) 5-8.
- Dekkers, C., G. Dorren en R. Van Eerden, *Het land van Hilde. Archeologie in het Noord-Hollandse kustgebied* (Haarlem 2006) 12-13.
- Dijkhuis, B., 'Rebellie, bloed en bakstenen. Floris V en zijn strijd tegen de West-Friezen', *Historisch West-Friesland* 3 (2004) 13-16.
- Ginkel, E. van, Willem en Hillegonda van Brederode. De edelste adel van Holland (Castricum 2022).
- Graaf, R de, *Oorlog om Holland 1000-1375* (Hilversum 2004).
- Groen A., en F. Zonneveld, 'Archeologisch onderzoek naar een burcht te Uitgeest', *Westerheem* 32 (1983) 371-375.
- Groen, A., 'Een grafelijk curtis te Uitgeest', *Westerheem* 30 (1981) 23-30.
- Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Haarlem 1981).
- Gruben, R., A. Wielinga, M. Saan, *De Delftse colleges Kastelenkunde van prof. dr. Jaap Renaud* (Wijk bij Duurstede 2008).
- Gruben, R., J. Kamphuis, A. Viersen, 'Viereckige Burgen in den nördlichen Niederlanden. Eine kritische Betrachtung' in: G. Von Büren, H. H. Häffner, G. U. Grossman (red.), *Burgen und Schlösser in den Niederlanden un in Nordwestdeutschland* (2004) 147-161.

- Gruben, R., en J. Roefstra, 'Kastelenonderzoeker Jaap Renaud (1911-2007) in Noord-Holland' in J. Roefstra (red.), *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 188-205.
- Gruben, R., en N. de Jong-Lambregts, 'Dwangburchten voor West-Friesland of een oostelijke kustgordel voor het graafschap Holland?' in: J. Roefstra (red.) *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 220-247.
- Gruben, R., 'Houten kasteelstructuren in Nederland gedurende de periode 1250-1450' in: T. Hermans, R. Gruben (red.), *'Hier wonen wij! Is het niet prachtig!' Recent onderzoek op het gebied van kastelen en buitenplaatsen* (Zwolle 2020) 53-78.
- Gruben, R., 'Muiden en de poorttoren', *Kasteel en Buitenplaats* 19:57 (2017) 7.
- Gulick, F.W. van, *Nederlandse kastelen en landhuizen* (Voorburg 1960).
- Hartog, E. den, *De oudste kerken van Noord-Holland. Van kerstening tot 1300* (Utrecht 2002) 217.
- Henstra, J., *Friese graafschappen tussen Zwin en Wezer* (Assen 2012).
- Hermans, T., *Middeleeuwse woontorens in Nederland. Band 2: Catalogi en bijlagen* (Hilversum 2016).
- Hoppenbrouwers, P., 'Van waterland tot stedenland. De Hollandse economie ca. 975-ca.1570' in: T. de Nijs en E. Beukers (red.) *Geschiedenis van Holland tot 1572. Deel 1*. 107.
- Janssen, H.L., J.M.M. Kylstra-Wielinga en B. Olde Meierink, *1000 jaar kastelen in Nederland* (Utrecht 1996).
- Jong-Lambregts, N. de, en F. van den Oever, 'Heemskerk | Kasteel Marquette, voormalige waterburcht' in: J. Roefstra en N. van Kuijeren, *Archeologische kroniek Noord-Holland 2020* (2021) 41-43.
- Jong-Lambregts N. de, en F. Van den Oever, 'Het geheim van kasteel de Middelburg: verrassende nieuwe inzichten dankzij geofysisch onderzoek en historisch-archeologisch onderzoek' in: J. Roefstra (red.) *Archeologische kroniek Noord-Holland 2019* (2020) 211-219.
- Jong-Lambregts, N. de, en F. van den Oever, 'Kasteel Assumburg', in: J. Roefstra (red.) *Archeologische kroniek Noord-Holland 2021* (2022) 71-73.
- Jordanov, M. en M. Rietkerk, 'Kasteel te Spaarnwoude', *RAAP-Rapport 1974* (2009) 4-49.
- Kampshuis J., en A. Viersen, 'Een vergeten bijdrage tot de bouwgeschiedenis van het Muiderslot' in: T. Hermans en R. Gruben (red.), *"Hier wonen wij! Is het niet prachtig!" Recent onderzoek op het gebied van kastelen en buitenplaatsen* (2020) 155-172.
- Kampshuis, J., J.J. Temminck, A.M. Numan, *Huis ter Kleef. Het enige kasteel van Haarlem* (Haarlem 1995).
- Kamphuis J. en T. Hermans, 'De ruïne van Brederode', *KNOB Bulletin* 4 (1990) 2-25.

- Kempen, P. van en C. Hom, *Verborgene kastelen in zicht. Archeologisch onderzoek en inrichting van kasteelterreinen* (Amsterdam 2005).
- Koene, B., J. Morren en F. Schweitzer, *Midden-Kennemerland in de vroege en hoge middeleeuwen* (Hilversum 2003).
- Kuipers-Verbuijs, M.J., H. Klomp, N.C.M. Maes, J. Michels, A.G. Schulte, A. De Vries en R.J. Wielinga, *Ruïnes in Nederland* (Zwolle 1997).
- Lenep, J. van, en W.J. Hofdijk, *Merkwaardige kasteelen in Nederland* (Amsterdam 1854) Serie I.
- Médard, A., 'Inventariserend veldonderzoek in de vorm van boringen, museum Kranenburgh, Hoflaan 26, Bergen', *Hollandia* 258 (2009) 4-23.
- Morren, J., 'Het huis te Spijk', *Velisena* 1 (1992) 12-20.
- Mostert, M., 'De graaf van Holland, het grafelijke hof en de hoven van de graaf (tot het einde van de 13^e eeuw)', in: T. De Ridder, E. Bult en E. Beukers (red.), *Westerheem. Special 2014: Graven in Holland* (Veghel 2014) 7-14.
- Nieuwenhuijsen, K., *Strijd om West-Frisia* (Utrecht 2016).
- Noordeloos, P., 'Eenigenburg – Nuwendoren', *Westfriesland* (1960) 133-147.
- Numan, A.M., 'Ligging in relatie tot de ondergrond' in: J.J. Temminck (red.), *Huis ter Kleef. Het enige kasteel van Haarlem* (1994) 36-37.
- Numan, A.M., *Noord-Hollandse kerken en kapellen in de Middeleeuwen, ca. 720-1200* (Zutphen 2005) 43-44.
- Oosten, R.M.R. van en R. Gruben, 'Floris V en zijn ommuurd kampement van de monding van de Amstel' in: T. Hermans, R. Gruben, C. Gietman, J. Kamphuis, H. Koot en F. Vogelzang (red.) *'Die hofstat daer dat huys op plach te staan'. Recent onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen* (2022) 133-155.
- Orsel, E.D., en J. Kamphuis, *Bouw- en tuinhistorische opname: Kasteel 'Assumburg' Heemskerk* (Den Haag 1999).
- Reijen, P.E. van, *Middeleeuwse kastelen in Nederland* (Bussum 1979).
- Renaud, J.G.N., 'De Nieuwburg bij Oudorp. Opgravingen en historische achtergronden', *Alkmaars jaarboekje* (1971) 51-66.
- Renaud, J.G.N., 'Graaf Floris V als burchtenbouwer', *Berichten Rijksdienst voor Oudheidkundig bodemonderzoek* (1957/58) 159-171.
- Renaud, J.G.N., 'Oosterwijk in Kennemerland; relaas van een onderzoek', *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 10-11 (1961) 508-525.
- Renes, H., 'Kastelen in het landschap' in: W.M.H. Hupperetz, J.H.M.M. van Hall, E.M. Kloek en L.H.M. Wessels (red.), *Middeleeuwse kastelen in Limburg* (1996) 50-66.

- Roefstra, J., 'Kasteel Oud Haerlem te Heemskerk' in: T. Hermans en R. Gruben (red.), *'Die hofstat daer dat huys op plach te staan'*. Recent onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen (Zwolle 2022) 167-205.
- Roefstra, J., 'Op zoek naar Albert Banjaert en zijn huis te Beverwijk (Sint Agathenkerk)', *Castellogica* 2/3 (1997) 279-284.
- Roefstra, J., 'Op zoek naar het kasteel van Albert Banjaert, deel II. Een eerste poging tot gericht archeologisch onderzoek naar Banjaert', *Historisch Genootschap Midden-Kennemerland* 29 (2006) 41-58.
- Roefstra, J., 'Onderzoek naar een bodemreliëf te Heemskerk', *Castellogica* 2 (1998) 335-342.
- Roefstra, J., 'Op zoek naar Adrichem', *Historisch genootschap Midden-Kennemerland* 26 (2002) 71-75.
- Roefstra, J., 'Prof. dr. J.G.N. Renaud en het kasteelterrein Oud Haerlem', *Heemskring* 54 (2015) 7-13.
- Roefstra, J., 'Van curtis tot kasteel', *Historisch genootschap Midden-Kennemerland en museum Kennemerland* 26 (2002) 24-34.
- Roefstra, J., 'Wie was Albert Banjaert en waar stond zijn kasteel?', *Historisch genootschap Midden-Kennemerland Ledenbulletin* 24 (2000) 14-27.
- Rozema, B., 'Burchten en Kastelen in Holland', *Middeleeuwse hofcultuur* 93 (1985) 22-44.
- Salomons, K.T., 'Archeologisch bureauonderzoek plangebied De Koog in Uitgeest, gemeente Uitgeest (NH)', *Hollandia* 707 (2018) 7-30.
- Schoorl, H., *Kust en kaart* (Schoorl 1990).
- Spiekhout, D., *Het middeleeuwse kastelenlandschap van het Oversticht* (Groningen 2020).
- T.J. Maarleveld, *Archeologie in troebel water. Een nieuwe werkwijze voor scheepsonderzoek. Twee schepen onderzocht* (Rijswijk 1984).
- Vos, P., J. De Koning en R. Van Eerden, 'Landscape history of the Oer-IJ tidal system, Noord-Holland (The Netherlands)', *Netherlands Journal of Geosciences* 94:4 (2015) 295-332.
- Weber, E., 'Terug naar Oosterwijk', *Historisch genootschap Midden-Kennemerland Ledenbulletin* 26 (2002) 35-41.
- Weenen, J.C. van, 'Kasteel Kronenburg', *Jaarboek Oud Castricum* 2 (1979) 3-15.
- Woltering, P.J., 'Uitgeest 2', *Jaarverslag van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 1981 (1983) 122.

Websteden

- Dijkstra, B., 'De Middelburg en Nieuwburg. De 13de-eeuwse versterkingen onder de rook van Alkmaar', <https://www.dwangburchten.nl/nieuwb/midnie.htm#top> (12 januari 2022).

- Dijkhuis, B., 'De Torenburg in de 13^e eeuw. Versterking bij Alkmaar',
<https://www.dwangburcht.nl/torenb/torb13.htm#top> (09 februari 2016).
- Dijkhuis, B., 'Het aanzien van een dwangburcht. Hoe het kasteel van Medemblik, sinds de middeleeuwen onderhevig was aan uiterlijke veranderingen', *Jaaruitgave Oudheidkundige Vereniging 'Medenblick'* 15 (2006) 2-7.
- Dijkhuis, B., 'Huis te Nuwendoorn. Een kasteel in aanbouw in de 13^e eeuw',
<https://www.dwangburchten.nl/nuwdoorn/nwdorn13.htm#top> (06 juli 2020).
- Dijkshuis, B., 'Het huis te Wijdenes. Eerste dwangburcht tegen de West-Friezen in de 13^e eeuw',
<http://www.dwangburchten.nl/wijdenes/wijden13.htm#top> (26 november 2018).
- Haag, J., 'Ridder Jan Persijn vernederd', <https://onh.nl/verhaal/ridder-jan-persijn-vernederd> (6 maart 2011).
- Soest, A. van, 'Huis van Hilde zet verdwenen kastelen in het zonnetje', <https://onh.nl/nieuws/huis-van-hilde-zet-verdwenen-kastelen-in-het-zonnetje> (17 oktober 2019).

Illustratieverantwoording

Kaart

Achtergrond kastelenkaart naar: Paleogeografische kaart 1250nc Noord-Holland van Peter Vos.

Afbeeldingen hoofdstuk 2

Afbeelding 2.1. Kustlijn van Nederland omstreeks 5500 v.chr. Naar: <https://duinemenmensen.nl/de-nederlandse-kust-ontstaan-op-hoofdlijnen/>

Afbeelding 2.2. Kustlijn van Nederland omstreeks 2750 v.chr. Naar: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/bronnen-en-kaarten/documenten/publicaties/2019/01/01/paleogeografische-kaarten-pdf>

Afbeelding 2.3. Foto van het Fochteloërveen. Naar: René Vos natuurfotografie.

Afbeelding 2.4. Overzicht van het Amelanders zeegat. Naar: DeltaExpertise, [https://test.deltaexpertise.hz.nl/wiki/index.php/Ameland - Morfologie - Zeegat Ameland](https://test.deltaexpertise.hz.nl/wiki/index.php/Ameland_-_Morfologie_-_Zeegat_Ameland)

Afbeelding 2.5. Kustlijn van Nederland omstreeks 800 n.chr. Naar: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/bronnen-en-kaarten/documenten/publicaties/2019/01/01/paleogeografische-kaarten-pdf>

Afbeelding 2.6. Foto van jonge duinen. Naar: Ecomare, <https://www.ecomare.nl/verdiep/leesvoer/landschappen/duinen/>

Afbeelding 2.7. Foto van De Slufter op Texel. Naar: Ecomare, <https://www.ecomare.nl/verdiep/leesvoer/landschappen/kwelders-schorren/>

Afbeelding 2.8. Bezittingen van de Gerulfingen in West-Frisia. Naar: K. Nieuwenhuijsen, *Strijd om West-Frisia* 64.

Afbeelding 2.9. Uitbreiding van Holland tot 1300 n.chr. Naar: D.J. Henstra, *Friese graafschappen tussen Zwin en Wezer. Een overzicht van de grafelijkheid in middeleeuws Frisia (ca. 700-1200)* 144.

Afbeelding 2.10. Voorstelling van Willem II. Naar: Hendrik van Heessel.

Afbeelding 2.11. Voorstelling van Floris V. Naar: Hendrik van Heessel.

Afbeelding 2.12. Voorstelling van een domeinhof. Naar:

<https://nl.pinterest.com/pin/413838653238361929/>

Afbeelding 2.13. Detail uit het Cædmon Manuscript (930-960). Naar: Cædmon Manuscript, Bodleian Library, Oxford.

Afbeelding 2.14. Afbeelding van de West-Friese Omringdijk. Naar:

https://nl.wikipedia.org/wiki/Westfriese_Omringdijk

Afbeelding 2.15. Afbeelding van een mottekasteel. Naar: Paul Becx,

<https://www.archeologie.nl/nieuws/middeleeuwse-motte>

Afbeeldingen hoofdstuk 3

De verwijzing staat in dit hoofdstuk onder de desbetreffende afbeeldingen.

Afbeeldingen hoofdstuk 4

Afbeelding 4.1. Paleogeografische ligging van de kastelen op de strandwallen. Naar: S. Erades, detail kastelenkaart.

Afbeelding 4.2. Impressie van Haarlem in de dertiende eeuw. Naar: Gemeente Haarlem,

https://www.planviewer.nl/imro/files/NL.IMRO.0392.BP8080004-0003/t_NL.IMRO.0392.BP8080004-0003_2.1.html

Afbeelding 4.3. Voorstelling van een hert. Naar: Stuttgart Psalter, Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Cod. bibl. fol. MS 23, fol. 53v.

Afbeelding 4.4. Paleogeografische ligging van de kastelen op de kleigronden. Naar: S. Erades, detail kastelenkaart.

Afbeelding 4.5. Paleogeografische ligging van de kastelen rondom de West-Friese Omringdijk. Naar: S. Erades, detail kastelenkaart.

Afbeelding 4.6. Munnikenweg op het Algemeen Hoogte bestand Nederland. Naar: ArcMaps, Algemeen Hoogte bestand Nederland (AHN).

Afbeelding 4.7. Munt geslagen in Medemblik. Naar: Nationale Numismatische Collectie (NNC) van de Nederlandse Bank.

Bijlage: Kastelenkaart van Noord-Holland

